

ПОНЯТТЯ «ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОСОБИ» ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАТУСУ УЧАСНИКІВ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

РОЗВАДОВСЬКИЙ Володимир Іванович - кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Стаття посвячена вопросам влияния понятия правового статуса на формирование содержания правовой категории «конституционно-правовой статус участника конституционного производства». По мнению автора, понятие «правовой статус личности» является общим понятием. Родовым понятием является понятие «специальный правовой статус», а в качестве видового понятия выступает категория «индивидуальный правовой статус». С учетом соотношения общего родового и видового понятий определяется содержание специализированной правовой категории «конституционно-правовой статус участника конституционного производства».

Ключевые слова: личность, участник производства, правовое положение личности, правовой статус личности, специальный правовой статус, индивидуальный правовой статус, участник конституционного производства, конституционно-правовой статус участника конституционного производства.

Постановка проблеми

Питання про важливість правових статусів в цілому та правового статусу учасників конституційного провадження зокрема викликає ряд наукових дискусій серед вчених. У сучасній вітчизняній юридичній літературі правовий статус особи розглядається на трьох рівнях: загальний (конституційний) статус громадянина України, спеціальний та індивідуальний (конкретний) статуси. Такий підхід до дослідження правових статусів ґрунтується на співвід-

ношенні філософських категорій загального, особливого та одиничного і є сьогодні досить перспективним, оскільки дає змогу простежити діалектику правового статусу особи на різних рівнях правового регулювання. При цьому в ролі загального виступає статус усіх громадян України, особливого – спеціальний статус, одиничного – індивідуальний (конкретний) статус особи.

Необхідно згадати про рухомість правового статусу, що змінюється у разі його переходу із загального (конституційного) в спеціальний, а із спеціального – в індивідуальний. Усе це відбувається за рахунок зміни змісту елементів, що збагачуються внаслідок конкретизації. За своїм структурним складом статус залишається незмінним, тому що він є вираженням певних зв'язків і відносин громадянина із суспільством та державою. Загальний, спеціальний та індивідуальний статуси відображають лише різні рівні цих зв'язків і відносин.

У контексті усього вищевказаного важливе місце тут займає проблема статусу учасників конституційного провадження як у частині її статичності, так і динаміки.

Стан дослідження

Питання правового статусу особи в цілому та їх конституційно-правового статусу зокрема у тій чи іншій мірі досліджували Н. Вітрук, В. Котюк, Є. Лукашева, О. Марцеляк, Н. Матузов, Н. Оніщенко, В. Патюлін, М. Строгович та інші науковці. Проте окремого дослідження потребує пробле-

матика співвідношення правового статусу особи та статусу учасників конституційного провадження у науково-методологічному розумінні.

Постановка завдання

Враховуючи усе вищенаведене, матою зазначеної статті є висвітлення змісту поняття «правового статусу особи» як методологічної основи для дослідження статусу учасників конституційного провадження.

Виклад основного матеріалу дослідження

У праві є сталі категорії, науково обґрунтовані досить давно. Однією з них, як видається, мала би бути категорія «правовий статус», оскільки про роль права в житті людини і місце людини в праві наукові дискусії тривають уже сторіччями, від початку існування самого права, а можливо й філософії. Як слушно зауважують науковці, правовий статус – це одна з найважливіших політико-юридичних категорій, яка «зв'язана нерозривно з соціальною структурою суспільства, рівнем демократії, станом законності» [1, с. 91].

Перші згадки про юридичний (правовий) статус були ще в працях давньоримських учених. За допомогою цього терміна вони сформулювали категорії, що відображають окремі аспекти правового становища людини: стан свободи – *status libertatus*, стан громадянства – *status civitatus*, сімейний стан – *status familiae* [2, с. 98].

Поняття «правовий статус» активно використовується в юридичній науці, однак серед науковців відсутній єдиний підхід до визначення вказаного поняття. На думку Н. М. Оніщенко, під правовим статусом слід розуміти систему законодавчо встановлених та гарантованих державою прав, свобод, законних інтересів і обов'язків суб'єкта суспільних відносин [3, с. 366]. У свою чергу О. Ф. Скакун визначає правовий статус особи як передбачену законодавством систему взаємозалежних прав, законних інтересів і обов'язків суб'єкта права [4 с. 569]. На її переконання правовий статус – це система закріплених у нормативно-правових актах і гарантованих

державою прав, свобод, обов'язків, відповідальності, відповідно до яких індивід як суб'єкт права (тобто як такий, що має правосуб'єктність) координує свою поведінку в суспільстві [5, с. 402].

С. А. Лисенков розглядав правовий статус особи як сукупність закріплених у чинному законодавстві прав, свобод та обов'язків, а також гарантій їх реалізації [6, с. 258].

М. В. Кравчук пропонує під правовим статусом особи розуміти сукупність або систему всіх належних громадянину суб'єктивних юридичних прав, свобод і обов'язків, що визначають його правове становище в суспільстві, яке закріплене в чинному законодавстві та інших формах права [7, с. 46].

Схожої позиції тримається К. Г. Волинка, на думку якої правовий статус особи – це система взаємопов'язаних прав і свобод та обов'язків, які закріплені в законодавстві і визначають правове положення особи в суспільстві [8, с. 207]. О. І. Осауленко приєднується до думки вчених-правознавців та зауважує, що у найбільш узагальненому вигляді правовий статус особи визначається як юридичне закріплення становища особи в суспільстві. Учений зазначає, що в основі правового статусу лежить фактичний соціальний статус, тобто реальне становище людини в конкретній системі суспільних відносин [9, с. 280]. Право лише закріплює це становище, вводить його в законодавчі рамки. Відповідно соціальний і правовий статуси співвідносяться між собою як зміст і форма. Тому об'єднавчою категорією цих понять є поняття соціально-нормативного статусу, тобто такого, який визначається відповідними соціальними нормами і відносинами. У свою чергу його найбільш важливою органічною частиною надалі став правовий статус.

Правовий статус є серцевиною нормативного вираження основних принципів взаємовідносин між особою і державою; системою еталонів та зразків поведінки людей, яка заохочується і захищається від порушень державою і, як правило, схвалюється суспільством.

В. О. Котюк під правовим статусом особи розуміє сукупність юридичних прав, свобод та обов'язків особи, які закріплені в чинному законодавстві й становлять соціально допустимі та необхідні потенційні можливості особи мати суб'єктивні права й обов'язки, реалізувати їх у системі суспільних відносин [10, с. 100-102].

М. І. Матузов підкреслює, що правовий статус «охоплює, по суті, всю сферу юридичних зв'язків і відносин між особистістю й суспільством. Усе те, що так чи інакше законодавчо визначає й закріплює (оформляє) становище особистості в суспільстві, входить у поняття правового статусу» [11, с. 191-192].

Порівняння різних підходів до поняття правового статусу особи дає змогу дійти висновку, що, незважаючи на певні відмінності в дефініціях учених щодо категорії «правовий статус особи», його сутністю характеристикою є комплекс суб'єктивних юридичних прав та обов'язків особи. Відповідно, найдоцільнішою, на нашу думку, є дефініція Л. А. Луць, яка під правовим статусом особи розуміє закріплені у відповідних джерелах права й гарантовані державою суб'єктивні права та юридичні обов'язки особи [12, с. 124].

Поняття «правовий статус» і «правове становище» (у перекладі з латинської означає положення, стан кого-небудь або чого-небудь, а також становище) розуміється як загальне становище окремої особи (особистості) в суспільстві, сукупність усіх (або частини) її юридичних прав та обов'язків [8, с. 300]. Зважаючи на такий неоднозначний переклад, у науковій літературі існує дискусія щодо того, чи є тотожними поняття «правовий статус» і «правове становище». Більшість учених вважають ці поняття тотожними й не вбачають практичної чи теоретичної необхідності в їх розмежуванні, оскільки поняття «правовий статус» і «правове становище» збігаються й за етимологією, і за змістом [13, с. 224-225]. В. І. Новосолов [14, с. 23] на підтвердження такого розуміння, зокрема, наводиться аргумент, що законодавство, юридична практика, друковані джерела, а також міжнародні акти про права людини не прово-

дять між цими поняттями будь-яких відмінностей, уживаючи їх в одному й тому ж значенні. Ці поняття взаємозамінні, залежно від контексту може застосовуватися той чи інший термін. Зокрема, таку точку зору підтримують М. І. Матузов, С. В. Черниченко, Л. Д. Воєводін, В. А. Карташкін та інші.

У зміст правового статусу поряд із юридичними правами й обов'язками деякими вченими включаються менші за обсягом категорії, такі як громадянство [15, с. 3-11], гарантії Л. Д. Воєводін [16], відповідальність громадянина перед державою й суспільством [17, с. 13], М. І. Матузов [18], конституційно закріплений принцип рівноправності громадян [19, с. 230], правові гарантії та правова відповідальність за виконання обов'язків [20], правоздатність [21, с. 4] та інші.

Отже, зміст правового становища (статусу) особи вищевказані автори визначають як складне явище, що органічно поєднує як соціальний, так і юридичний аспекти, і розділяти поняття «правовий статус» і «правове становище» недоцільно.

Н. В. Вітрук вважає, що вищевказані спроби вчених під час характеристики правового статусу особистості в широкому плані вийти за рамки тільки системи юридичних прав і обов'язків є, безсумнівно, позитивним моментом, проте новий підхід до змісту цього явища вони прагнуть здійснити в рамках традиційного понятійного апарату, зокрема за рахунок розширення вже відомого науці поняття правового статусу особи як системи юридичних прав і обов'язків. Він зауважує, що більш правильно розрізняти два самостійних поняття - «правий статус (становище) особи» в широкому значенні і «правовий статус (становище) особи» у вузькому значенні як взаємопов'язані явища, реальний зв'язок між якими можна визначити як відношення цілого й частини [22, с. 11]. Умовно суто термінологічно перше поняття можна позначити як «правове становище», а друге – як «правовий статус» (незважаючи на етимологічну тотожність термінів «становище» і «статус») [22, с. 25-26]. Трохи далі по тексту науковець пояснює свою думку:

«Ядро, основу правового становища особи становить система юридичних прав, свобод, обов'язків і законних інтересів особи в їх єдності, тобто правовий статус особи. Структурними елементами правового становища особи є громадянство і правосуб'єктність як необхідні умови володіння правовим статусом особи, а також юридичні гарантії правового статусу особи. Особливим, специфічним елементом правового становища особи та його структурних складових є принципи, закріплені в законі або такі, що впливають із правової природи відносин особи, суспільства й держави, котрі визначають сутність і зміст правового становища особи та його структурних елементів» [22, с. 22].

На нашу думку, поняття «правовий статус» і «правове становище» є тотожними. Тут не можна погодитися з думкою М. І. Матузова про те, що «в такому поділі немає особливої необхідності, оскільки полісемантичність, смислове подвоєння терміна не сприяє чіткому сприйняттю й аналізу однієї з ключових категорій правознавства. Різницю варто проводити не між правовим статусом і правовим становищем однієї й тієї ж особи, а між правовим статусом (становищем) різних осіб або організацій» [23, с. 265]. Нема будь-якої теоретичної чи практичної необхідності розрізняти поняття «правовий статус» і «правове становище» особи, адже ці поняття ідентичні, спроби їх розмежування виглядають штучними. Статус – це і є становище, стан когонебудь або чого-небудь. Етимологічно й по суті вони збігаються [24, с. 140].

Отже, повне, реальне уявлення про права і свободи людини та громадянина взагалі та окремих категорій громадян зокрема неможливо отримати без розгляду їх у складі правового становища (статусу) особи.

В юридичній літературі поняття правового статусу і правового становища розглядаються по-різному. Одна група дослідників вважає, що ці поняття є тотожними, інша – що поняття правового становища є ширшим, ніж поняття правового статусу особи. Деякі автори вважають, що навпаки. Різний підхід до розгляду сутності понять

«правовий статус» та «правове становище» не змінює реального становища будь-якої людини в суспільстві, яке закріплене в правових нормах, тому мають рацію ті автори, які вважають, що між змістом цих понять різниці немає і вони розглядаються як однопорядкові та з позиції формальної логіки є тотожними. Відмінність необхідно шукати не між правовим статусом і правовим становищем однієї й тієї самої особи, а між правовим статусом (становищем) різних осіб.

Отже, розглядаючи поняття правового становища і правового статусу особи як тотожні, можна визначити основні ознаки цього поняття:

1) ця категорія має узагальнений, універсальний характер. Вона немовби вбирає в себе правові статуси різних категорій осіб;

2) дана категорія відображає індивідуальні особливості людини і реальне становище її в системі різноманітних суспільних відносин;

3) права і свободи осіб, що становлять основу їх правового статусу, не можуть бути реалізовані без інших його компонентів: без кореспондуючих прав обов'язків, без юридичної відповідальності в необхідних випадках, без правових гарантій забезпечення прав і свобод тощо;

4) категорія правового статусу дає змогу досліджувати права, свободи та обов'язки осіб як систему, проводити порівняння статусів різних категорій осіб.

Висновки

Отже, питання про поняття «правовий статус» у правовій доктрині є дискусійним, що обумовлено перш за все тим, що правовий статус є багатоаспектною та комплексною правовою категорією, що має певну структуру та за допомогою якої особа координує свою поведінку в суспільстві.

Проте також слід зазначити, що вищевикладене поняття є найзагальнішою правовою категорією, яка обумовлює наступне: 1) родовим відносно нього є поняття «спеціальний правовий статус»; 2) у якості видового поняття виступає категорія «індивідуальний правовий статус»; 3) з ура-

хуванням співвідношення загального поняття «правовий статус», родового поняття «спеціальний правовий статус» та видового поняття «індивідуальний правовий статус» визначається зміст спеціалізованої правової категорії «конституційно-правовий статус учасника конституційного провадження».

Література

1. Лукашева Е. А. Правовой статус человека и гражданина / Е. А. Лукашева // Права человека. – М. : Издательский дом NOTA BENE, 2000. – 576 с.
2. Шайкенов Н. А. Правовое обеспечение интересов личности / Н. А. Шайкенов. – Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1990. – 200 с.
3. Оніщенко Н. М. Теорія держави і права: Академічний курс : підручник / Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчук. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 688 с.
4. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник / О. Ф. Скакун. – Х. : Еспада, 2006. – 776 с.
5. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2001. – 656 с.
6. Лисенков С. Л. Загальна теорія держави і права : навчальний посібник. – К. : Юрисконсульт, 2006. – 355 с.
7. Кравчук М. В. Теорія держави і права : навчальний посібник / М. В. Кравчук. – Тернопіль : Економічна думка, 1999. – 114 с.
8. Волинка К. Г. Теорія держави і права : навчальний посібник / К. Г. Волинка. – К. : МАУП, 2003. – 240 с.
9. Осауленко О. І. Загальна теорія держави і права : навчальний посібник / О. І. Осауленко. – К. : Істина, 2007. – 336 с.
10. Котюк В. О. Теорія права : [навчальний посібник] / В. О. Котюк. – К. : Вентурі, 1996. – 208 с.
11. Матузов Н. И. Личность. Права. Демократия: Теоретические проблемы субъективного права / Н. И. Матузов. – Саратов : Издательство Саратовского университета, 1972. – 292 с.
12. Луць Л. А. Загальна теорія держави та права : [навчально-методичний посібник (за кредитно-модульною системою)] / Л. А. Луць. – К. : Атіка, 2007. – 412 с.
13. Матузов Н. И. Правовой статус личности: понятие, структура / Н. И. Матузов // Правопорядок и правовой статус личности в развитом социалистическом обществе в свете Конституции СССР 1977 года. – Саратов : Издательство Саратовского университета, 1976. – С. 224–225.
14. Новоселов В.И. Правовое положение граждан в социалистическом государственном управлении / В.И. Новоселов. – Саратов : Издательство Саратовского университета, 1976. – 216 с.
15. Лепешкин А.И. Правовое положение советских граждан / А. И. Лепешкин. – М. : Мысль, 1966. – 56 с.
16. Воеводин Л. Д. Содержание правового положения личности в науке советского государственного права / Л. Д. Воеводин // Сов. государство и право. – 1965. – №2. – С. 42–50.
17. Горшенев В. М. Способы организации формы правового регулирования в современный период коммунистического строительства : автореф. дисс. ... докт. юрид. Наук / В.М. Горшенев. – Свердловск, 1969.
18. Матузов Н. И. Правовая система и личность / Н. И. Матузов. – Саратов, 1987. – 293 с.
19. Патюлин В. А. Государство и личность в СССР (правовые аспекты взаимоотношений) / В. А. Патюлин. – М. : Наука, 1974. – 245 с.
20. Строгович М. С. Вопросы теории прав личности / М. С. Строгович // Философия и современность. – М., 1976. – С. 33–35.
21. Щетинин В. В. Гражданин и социалистическое государство / В. В. Щетинин // Сов. государство и право. – 1975. – № 2. – С. 3–10.
22. Витрук Н. В. Общая теория правового положения личности / Н. В. Витрук. – М. : Норма, 2008. – 448 с.
23. Теория государства и права : [курс лекций] / Под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2001. – 776 с.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена питанням впливу поняття «правовий статус особи» на формування змісту правової категорії «конституційно-правовий статус учасника конституційного провадження». На думку автора, поняття «правовий статус особи» є загальним поняттям. Родовим поняттям є поняття «спеціальний правовий статус», а у якості видового поняття виступає категорія «індивідуальний правовий статус». З урахуванням співвідношення загального родового та видового понять визначається зміст спеціалізованої правової категорії «конституційно-правовий статус учасника конституційного провадження».

Ключові слова: особа, учасник провадження, правове становище особи, правовий статус особи, спеціальний правовий статус, індивідуальний правовий статус, учасник конституційного провадження, конституційно-правовий статус учасника конституційного провадження.

Rozvadovsky V. I.

The concept of “legal status of a person” as a methodological basis for the study of the status of participants in constitutional proceedings

The article deals with the influence of the concept of “legal status of a person” on the formation of the content of the legal category “constitutional legal status of a participant in constitutional proceedings”. According to the author, the concept of “legal status of a person” is a general concept. The generic concept is the concept of “special legal status”, and the category “individual legal status” is a species concept. Taking into account the correlation of general generic and species concepts, the content of the specialized legal category is determined “constitutional and legal status of the participant of constitutional proceedings”.

Keywords: *person, party to proceedings, legal position of person, legal status of person, special legal status, individual legal status, party to constitutional proceedings, constitutional and legal status of party to constitutional proceedings.*

24. Комаров С. А. Общая теория государства и права : [учебник] / С. А. Комаров. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрайт, 1998. – 416 с.

ПРОБЛЕМА РЕАЛІЗАЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ: ТЕОРЕТИКО- ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

ТЕРЕМЦОВА Ніна Володимирівна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії права та держави юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

АБДУЛЛАЄВ Максуд Фарі-огли - студент за ОР «Бакалавр» юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК 340.12

В статті досліджується питання про конституційні основи регулювання відносин юридичної відповідальності. Основна увага приділена актуальному питанню правової системи в Україні. Доведено, що конституційні закони мають верховенство права на всій території України.

Ключові слова: об'єктивне право, юридична відповідальність, нормативні акти, конституційні закони, закони, подзаконні акти, органи державної влади, суб'єктивне право, норми права, підотраслі права, інститути права, отрасли права.

Аналіз останніх досліджень

М.В. Вітрук, Ж.О. Дзейко, О.В. Зайчук, А. П. Заєць, В.С. Журавський, М.І. Козюбра, В.В. Лазарев, Н.В. Теремцова, та інші вчені.

Мета: метою дослідження наукової статті є дослідження основних завдань розвитку нормативно-правового регулювання відносин юридичної відповідальності. Визначити гармонізацію конституційних основ і поточного (галузевого) законодавства, як найповнішого використання законодавцем, судами і іншими правознавцями потенціалу конституційних положень про юридичну відповідальність в конкретних галузях приватноправових і публічно-правових відносин.

Виклад основного матеріалу

Українська правова система в її нормативному виразі надзвичайно ієрархічна. Конституція і конституційні закони мають верховенство на всій території України. Конституція має вищу юридичну силу, пряму дію, застосовується на всій території України. Закони і інші правові акти, що приймаються в Україні, не повинні суперечити Основному Закону.

Конституційні постанови, регулюючи різні аспекти відносин юридичної відповідальності, з правового характеру і юридичної сили є одночасно галузевими, оскільки складають зміст конституційного права як галузі права, і підгалузевими, оскільки є загальними по відношенню до всіх інших галузей права.

Конституція закріпила загальні і спеціальні принципи юридичної відповідальності, визначила об'єктивну сторону ряду складу правопорушень, за які повинні бути встановлені юридична відповідальність, підстави і заходи конкретних видів юридичної відповідальності, - від конституційної до кримінальної, принципи й основні процедури юрисдикційного процесу, форми судочинства. Встановила заходи відновно-компенсаційною і карно-штрафної юридичної відповідальності, що направлені на захист прав і свобод людини і громадянина, відшкодування заподіяної шкоди, встановлення справедливих покарань за правопорушення.

Конституційні основи, регулюючи відносини відповідальності, в приватному і публічному праві повинні знайти адекватний вираз, конкретизацію і розвиток в нормах галузевого (поточного) законодавства, адекватно утілювати в судовій і іншій правозастосовній практиці їх конституційно-правовий сенс. [12]

На сьогодні одним із основних завдань розвитку нормативно-правового регулювання відносин юридичної відповідальності є гармонізація конституційних основ і поточного (галузевого) законодавства, найповнішого використання законодавцем, судами і іншими суб'єктами правозастосування правового потенціалу конституційних положень про юридичну відповідальність в конкретних галузях приватноправових і публічно-правових відносин. [7]

На забезпечення відповідності конституційним основам норм галузевого (поточного) законодавства, регулюючих відносини юридичної відповідальності, і направлений судовий конституційний контроль, що здійснюється органами конституційного правосуддя в Україні. Конституційний Суд України не лише знімає суперечності між конституційними і законодавчими положеннями, регулюючими відносини юридичної відповідальності, але й збагачує характеристику конституційних основ юридичної відповідальності, розвиває окремі елементи їх змісту. [10]

У рішеннях і правових позиціях Конституційного Суду України знайшли конкретизацію та розвиток різноманітні аспекти конституційних основ юридичної відповідальності, а саме питання: 1) про суть, природу і особливості юридичної відповідальності як однієї з правових форм державного примушення; 2) відмінності відновно-компенсаційної і репресивно-каральної юридичної відповідальності; 3) про особливості взаємозв'язку відповідальності в публічному і приватному праві; 4) про конституційну відповідальність як самостійний вид відповідальності; 5) складі правопорушення як підставі настання юридичної відповідальності; 6) заходах юридичної відповідальності; 7)

принципах юридичної відповідальності; 8) процесуальних формах реалізації юридичної відповідальності.

Конституційний Суд відзначав, що правомірні дії і вчинки особи, правомірне здійснення громадянином своїх прав і свобод не можуть складати об'єктивну сторону складу правопорушення, зокрема злочину. Конституційний Суд послідовно затверджує принцип визначеності підстави юридичної відповідальності, тобто чіткого визначення всіх елементів складу правопорушення, що виключає можливість неоднозначного їх розуміння й що допускає в результаті невизначеності свавілля правозастосовних органів.

У виборі міри юридичної відповідальності (як і в конкретному визначенні їх змісту), законодавець обмежений вимогами справедливості, відповідності і іншими конституційними і загальними принципами права. Заходи юридичної відповідальності повинні відповідати характеру досконалиго протиправного діяння, провині правопорушника, іншим обставинам.

Основну увагу в ухвалях Конституційний Суд має приділяти питанням процесуальної форми щодо застосування норм юридичної відповідальності в контексті дії конституційних положень.

Конституційний Суд стоїть на позиціях, згідно яким право на судовий захист і судові оскарження є абсолютним, не підлягає будь-якому обмеженню, тим більше з питань, що стосуються застосування норм юридичної відповідальності (санкцій карально-штрафного характеру). Право на судовий захист припускає наявність конкретних гарантій його реалізації в межах, що необхідно для забезпечення ефективного відновлення в правах за допомогою правосуддя та має відповідати вимогам справедливості. [10]

Підстави і заходи юридичної відповідальності, порядок їх застосування регулюються правовими нормативними актами, як правило, у вигляді законів. Це пояснюється тим, що юридична відповідальність є міра державного примушення, застосування якої вимагає особливих гарантій дотримання прав і свобод фізич-

них і юридичних осіб, інших суб'єктів суспільних відносин. Законодавство у формі юридичної відповідальності складається з актів (кодексів), що кодифікують, і окремих законів

Відносини процесуального характеру, що стосуються юридичної відповідальності, можуть регулюватися підзаконними актами. [9]

Нові умови суспільного і державно-правового розвитку актуалізують завдання вдосконалення нормативно-правового регулювання всіх видів юридичної відповідальності, підвищення якості законотворчого процесу і законотворчої діяльності, їх орієнтування на дотримання права і свобод особи, зміцнення конституційності, законності і правопорядку.

Разом із загальними принципами нормативно-правового регулювання юридичної відповідальності існують особливості регулювання окремих її видів. Наприклад, тенденції нормативно-правового регулювання конституційно-правової відповідальності по відшкодуванню шкоди, заподіяної фізичним і юридичним особам в результаті терористичного акту, і адміністративної карально-штрафної відповідальності. [8]

Законодавче регулювання конституційно-правової відповідальності по відшкодуванню шкоди, заподіяної фізичним і юридичним особам в результаті терористичного акту. У сучасну епоху людство вирішує глобальну задачу протидії тероризму і боротьби з ним. [11]

Одним з основних принципів протидії тероризму і боротьби з ним є принцип мінімізації і або ліквідації наслідків проявів тероризму. Реалізація вказаного принципу зумовила появу нового законодавчого регулювання - відповідальності держави по відшкодуванню шкоди, заподіяної фізичним і юридичним особам в результаті терористичних актів. До цього є необхідні і достатні конституційні підстави.

Наприклад, в Україні [1], Азербайджанській Республіці [2], Туркменістані [3], як правових державах особа, її права і свободи є вищою цінністю, а їх визнання, дотримання і захист - обов'язком держа-

ви; права і свободи людини й громадянина в цих країнах визнаються і гарантуються згідно загально визнаним принципам і нормам міжнародного права і відповідно до Основного Закону країни. Вони визначають сенс, зміст і застосування законів і забезпечуються правосуддям.

До визнаних прав особи, що захищаються Конституцією, відноситься перш за все право на життя як вища соціальна цінність, що охороняється законом, це право є основним, невідчужуваним і таким, що належить кожному від народження, і право на охорону здоров'я як невідчужуване благо. Обов'язок, що покладається на державу, по забезпеченню реалізації і захисту названих конституційних прав припускає зокрема необхідність приймати заходи до відшкодування шкоди, заподіяної життю і здоров'ю.

Отже, терористичні акти це акти, що пов'язані із загибеллю людей, спричиненням шкоди здоров'ю, майну широкого коло осіб, настанням інших суспільно небезпечних наслідків в цілях порушення суспільної безпеки, залякування населення.

Держава усвідомлює свою позитивну відповідальність по профілактиці, припиненню і ліквідації наслідків терористичних актів. Саме держава має взяти на себе відповідальність по відшкодуванню шкоди, нанесеної особам в результаті терористичних актів, а не обмежується покладанням цивільно-правової відповідальності на терористів.

Якби відповідальність за шкоду, заподіяну особам, покладалася на виконавців терористичних актів (наприклад за правилами ЦК України), то потерпілі в більшості випадків не мали б практичної можливості реалізувати своє конституційне право на відшкодування шкоди, оскільки або особи, що заподіяла шкоду немає в живих, або у них немає засобів, або вони не встановлені.

Важливим є і чинник оперативності відшкодування шкоди жертвам терористичних актів. Відшкодування шкоди, здійснюване державою, не стає відстроченим.

В більшості випадках держава, організовуючи і закріплюючи у конституційному законі механізм (підстави, зміст і порядок) відшкодування шкоди, заподіяної в результаті терористичного акту, виступає як публічний орган, що виражає і діє в загальних інтересах, переслідуючи цілі підтримки суспільної безпеки і забезпечення основних прав і свобод особи. При цьому держава виступає не як суб'єкт, що заподіяв шкоду і не як боржник за деліктним зобов'язанням.

Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою (прийнята 29 листопада 1985 р. Резолюцією 40/34 Генеральної Асамблеї ООН) передбачає, що особи, якою в результаті злочинного діяння заподіяна шкода, включаючи тілесні ушкодження або моральний збиток, емоційні страждання, матеріальний збиток або істотний утиск їх основних прав, мають право на доступ до механізмів правосуддя і швидку компенсацію за нанесеного ним ушкодження відповідно до національного законодавства (п. 4). Декларація проголосила необхідність у випадках, коли компенсацію неможливо отримати в повному обсязі від злочинця або інших джерел, ухвалення державою міри по фінансовій компенсації особам, що отримали в результаті насильницьких злочинів значні тілесні ушкодження або, що істотно підірвав своє фізичне або душевне здоров'я, і сім'ям, зокрема утриманцям осіб, щодо загиблих або втратили фізичну або психологічну дієздатність в результаті такого злочину (п. 12). [4]

Резолюція про терористичну злочинну діяльність (прийнята в м. Гавані 27 серпня - 7 вересня 1990 р. восьмим Конгресом ООН із попередження злочинності і поведження з правопорушниками) передбачає створення належних механізмів захисту й ухвалення відповідного законодавства, а також виділення достатніх ресурсів для надання допомоги й надзвичайної допомоги жертвам тероризму і заохочення міжнародного обміну досвідом із даного питання (п. п. 23, 24) [5].

Згідно Головним принципам в галузі прав людини та боротьби з тероризмом

(затверджені 11 липня 2002 р. на 804-му засіданні Комітету міністрів Ради Європи) держава повинна сприяти відшкодуванню збитку жертвам терористичних актів, здійснених на його території, якщо відшкодування збитку за нанесені каліцтва і заподіяну шкоду здоров'ю не може бути повністю забезпечене за рахунок інших джерел, зокрема шляхом конфіскації майна, що належить виконавцям, організаторам і спонсорам таких актів. [6]

Важливим є питання про те, яким чином держава відшкодовує шкоду, що нанесена фізичним і юридичним особам. Терористичний акт, як правило, супроводжується великою кількістю потерпілих і жертв, що викликає необхідність відшкодування нанесеної ним шкоди іншим способом, ніж шляхом індивідуального звернення жертв терористичних злочинів до компетентних державних органів. Тому держава використовує загальний метод відшкодування шкоди, заподіяної особам в результаті терористичного акту, на основі спеціального закону, в якому передбачаються способи і заходи відшкодування шкоди на рівних підставах для всіх осіб, що постраждали від терористичних актів. Сукупність вартості повинна забезпечити відшкодування шкоди в якнайповнішому обсязі.

Як **висновок**, реалізація юридичної відповідальності держави має здійснюватись, наприклад такими способами, як відшкодування шкоди, що заподіяно фізичним і юридичним особам в результаті терористичного акту; соціальною реабілітацією осіб, що постраждали в результаті терористичного акту. Соціальна реабілітація осіб, що постраждали в результаті терористичного акту, включає психологічну, медичну і професійну реабілітацію, правову допомогу, сприяння в працевлаштуванні, надання житла. Соціальна реабілітація вказаної категорії осіб проводиться в цілях їх соціальної адаптації і їх інтеграції в суспільство. Джерелами фінансування соціальної реабілітації осіб, що постраждали в наслідок терористичного акту, мають бути кошти Державного бюджету, а також ко-

шти місцевого бюджету, на території якого здійснений терористичний акт, і інших джерел, що передбачено законодавством.

Отже, поточне, галузеве законодавство має розвиватись у напрямі конкретизації і якнайповнішого використання конституційно-правових основ регулювання відносин юридичної відповідальності.

Література

1. Конституція України : офіц. текст. Київ : КМ, 2013. 96 с.

2. Конституция Азербайджанской Республики. © 2013, «LegalActs» LLC, All rights reserved 43 Samed Vurgun St., Baku, AZ1014, World Business Center. URL:<http://www.legalacts.az/ru/document/271/62259>

3. Конституция Туркменистана (новая редакция) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.10.2017 г.). URL: <https://online.zakon.kz/document>

4. Резолюция 40/34 Генеральной Ассамблеи ООН. Декларация основных принципов правосудия для жертв преступлений и злоупотребления властью страны – участницы. Декларация, Резолюция от 29.11.1985 № 40/34. URL:http://search.legalacts.ua/l_doc2.nsf/link1/MU85009R.html

5. Стандарти ООН. Керівні принципи ООН щодо ролі обвинувачів. (Прийнято восьмим Конгресом Організації Об'єднаних Націй з профілактики злочинності і поведження з правопорушниками. Гавана, Куба, 27 серпня – 7 вересня 1990 року). Переклад здійснено Центром політико-правових реформ. URL: <http://pravo.org.ua/files>

6. Керівні принципи в галузі прав людини та боротьби з тероризмом. Документ 994_533, поточна редакція — Прийняття від 11.07.2002. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/994_533

7. Витрук Н. В. Общая теория юридической ответственности: Монография. — М.: РАП, 2008. — 324 с. — ISBN 978-5-468-00162-2.

8. Дзейко Ж. О. Сучасний стан та пріоритетні напрямки розвитку законодавчої техніки в Україні: практичні

аспекти / Ж. О. Дзейко // Університетські наукові записки. - 2016. - № 3-4. - С. 28-35.

9. Теорія держави і права. Академічний курс : підруч. / О. В. Зайчук, А. П. Заєць, В. С. Журавський; Київ: Юрінком Інтер, 2008. – С. 28.

10. М. Козюбра. Методологія правознавства і методологія права: співвідношення понять та їх особливості. Право України. 2014. с 22-32.

11. В.В. Лазарев. Общая теория права и государства: Учебник. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Юристъ. — 520с.. 2001.

12. Теремцова Н.В. Основні підходи до розуміння юридичної відповідальності. Європейські перспективи. №1, 2017. с.12-17.

The article is headlined the problem of realization of legal liability of the state: theoretical and legal aspect. The article explores the issues of legal regulation of legal liability relations. The focus is on the current issue of the legal system. It has been proved that constitutional laws have supremacy throughout Ukraine. The purpose of the research of the scientific article is to research the main tasks of the development of regulatory legal relations of legal responsibility. The main idea of the article is determine the harmonization of the constitutional framework and the current legislation fullest use of legislators, courts and other lawyers potential constitutional provisions on legal responsibility in specific areas of private and public relations.

The author specifies that the state uses the general method of compensation for the harm caused to persons as a result of a terrorist act, on the basis of a special law, which provides methods and measures of compensation on an equal basis for all persons who suffered from terrorist acts. The aggregate value should ensure that the damage is fully repaired.

The article is devoted to choosing the extent of legal responsibility (as well as in the specific definition of their content), the legislator is limited by the requirements of justice, conformity and other constitutional and general principles of law. Legal liability measures should be consistent with the nature of the

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується питання щодо правового регулювання відносин юридичної відповідальності. Основну увагу приділено актуальному питанню правовій системі. Доведено, що конституційні закони мають верховенство права на всій території України.

Ключові слова: об'єктивне право, юридична відповідальність, нормативні акти, конституційні закони, закони, підзаконні акти, органи державної влади, суб'єктивне право, норми права, підгалузі права, інститути права, галузі права.

wrongful act, the offender's fault, and other circumstances.

The author notes that the obligation of the state to ensure the implementation and protection of these constitutional rights implies in particular the need to take measures to compensate for damage to life and health.

The author comes to conclusions that the realization of the legal responsibility of the state should be carried out, for example, by such methods as compensation for the damage caused to natural and legal persons as a result of a terrorist act; social rehabilitation of the victims of the terrorist act.

Keywords: objective law, legal responsibility, normative acts, constitutional laws, laws, by-laws, state bodies, subjective law, norms of law, sub-branches of law, institutions of law, branches of law.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ПРОЦЕДУРИ ДОКИМАСІЇ В СТАРОДАВНІХ АФІНАХ

ЛЕВЧУК Марія В'ячеславівна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії права та держави Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття посвячена дослідженню одного з інститутів афінської демократії - «докимасії», спеціальної перевірки перед заняттям административних і судових посадових обов'язків. Розглядаються особливості проведення такої перевірки, яка закінчувалась в'ясуванням наявності або відсутності спеціальних підстав для зайняття посадових обов'язків. Послідовно досліджуються кожен з вимог, які пред'являлись до кандидатів на заміщення административної або судової посади, а саме: наявність повних громадянських прав, виконання обов'язків військової служби, сплати податків, проявлення поваги до предків і богам і наявність професійних якостей для зайняття окремих посадових обов'язків в армії і фінансовій сфері. Акцентується увага на тому, що невідповідність встановленим вимогам при проходженні перевірки докимасії вела до заборони особи на виконання посадових обов'язків.

Ключові слова: «докимасія», «афінська демократія», «государственный строй Афин», «афинское гражданство», «цензовые требования», «Гелизия», «коллегия архонтов в Афинах», «коллегия страгегос в Афинах».

Вступ

Афінська демократія – перша в світовій історії демократія, яка стала зразком для всіх наступних демократичних держав. Вона одночасно схожа і не схожа на

сучасні демократичні держави. З одного боку, це була, напевно, найбільш реальна демократія в світовій історії. Громадяни управляли державою не через своїх виборних представників, як в наші дні, а безпосередньо, регулярно збираючись на народні збори і вирішуючи на них всі найважливіші питання політичного життя, за повної відсутності бюрократії. З іншого боку, будь-яка антична демократія була «демократією для меншості». Не тільки раби, але і жінки, низка інших соціальних прошарків не мали громадянських і політичних прав. Проте і можливість користуватися громадянами своїми правами пов'язувалась з певними умовами. Такою особливістю і, водночас, обов'язковою умовою було проходження спеціальної перевірки – докимасії перед зайняттям административних і судових посад в Афінах.

Метою даної публікації є дослідження сутності та особливостей проведення докимасії в Стародавніх Афінах в часи розквіту демократії, коли зайняття державних посад відбувалось жеребкуванням, зумовлюючи необхідність в перевірці наявності особливих громадянських якостей у кандидатів на посади.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідження державного устрою Стародавніх Афін та їх демократичного ладу були предметом дослідження в роботах різних

вчених починаючи з кінця XIX ст., зокрема, В.П. Бузескула, В.В. Латишева, С.О. Жебельова, Н. Карєєва. В радянські часи проблематика афінської демократії, полісної організації, прав громадян мало цікавила науковців, поступаючись дослідженню сфери класових протиріч та рабства в часи античності. Тільки з останньої чверті минулого століття активізувались наукові пошуки в зазначеній сфері. Ця проблема досліджувалась і продовжує досліджуватись Ю. В. Андрєєвим, О.І. Зайцевим, Г.А. Колобовою К.М., Кошеленком, Е. Д. Фроловим, В.П. Яйленком, окремі аспекти розглядаються в роботах Л.М. Глускіною, Г.Т. Залюбовіною, Л.П. Маринович, В.М. Строгоцьким, І.А. Шишовою, Х. Туманса, В.В. Ставнюка. Окремо питання історії держави і права Стародавніх Афін досліджували багато вчених-юристів, а саме: В.М. Катрич, О.О. Шевченко, С.Л. Утченко, Б.С. Громаков, І.Є. Суриков, М.С. Корзун та ін. Наукові надбання згаданих вчених у контексті дослідження окремих питань державно-правового розвитку Стародавніх Афін заслуговують на увагу. Разом із тим проблема глибшого аналізу окремих аспектів функціонування афінської демократії, до якої слід віднести і спеціальну процедуру «докимасії», залишається поза належною увагою науковців.

Викладення основного матеріалу

Державний апарат Афінської республіки у V-IV ст. до н.е. формувався шляхом виборів, що відбувались щороку на основі відкритого голосування на Народних зборах (еклесії) або за жеребом. Вперше вибори за жеребом було введено за часів Клісфена в Афінах для обрання найвищих посадових осіб – архонтів. Після Клісфена заміщення публічних посад за допомогою жереба певний час не застосовувалося і знову було введено тільки при архонті Телесині (487-486 рр.). Починаючи з часів Перікла в Афінах більшість державних посад заміщувались саме за допомогою жереба. Жеребкуванням, в уявленні афінян, можна було домогтися істинної рівності громадян, адже навіть за умови відкритого голосування, вплив на чиюсь думку

шляхом підкупу чи погроз і забезпечення перемоги багатим та впливовим людям залишався можливим.

Вибори чиновників за жеребом відбувались у храмі Тезея під головуванням фесмофетів. Для цього ставили дві урни, в одній з яких були імена кандидатів, які претендували на певну посаду, написані на табличках, а в іншій відповідна кількість білих і чорних квасолин. Архонт витягав одночасно табличку і квасолину. Якщо квасоля була білою, кандидат вважався обраним [7, с. 110]. Таким чином, кожен повноправний громадянин Афін мав право балотуватися на певну посаду, від нього не вимагалися особливі здібності і спеціальні знання, проте саме по собі обрання за жеребом не означало подальшого обов'язкового зайняття посади – всі кандидати мали пройти спеціальну перевірку – докимасію.

Процедура докимасії в Стародавніх Афінах полягала в перевірці наявності або відсутності підстав для зайняття посад: повних громадянських прав, виконання обов'язків військової служби, сплати податків, прояву поваги до предків і богів та деяких інших. Докимасія була також і надійним засобом, яким могли користатись пануючі кола для недопущення небажаного для них кандидата до посади.

Суть процедури докимасії зводилась до того, що особі, яка її проходила, задавали певні питання, метою яких було встановити, чи задовольняє кандидат умовам, необхідним для заняття даної посади (вік, ценз, наявність або відсутність заборгованості на користь держави тощо), а також питання, спрямовані на те, щоб виявити громадську і політичну позицію кандидата. Якщо він відповідав на них незадовільно або в разі наявності свідчень, що викликали сумніви щодо його права на зайняття посади, то справа передавалась до суду, який остаточно і вирішував питання про допущення кандидата до посади.

Як зазначають дослідники, питання, що ставились кандидату на посаду, аж ніяк не стосувались наявності чи відсутності у нього особистих здібностей до заняття посади; в демократичному місті, яким було

Афіни, наявність таких здібностей передбачалася у кожного громадянина [1, с. 425]. Це легко пояснити через досвід і знання, які більшість афінських громадян легко набували завдяки публічності державного життя. Пересічний афінський громадянин постійно залучався до участі в державному житті полісу. Так, він брав участь у зборах дему та зборах філи, де розглядались фінансові питання про збір грошей і розподіл витрат, приймалися постанови, обирались судді і посадовці. Три рази на місяць регулярно він повинен бути присутнім на народних зборах і голосувати за вирішення ключових питань внутрішньої і зовнішньої політики. Обов'язок громадянина не обмежувався суто голосуванням. Коли наступала його черга, йому доводилося бути посадовцем, в своєму демі або в своїй філі. В середньому через два роки на третій він обирався до Гелієї геліастом, тобто суддею, і він проводив весь цей рік у судах, вирішуючи справи. Не було жодного громадянина, який би не обирався принаймні двічі за своє життя до участі в Раді 500, готуючи всі постанови народних зборів, вирішуючи нагальні справи життя полісу. Нарешті, він міг бути державним посадовцем, архонтом, стратегом чи будь-яким іншим, якщо на нього випадав жереб або вибір. Люди все своє життя проводили в самоврядуванні. Як видно, досвід участі в політичному житті полісу у афінських громадян був визначний, саме тому в процесі докimasії наявність цього досвіду і не перевіряли.

Тільки при призначенні на посади, що вимагали особливого професійного досвіду і якостей, наприклад, на військові посади, питання, що пропонувалися під час докimasії, ймовірно, стосувалися і особливих професійних якостей кандидата для гідного несення служби на займаній посаді.

Відтак, звичайною метою випробування було лише встановити, чи наявні у кандидата необхідні для заняття місця громадянські якості, тобто чи походить він від батьків-громадян, чи дотримується він відомих державних культів (шанування Зевса і Аполлона), чи брав він участь у походах, чи користується він усіма гро-

мадянськими правами стану (чи не була накладена атимія), чи досяг він законного 30-річного або іншого віку для зайняття посади тощо.

В процесі докimasії, в першу чергу, перевірялась наявність афінського громадянства. Громадянином Афін після закону Перікла 451-450 рр. до н.е. могла вважатись тільки особа чоловічої статі, обидва батьки якої були афінськими громадянами. Жінки, хоч і народжені від повноправних громадян Афін, статусу громадян не набували.

Крім громадянства за народженням, хоч і у виключних випадках, проте існувала процедура надання афінського громадянства. В Афінах досить обачливо відносились до надання громадянства іноземцям і цьому приділялась значно більша увага, ніж, наприклад, в Римі. Не дивлячись на те, що за загальним правилом іноземці не могли набувати громадянства, історія знає такі виключні випадки, коли громадянство надавалось чужинцям, проте це мало місце в рідких випадках, наприклад, за особливі заслуги перед державою.

Процедура надання громадянства передбачала розгляд цього питання на двох послідовних народних зборах. На останніх народних зборах відбувалось голосування по цьому питанню, при чому таємне. Надання громадянства мало бути схвалене не менше 6000 голосів. Проте, навіть у цьому випадку, це рішення, як, взагалі, і всі закони, прийняті народними зборами, могло бути опротестоване протягом одного року [1, с. 387].

Набути таким чином громадянство відрізнялось за обсягом прав від громадянських прав, отриманих за народженням від афінських громадян та містило певні обмеження. Так, за твердженням В.П. Бузескула, особа, яка отримала право громадянства, наприклад, не могла бути обрана на посаду архонтів; тільки його сини, якщо вони були народжені від законного шлюбу з афінянкою, набували усіх прав афінського громадянина [2, с. 231].

В процесі докimasії перевірці підлягав і віковий ценз кандидатів на посади. За загальним правилом в Афінах до участі на

народних зборах допускались громадяни-чоловіки, які досягли 20-річного віку, пройшли обов'язкове військово-навчання з 18 до 20 років та були занесені до списків громадян. Проте для зайняття управлінських посад встановлювались більш високі вікові цензи, що і підлягало перевірці в процесі докимасії.

Для зайняття більшості посад необхідною умовою було досягнення 30 років, але існували винятки з цього правила. Так, державних суддів-діететів, яких можна віднести до третейських суддів, обирали щорічно за жеребом серед громадян, які досягли 60 років, тобто з громадян, що належали до старшого призовного віку [3, с. 112]. Очевидно, що такий високий віковий ценз був пов'язаний з тим, що така особа мала мати життєвий досвід для вирішення судових суперечок. Від обов'язків діететів не можна було відмовитися під страхом накладення атимії (позбавлення громадянських прав). Винятки допускались тільки для осіб, зайнятих в цей рік на іншій громадській посаді або для осіб, які знаходились за межами країни. Діетети розглядали значну масу цивільних справ, що стосувались порушення прав і обов'язків, і, порівняно, незначні кримінальні справи.

Досягнення 40 років було обов'язковою умовою для зайняття посади стратегів в Афінах, які виконували функції воєначальників, але разом з тим набули ролі найважливіших посадових осіб держави, завдяки можливості впливати на законодавство і права займати посаду кілька разів поспіль (наприклад, Перікл був стратегом 15 років поспіль, Фокіон – 45 разів протягом життя).

В часи Перікла і утвердження афінської демократії, фактично всі афінські громадяни отримали можливість займати вищі посади. Майновий ценз не враховувався. Виняток становили посади еллінотаміїв – скарбників Афінської держави, збирачі податків в Афінському морському союзі [4, с. 86], функції яких полягали в збиранні грошових внесків з союзників і в управлінні загальною союзною скарбницею. Для заняття цієї посади був потрібний ценз, оскільки скарбники повинні були відпові-

дати своїм майном за ввірену їм скарбницю [5, с. 243].

Відсутність заборгованості становило важливу частину докимасії. Найвність заборгованості перед державою було перешкодою для зайняття всіх державних посад. Заборгованість могла мати місце в разі несплати боргу, невиклати судових мит і штрафів, які накладались в якості покарання за вчинений проступок, несплати добровільних державних внесків та особливих податків тощо.

Перешкодою до зайняття посад, яка перевірялась в ході докимасії, було і не схвалення звіту про діяльність на колишній посаді. Всі посадові особи після закінчення терміну служби повинні були подавати звіт про свою діяльність і, головним чином, звіт грошовий. Грошові звіти перевіряла колегія 10 логістів і допомагала їм колегія синегорів, з інших питань звіт приймала колегія евфінів. Кожен громадянин міг порушити обвинувачення проти посадових осіб, вказати на їх зловживання. Слідом за логістами звіт перевірявся судом, за яким залишалося в цій справі останнє слово. До затвердження звіту громадянин, який займав посаду, не міг бути обраний на іншу посаду, не міг також виїхати за межі держави і не мав права розпоряджатися своїм майном.

Ще одною сферою, яка підлягала перевірці було виявлення поваги до культу богів і до своїх предків. Так, в ході перевірки кандидатом задавали питання чи шанують вони Зевса і Аполлона, чи знають де поховані їхні предки тощо.

Деякі особливості проходження перевірки встановлювались для зайняття найвищих посад в Афінах, наприклад архонтів. Докимасія архонтів після реформ Клісфена, коли на посади архонтів стали обирати не шляхом виборів, а за жеребом проводилась, в першу чергу, для того, аби не допустити до цієї посади випадкових, корисливих і неосвічених людей. Архонти проходили докимасію перед Радою 500 і перед судом Гелієї, інші посадові особи – тільки перед судом Гелієї. Щодо архонтів застосовувалося подвійна перевірка в тому разі, якщо кандидат на посаду архонта

відповідав незадовільно на поставлені питання або якщо хтось з громадян подавав відомості, що викликали сумнів щодо його права на зайняття посади. В такому разі справа передавалася до суду, який остаточно вирішував питання про допущення кандидата до можливості заняття посади архонта.

Кандидат в архонти мав довести наявність афінського громадянства у обох своїх батьків, відсутність фізичних вад і пороків, благочестя по відношенню до предків, проходження військової служби і повну сплату податків. Після цієї перевірки, архонт приносив клятву виконувати свої обов'язки належним чином і давав обіцянку побудувати золоту статую богам в натуральну величину, якщо буде брати хабарі [6, с. 35].

Для зайняття посади члена Гелієї – геліаста, необхідним було досягнення 30 років, встановлення, що кандидат не перебуває державним боржником і не позбавлений громадянської честі, тобто не засуджений до атимії, позбавлення громадянських прав [3, с. 96]. Якщо до складу Гелієї обиралася особа, яка не мала на те права, то її, в разі доведення обвинувачення, засуджували до нового покарання або штрафу. В останньому випадку винний утримувався у в'язниці аж до повної сплати початкового боргу і накладеного штрафу.

Особливі вимоги встановлювались і для заняття посади стратега. Військове командування, пов'язане з управлінням на флоті і, неминуче, з дипломатією, вимагало особливих фахових здібностей, і чим складніше ставала зовнішня політика Афінської держави, тим більше тут потрібні були фахівці. Стратегам надавалися також важливі фінансові повноваження: їм доводилося завідувати військовим бюджетом. Тому стратегія залишилася виборною посадою і набула вагомого значення. Не дивно, що для зайняття посади стратегів встановлювались вищі вимоги, ніж для інших управлінських посад. Відтак, крім більш високого вікового цензу в 40 років, звичайної кваліфікації, яка пред'являлась до всіх афінських магистратів, стратег повинен був мати власність в Аттиці, перебу-

вати в законному шлюбі та мати законних синів у віці не молодше 10 років. Особливі умови виборів стратегів відкритим голосуванням забезпечували збереження цієї посади в руках представників панівної верхівки. Вибори проводилися відкритим голосуванням. Стратеги виконували свої обов'язки безоплатно, хоча більшість посад в Афінах були платними.

Докимасія завершувалась голосуванням: відкритим в Раді 500 і закритим в Гелієї. Таким чином, всі посадові особи підлягали ніби затвердженню на посаді цими колегіальними органами. В разі виявлення в ході перевірки обставин, які не дозволяли зайняти ту чи іншу посаду, кандидати не могли бути допущені до виконання державної служби на обрані посади та позбавлялись такого права.

Підводячи підсумок, докимасію можна визначити як особливу перевірку, якій підлягали особи, обрані на посади в Афінах як за жеребом, так і шляхом відкритого голосування, з метою встановлення наявності чи відсутності підстав для зайняття тої чи іншої посади, зокрема, громадянських прав, вікового цензу, виконання військових обов'язків, відсутності боргів, шанування богів і предків, професійних здібностей (для деяких посад). Така перевірка була зумовлена процедурою обрання на більшість державних посад в Афінах, які заміщувались шляхом жеребкування і вимагала перевірки наявності громадянських якостей для зайняття посад.

Література

1. Реальный словарь классических древностей по Любкеру. Под редакцией членов Общества классической филологии и педагогики Ф. Гельбке, Л. Георгиевского, Ф. Зелинского, В. Канского, М. Куторги и П. Никитина. – СПб., 1885. – 1550 с.
2. Бузескул В. П. История афинской демократии / Вступ. ст. Э. Д. Фролова; науч. редакция текста Э. Д. Фролова, М. М. Холода. – СПб.: ИЦ «Гуманитарная Академия», 2003. – 480 с.
3. Чельцов-Бебутов М.А. Курс уголовного-процессуального права. Очерки по истории суда и процесса в рабовладельчес-

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню одного з інститутів афінської демократії – «докимасії», спеціальної перевірки перед зайняттям адміністративних і судових посад. Розглядаються особливості проведення такої перевірки, що полягала в з'ясуванні наявності або відсутності спеціальних підстав для зайняття посад. Послідовно досліджуються кожна з вимог, що пред'являлись до кандидатів на заміщення адміністративної чи судової посади, а саме: наявність повних громадянських прав, виконання обов'язків військової служби, сплати податків, прояву поваги до предків і богів та наявність професійних якостей для зайняття окремих посад в військовій та фінансовій сфері. Акцентується увага на тому, що невідповідність встановленим вимогам при проходженні перевірки докимасії мала наслідком незатвердження особи на відповідну посаду.

Ключові слова: «докимасія», «афінська демократія», «державний лад Афін», «афінське громадянство», «цензові вимоги», «Гелієя», «колегія архонтів в Афінах», «колегія стратегів в Афінах».

Levchuk Mariia

(Candidate of law, Associate Professor, of History Department rights and states of Taras Shevchenko National University of Kyiv)

The article is devoted to the study of one of the institutes of Athenian democracy – «dokimassiya», a special examination, which was held choosing by lot or elections candidate before the occupation of administrative and judicial posts. The peculiarities of carrying out such an examination were considered, which was to find out whether or not there were grounds for taking office: full civil rights, reaching a certain age, fulfilling duties of military service, paying taxes and, in some cases, property qualifications for occupation of certain positions, as well a manifestation of respect for ancestors and gods, etc.

It is noted that the purpose of this procedure was to establish whether the candidate satisfied the conditions necessary for the occupation of this position. The peculiarities of the verification during the documentation of each of the requirements were analyzed and it was established that for the occupation of most administrative and judicial positions in Athens, the following requirements, which were to be clarified, were established: male gender; presence of the Athenian citizenship: the origin of the person from the parents – the full-fledged Athenian citizens was ascertained or the legal capacity of citizens was checked if their citizenship was granted by the state for special merits; reaching the age of 30 years, and for some posts even 60 years of age; absence of debt to the state in case of non-payment of debt, non-payment of court fees and fines, non-payment of voluntary state fees and special taxes; for former officials, the obligatory condition was the approval by the court of a cash statement of their activities in the former post; compulsory military service. The candidate's compliance with these requirements was a prerequisite for taking an administrative or judicial position.

Key words: «dokimassiya», «Athenian democracy», «Athens state system», «Athenian citizenship», «qualification requirements», «Helieya», «College of Archons in Athens», «College of Strategists in Athens».

ких, феодальних и буржуазных государствах. – СПб., 1995. – 846 с.

4. Строецкий В. М. Полис и империя в классической Греции: Учебное пособие. – Н. Новгород: НГПИ им. М. Горького, 1991. – 244 с.

5. Сергеев В.С. История Древней Греции / В.С. Сергеев. – М., 1963. – 524 с.

6. Буйчик А. Г., Зайнагабдинова Э. Ч., Сорокина Е. В. История социума и демократии. В 2 кн. Книга 1: Древний мир, Средневековье и эпоха Возрождения / А. Г. Буйчик, Э. Ч. Зайнагабдинова, Е. В. Сорокина., – СПб., 2015. – 140 с.

7. Древняя Греция. Книга для чтения / Под ред. С.Л. Утченко и Д.П. Каллистова. – М.: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1954. – 232 с.

СУБ'ЄКТИ, ОБ'ЄКТИ, СПОСОБИ, ОБСЯГ ЯК ОСНОВНІ СКЛАДОВІ ЮРИДИЧНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ ТЛУМАЧЕННЯ

**АНТОШКІНА Валерія Костянтинівна - кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри галузевих юридичних дисциплін (Бердянський університет
менеджменту і бізнесу)**

УДК 340.132.6

Проблеми тлумачення правових приписів завжди привертала увагу як науковців так і практиків. Разом з тим, такий інтерес до вказаних питань в певні періоди часу може підвищуватися, що обумовлюється наступним обставинами. За останні три десятиліття вся законодавча база країни зазнала тотального оновлення, тисячі нових законів та підзаконних актів, десятки кодексів було прийнято і введено в дію. І що цілком закономірно, поступово виявляються певні складності в розумінні та застосуванні окремих положень таких нормативно-правових актів, для подолання яких необхідним є удосконалення технології юридичної інтерпретації. Для вирішення таких задач, необхідно вивчати і застосовувати як традиційні знання з інтерпретації, засновані на використанні таких наук як – філософія, філологія, історія, так і звернути увагу на удосконалення спеціальних правових знань в цій сфері і виробленні науково обґрунтованих підходів до тлумачення в праві з урахуванням потреб і викликів сьогодення.

Вищезазначене питання розглядалося в працях таких вчених, як Л.С. Алексєєв, С. І. Вільнянський, Я. С. Вольфовська, С. А. Голунський, А. І. Денисов, Б. В. Малишев, О. В. Москалюк, А. С. Піголкін, М. С. Строгович, Ю. Т. Ткаченко, А. С. Шляпошніков та ін. Проте досі вчені не дійшли згоди щодо основних положень і компонентів структури і технології тлумачення.

Саме тому метою даної роботи є визначення і дослідження основних складових юридичної технології тлумачення.

В своїй роботі Вольфовська Я.С. наводить перелік основних складових юридичної технології тлумачення, а саме: 1) компетентні органи, фізичні і посадові особи, які представляють конкретні люди, які володіють відповідними знаннями, здібностями, установками, поглядами, уміннями, навиками, майстерністю і тому подібне у сфері юридичного тлумачення; 2) об'єкти і предмети, що підлягають з'ясуванню і роз'ясненню; 3) система загально-соціальних, технічних і спеціально – юридичних засобів правової інтерпретації (техніка тлумачення); 4) сукупність прийомів, способів і методів оптимального використання вказаних вище засобів (тактика тлумачення); 5) п р и н ц и п и , плани і прогнози суб'єктів інтерпретаційної діяльності (стратегія тлумачення); 6) інтерпретаційні дії і операції; 7) процесуальні форми цієї діяльності (правороз'яснюючі стадії, режими); 8) показники, що характеризують якість офіційного юридичного тлумачення і його результатів; 9) параметри ефективності інтерпретаційної діяльності; 10) ресурсозабезпеченність юридичного тлумачення (фінансові, трудові і інші витрати); 11) відповідні види контролю і нагляду за законністю, якістю і ефективністю правороз'яснюючих дій і операцій суб'єктів, ухвал, що виносяться, і актів, їх оформленням і так далі [3, С.25-26].

З наведеного вище можемо побачити складність, багатогранність вказаного процесу, його залежність від різних чинників як об'єктивного так і суб'єктивного характеру. Отже враховуючи це, в рамках даної статті вважаємо за доцільне окреслити основні положення, які стосуються головних складових процедури тлумачення норм права, що відображені на рис. 1

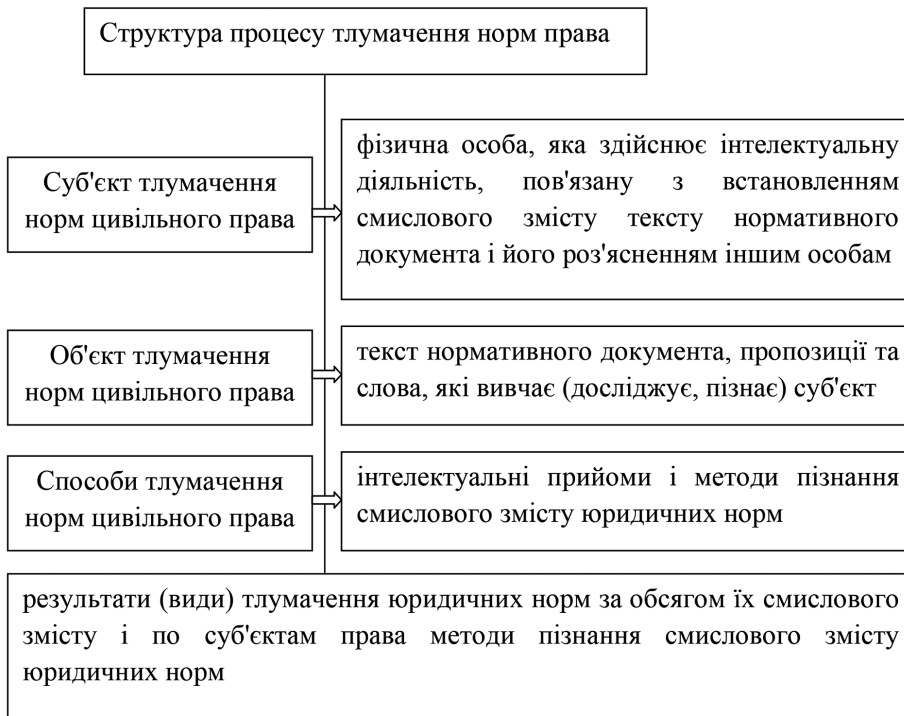

Рис. 1. Основні складові юридичної технології тлумачення

Першими з них – суб'єктів і об'єкт тлумачення, які є визначальними в правоінтерпретаційній процедурі.

Суб'єкт визначає предмет (матеріальні і нематеріальні блага, суспільні відносини та ін.), на який направляється його юридична діяльність, формуючи свої цілі. Активність суб'єкта полягає у вчиненні ним, в межах діючих прав, норм юридичних дій (бездіяльності), метою яких є отримання бажаного результату, і які зумовлюють юридичні наслідки. Одночасно суб'єкт може використовувати допустимі правом предмети і явища, що допомагають забезпечити діяльність. В результаті цього у суб'єкта є особистий чи суспільно значимий результат, який повинен задовольнити його потребу. З'ясування змісту нормативно-правових актів вимагає

іноді значних зусиль від суб'єктів правозастосування, знання правової, літературної і спеціальної термінології, оскільки нормативно-правові акти викладені на літературній мові, в різних сферах суспільних відносин і знань.

У процесі тлумачення норм права суб'єкт тлумачення аналізує, яке місце та або інша правова норма займає або займатиме в системі правових норм,

а також визначає, яка норма буде загальною, а яка – спеціальною, яка норма буде первинною, а яка – другою і т. п. Таким чином, з'ясувавши сенс нормативного припису суб'єкт тлумачення повинен враховувати ієрархічне розташування джерел права.

Тлумачення норм права проводиться всіма суб'єктами, які їх реалізують. Проте розрізняється юридичне значення результатів тлумачень в залежності

від того, хто тлумачить норми права. А тому важливим є питання класифікації видів тлумачення за його суб'єктами.

На цій підставі тлумачення розділяється на офіційне і неофіційне. Їх розмежування, на наш погляд, полягає в двох аспектах:

1. Статус суб'єктів: офіційне – компетентні органи та органи влади різного рівня, неофіційне – будь-який суб'єкт правових відносин.

2. Юридичне значення результатів: офіційне – результати обов'язкові для суб'єктів права, неофіційне – результати можуть використовуватися лише як рекомендації та не мають обов'язкового значення.

В цьому аспекті слід погодитися з І. Сабо, який пропонує види тлумачення розглядати в трьох розрізах: компетентність суб'єкта

тлумачення, обов'язковість результатів тлумачення, цільові групи для яких тлумачення обов'язкове [13, С.261].

Офіційне тлумачення необхідно відрізнити від офіційного (роз'яснення поза діяльністю, пов'язаною з функціями державної влади і управління), яке є різновидом неофіційного тлумачення і не тягне юридичних наслідків [12, С.20-21].

Функція офіційного тлумачення закріплена за компетентними державними органами, і результати цього процесу обов'язкові для всіх суб'єктів права. В свою чергу дане тлумачення підрозділяється на автентичне і легальне.

Даної думки дотримуються харківські цивілісти, вважаючи, що під автентичним тлумаченням слід розуміти обов'язкове тлумачення, яке виходить від органів влади, уповноважених законом давати роз'яснення в межах їх компетенції [17, С.42].

Автентичним тлумаченням займається орган, що безпосередньо видав нормативний акт. Таким чином якогось спеціального дозволу йому для діяльності відносно тлумачення власних актів не потрібно. Він здійснює це в силу своєї функціональної компетенції. Наприклад, Міністерство фінансів України може дати роз'яснення у вигляді інструкції або окремого листа щодо тлумачення окремих положень виданих раніше стандартів або наказів.

Дана практика склалася ще з радянських часів. Так згідно ст. 49 Конституції СРСР Президія Верховної Ради СРСР дає тлумачення чинних законів СРСР, а за конституціями союзних республік таке право мають Президії Верховних Рад союзних республік відносно тлумачення законів союзних республік. В той же час тлумачення закону за допомогою нового закону взагалі не є тлумаченням, а новим законом, відмінність якого в тому, що оскільки він роз'яснює попередній, то за ним визнається зворотна дія, тобто він поширюється на усі відносини, що виникають за дії колишнього закону, в роз'яснення якого новий закон виданий.

Правотворчий орган дає автентичне тлумачення як у тексті самого акта (дефінітивної норми), так і в актах спеціальних. В першому випадку мова йде про примітки

до певних статей кодексів. Наприклад, Цивільного кодексу, де в прикінцевих та перехідних положеннях містяться роз'яснення щодо застосування цивільних норм стосовно строку набрання чинності кодексом.

До спеціальних актів можна віднести закони, які більш повно роз'яснюють текст Цивільного кодексу України. Щодо спеціальних актів можна назвати також Тлумачення КТМФЗ 15 «Угоди про будівництво об'єктів нерухомості» [16], видане Радою з Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку.

Зі своєї сторони легальне тлумачення здійснюється органом, спеціально уповноваженим на те законом. Легальне тлумачення дається компетентним органом, який не є видавцем даної правової норми. Право на тлумачення він отримує через спеціальні повноваження або окремі доручення вищих органів.

Так наприклад згідно ст.90 Цивільного кодексу України «юридична особа повинна мати своє найменування, яке містить інформацію про її організаційно-правову форму та назву. Найменування юридичної особи вказується в її установчих документах і вноситься до єдиного державного реєстру»[18]. Вимоги щодо написання найменування юридичної особи або її відокремленого підрозділу затверджені спеціальним наказом Міністерства юстиції України [11], яке згідно п. 5 ст. 4 ЦКУ наділено правом видавати нормативно-правові акти, що регулюють цивільні відносини.

Заслугує на увагу в розрізі розгляду питання суб'єктів тлумачення підхід законодавця, викладений у ст. 52 Податкового кодексу України, згідно з яким контролюючі органи надають платникам податків індивідуальні консультації у встановленій формі, які можуть використовуватися тільки тим платником податків, який здійснив безпосередній запит. Також в цій статті вказується, що, в свою чергу, Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику надає узагальнюючі податкові консультації, які затверджуються наказом та оприлюднюються в тому числі на офіційному веб-сайті. При цьому в ст. 53 вказаного кодексу зазначено,

що не можуть бути притягнуті до відповідальності платники податків, які використали зазначені роз'яснення у встановленому законом порядку [6, С.20].

Дуже важливу роль мають роз'яснення вищестоящих судових органів щодо застосування правових норм. Суб'єктами даного виду тлумачення виступають Верховний Суд та Конституційний Суд України, які за результатами узагальнення судових рішень видають документи з питань роз'яснення судової практики та рішення Конституційного суду країни щодо тлумачення Конституції та законів. Ці акти містять обов'язкові для судів тлумачення діючого законодавства.

Необґрунтовано офіційне тлумачення іноді називають легальним [5, С.288], що підкреслює закріплене в законі повноваження органів давати обов'язкове по характеру тлумачення.

Особливо виділяється тлумачення, що має міждержавне значення. Так, зокрема, міжнародні правила по тлумаченню торгових термінів «Інкотермс», видані Міжнародною торговою палатою, містять у собі інтерпретації різних юридичних положень, що використовуються учасниками міжнародної торгівлі.

Отже офіційне тлумачення полягає в роз'ясненні сенсу правової норми спеціально уповноваженим суб'єктом, результати якого мають обов'язкове значення для осіб, що застосовують право. Воно має й інші властивості: особливий порядок проведення і форма (практично всі НПА мають письмову форму). Слід зазначити, що існують виключення щодо письмової форми – наприклад, роз'яснення прав і обов'язків під час судового розгляду справ. Проте ця процесуальна дія все ж фіксується у письмових до-

кументах (протокол засідання, розписка свідка і т.п.). Особливий порядок полягає в правороз'яснювальному процесі, в ході якого складається акт тлумачення.

Неофіційне тлумачення також реалізується різними суб'єктами, але слід зауважити, що результати його не мають юридичного, загальнозначущого значення. Таке тлумачення підрозділяється на повсякденне (буденне), професійне і доктринальне.

Процес повсякденного тлумачення може здійснювати будь-який суб'єкт права. Точність його безпосередньо залежить від рівня правосвідомості суб'єкта. Причому слід враховувати, що від характеру такого «життєвого» тлумачення багато в чому залежить стан законності, бо є базовою підставою юридичної діяльності громадян, їх правомірної поведінки.

Процес професійного тлумачення правових норм здійснюється фахівцями-юристами. В даному випадку критерієм виділення цього виду тлумачення виступає не ступінь знання права, а безпосередня професійна діяльність. Такою діяльністю є, наприклад, тлумачення, що здійснюється прокурором або адвокатом в судовому процесі. Хоча його результати не обов'язкові для суду, однак сама необхідність діяльності цих учасників процесу закріплена нормативно. Ще прикладами професійного тлумачення можна назвати роз'яснення слідчим права

Рис. 2. Класифікація тлумачення правових норм по суб'єктам

потерпілому у кримінальній справі на подання цивільного позову, нотаріусом при вчиненні відповідних дій.

Вченими-юристами, фахівцями в галузі права в монографіях, наукових коментарях, статтях здійснюється доктринальне тлумачення. Результати доктринального тлумачення публікуються в спеціалізованих збірниках, містять науково-практичні коментарі чинного законодавства у тій чи іншій області. Цими коментарями безпосередньо користуються практичні працівники [14].

За результатами проведеного дослідження найбільш вірним нам вважається наступна класифікація видів тлумачення правових норм по суб'єктам (рис. 2).

Об'єкт тлумачення норм права також виступає одним із важливих елементів процесу тлумачення. В якості об'єкта тлумачення може виступати нормативний акт в цілому або його окрема норма. Об'єктом тлумачення може бути як нормативний, так і правозастосовний акт. Тлумачення правозастосовних актів має свої особливості. Окрему специфічність носить проблематика тлумачення договорів (ст. 431 ЦК України).

Нормативний правовий акт як об'єкт тлумачення слід визначати як офіційний письмовий документ, який прийнятий у визначеному законом порядку, розрахований на багатократне застосування і регулюючий певний круг правових відносин. Безпосереднім об'єктом тлумачення виступає норма права, її текст, пов'язані з нею правові та неправові джерела. Більшістю сучасних вітчизняних наукових джерел вказується, що об'єктом тлумачення норм права виступає воля суб'єкта правотворчості, матеріалізована в тексті норми права [2, С.177]. Але на думку таких вчених, як Б.В. Малишев та О.В. Москалюк, об'єктом тлумачення норм права визначається воля самої норми права [10].

Вольфовська Я. С. наголошує на необхідності розмежування понять об'єкт та предмет тлумачення [3, С.48]. Тобто об'єкт – це ті правові явища, процеси і стани, на які спрямовано юридичне тлумачення. Предмет юридичного тлумачення – це та частина об'єкту, яка в даний момент піддається осмисленню, оцінці і поясненню. Якщо

об'єктом тлумачення виступає нормативний правовий акт, то безпосередніми предметами інтерпретації можуть бути конкретні статті нормативних актів (їх частини і т. п.), нормативні приписи, норми права, структурні елементи норми (гіпотеза, диспозиція, санкція), поняття, терміни, найменування, слова, знаки, союзи, букви і т. д.

Об'єктом тлумачення, таким чином, виступають юридичні нормативні акти як письмові акти-документи, що містять норми права, і задачею суб'єкта постає необхідність проникнути через форму об'єкту до його змісту і суті.

Тлумачення міститься як правило в текстах самих нормативно-правових актів (розділи в законах, які містять основні поняття і терміни). Крім того тлумачення може міститися і в спеціальному акті. Зокрема окремі положення кодексів роз'яснюються відповідними законодавчими актами. Проте, в Україні Верховна Рада не наділена правом офіційного тлумачення ухвалених нею законів. Згідно ст. 147 Конституції України таке право має Конституційний Суд України.

В актах автентичного тлумачення іноді має місце встановлення нових, хоча і підзаконних, норм, що є не зовсім правомірним. Це відбувається через те, що автентичне тлумачення виступаючи як роз'яснення, іноді несе в себе елементи розвитку законодавства. Тому слід розмежовувати акти автентичного тлумачення і нормотворчі. В цьому аспекті слід зазначити, що свого часу Г. Ф. Шершеневич, А. В. Завадський, Н. М. Коркунов не вважали акти автентичного тлумачення процесом тлумаченням діючого права, а елементом нормотворчості [7, 8, 21]. Вважається, що ці акти відносно підпорядковані один одному, при цьому кожен зберігає свою відособленість. Вірніше вважати автентичні акти актами тлумачення, адже норма, що роз'яснюється в ньому, продовжує існувати як основний першорядний елемент поряд з другорядним автентичним актом.

Результати судового тлумачення інтерпретуються у вигляді ухвали (рішення) судового органу. Воно носить обов'язковий характер відносно лише учасників конкретної справи, по якій суд виносить відповідне

рішення, ухвалу, але не обов'язково ні для цього суду, ні для інших судів при розгляді інших справ, проте може слугувати підставою для виникнення судової практики, тобто складають судовий прецедент.

Отже специфіка того або іншого об'єкту, мета його створення, місце в системі нормативно-правових актів, роль в механізмі правового регулювання визначають тип відповідного суб'єкта та наданий йому обсяг повноважень у сфері тлумачення. Так, специфічні ознаки такого об'єкту інтерпретації, як Конституція України, зумовили необхідність створення спеціального суб'єкта тлумачення (Конституційний Суд України), який отримав особливі компетенції і процедури тлумачення Основного закону країни.

Виступаючи самостійним об'єктом тлумачення, норма певної галузі права несе в собі властивості тієї системи, до якої вона належить.

В процесі тлумачення необхідно враховувати, що особливості правових норм багато в чому зумовлюються специфікою регульованих ними суспільних відносин. Наприклад, норми цивільного права покликані регулювати особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників. При роз'ясненні норм слід проводити виявлення і вивчення закономірностей взаємодії норм з регульованими ними суспільними відносинами. Для виявлення закономірностей взаємодії норм і регульованих ними суспільних відносин важливе значення набуває практика застосування норм права судами і іншими правозастосовними органами. Саме в результаті вивчення практики застосування норм права виявляються недоліки законодавства, науковий аналіз яких дозволяє сформулювати пропозиції, спрямовані на вдосконалення законодавства і практики його застосування та підвищити ефективність процесу тлумачення.

Підставою виникнення великої групи відносин є договори, які за своєю природою є актом соціально-регулятивного характеру. Умови договорів становлять засновані на правових нормах індивідуальні встановлення, регулюючі діяльність учасників до-

говору, які організують застосування норм права в кожному індивідуальному конкретному випадку, таким чином, можуть також бути об'єктами тлумачення в праві. В цьому аспекті в підсистему піднормативного регулювання відносин входить договір [22, С.43-45].

Конкретні відносини певного виду, регульовані нормою права, багаточисельні і, хоча містять спільні риси, властиві усім видам правовідносин, мають індивідуальні ознаки та особливості. Тому під час їх застосування виникають різноманітні питання щодо змісту норм права, відповіді на які отримуються тільки в процесі тлумачення, що обумовлено правовими властивостями відповідної галузі права.

Наприклад, має бути врахована широта сфери дії тієї чи іншої галузі права. Це призводить до великого обсягу і складності законодавства та застосування його правових норм, що в свою чергу висуває підвищені вимоги до юридичної техніки і професіоналізму інтерпретаторів.

При тлумаченні правових норм слід враховувати правила їх дії, зокрема щодо зворотної сили. Слід враховувати прийняті зміни або доповнення після прийняття нормативного акту. Тому при тлумаченні слід перевіряти їх наявність, зміни норми права, що відбулися, і дію їх в часі. Це дозволить підвищити ефективність тлумачення правових норм шляхом урахування внесених в неї змін і роз'яснення норми в зміненому вигляді. При цьому необхідно не лише орієнтуватися на дату набуття чинності нормативного акту, в якому міститься правова норма, але і перевірити правомірність зворотної дії окремих положень шляхом з'ясування змісту правових норм, що регламентують введення його в дію.

Розглянувши основні аспекти щодо розуміння суб'єктів і об'єктів тлумачення хотілося б коротко зупинитися на питаннях їх співвідношення, наведених в роботі Лепіша Н.Я. Автор зауважує на співвідношенні об'єктивної і суб'єктивної сторони у процесі тлумачення, що безпосередньо відбивається на результаті тлумачення. Зазначено, що процес пізнання відбувається відповідно до законів формальної і діалектичної логіки,

а також відповідно до певного мовного вираження зовнішньої форми правових норм і у результаті розумової діяльності здійснюється перехід від незнання, відтворюється картина об'єктивного світу. З іншого боку тлумачення – суб'єктивний процес, оскільки його здійснюють певні суб'єкти з різним рівнем професійної підготовки, обсягом індивідуального досвіду, правосвідомості, особистих ціннісних орієнтацій, лінгвістичним рівнем, які можуть мати різну мету тлумачення, що зрозуміла з особливостей конкретного факту, відповідно до якого тлумачиться текст нормативно-правового акта [9, С.21].

Отже, тлумачення правової норми є процесом з'ясування її змісту (сенсу) через усунення виявлених в ній неясностей, які виникають через низку обставин, зокрема через стислість формулювань нормативно-правового акту, що обумовлено самою його природою, через появу нових суспільних відносин і життєвих фактів, що не знаходять точних словесних описів в нормативно-правових актах та ін. Ці проблеми і вирішують за допомогою різних видів і способів тлумачення правових норм, про що і піде далі мова.

Спосіб тлумачення являє сукупність однорідних прийомів, правил і засобів аналізу нормативно-правових актів, що застосовуються інтерпретатором свідомо чи інтуїтивно для отримання ясності, чіткості щодо правових велінь, які містяться в актах [20, С.3]. Можемо зазначити, що серед правознавців до сьогодні не досягнуто єдиної точки зору стосовно виокремлення способів тлумачення правових норм.

Наприклад Н.Н. Вопленко виділяє в якості основних способів тлумачення права: філологічний, систематичний, історико-політичний, логічний і спеціально-юридичний способи тлумачення [4, С.28].

А. Ф. Черданцев пропонує п'ять способів тлумачення: мовний, логічний, систематичний, історичний і функціональний [19, С.35-117].

С. С. Алексєєв виокремлює: граматичний, логічний, спеціально-юридичний, систематичний та історичний спосіб тлумачення [1, С.131].

Ю.Л. Власов відстоює точку зору, з якою можемо погодитися, що для остаточного визначення даного питання необхідно виходити із завдань та об'єкта тлумачення, і, відповідно, пропонує визначати такі способи, які в тій чи іншій мірі містять у собі всі перераховані вище: граматичний, логічний, системний і історичний [2, С.35].

Для юридичної практики важливе значення має з'ясування співвідношення справжнього змісту норми її текстуального вираження, тобто співвідношення букви і духу закону. Воно є логічним продовженням і завершенням з'ясування змісту правових норм в результаті використання різних способів з'ясування тексту закону. Залежно від обсягу тлумачення норми права практично у всіх джерелах, як по загальній теорії права, так і в галузевих аспектах, розрізняють буквальне, обмежувальне і розповсюджувальне тлумачення [15, 17].

Норми права, як правило, мають тлумачитися адекватно, обмежувальне і розширювальне тлумачення – виняток із загального правила. Найчастіше два останні види тлумачення є результатом недосконалості законодавства, наявності в ньому прогалин, неясних формулювань, неможливості врахувати нові факти, що охоплюються змістом норми права.

Дані види тлумачення можливі тільки тоді, коли встановлена невідповідність між дійсним змістом норми права і її текстуальним вираженням, інакше буде мати місце порушення законності. При цьому повинна існувати реальна можливість довести таку невідповідність. Будь-яке обмежувальне чи поширювальне тлумачення повинне ґрунтуватися на доказах і відповідним чином аргументуватися, воно повинно розкрити, пізнати тільки те, що фактично міститься, але недостатньо чітко виражене у самій нормі права. Шляхом такого тлумачення не може відбуватися ні доповнення правової норми, ні зміни справжнього змісту у формулюванні її чинного тексту, ні «дотягування» її до бажаного, ні довільного вилучення зі сфери її застосування будь-якої частини предмета регулювання. Практично обмежувальне або розширювальне тлумачення зводиться переважно до більш вузького або ширшого

тлумачення окремих термінів і виразів нормативних приписів і до узгодження їх між собою шляхом вироблення правозастосовних положень, заснованих на глибокому вивченні та узагальненні правореалізаційної практики.

Таким чином, можемо у підсумку сказати, що тлумачення є важливим політико-юридичним інструментом виявлення чіткого змісту права. Юридичне тлумачення є обов'язковим в процесі дії юридичних норм. Пояснюється необхідність тлумачення тим, що нормативно-правові акти містять загальні, в деяких випадках абстрактні нормативні положення, викладені не тільки в знаковій системі, мовно-структурному вигляді, але і «юридичною мовою». Все це вимагає напруженої розумової діяльності, з суб'єктивним і об'єктивним використанням юридичних та інших спеціальних знань. В якості суб'єктів тлумачення норм права виступає фізична особа, яка здійснює інтелектуальну діяльність, пов'язану з встановленням смислового змісту тексту нормативного документа і його роз'ясненням іншим особам. Тлумачення правових норм є необхідним об'єктивним процесом реалізації механізму правового регламентування. Перш за все забезпечується повне і точне розкриття функцій правових актів та інших елементів правової системи. Воно дає змогу забезпечити вирішення спірних ситуацій у відповідності до законодавчих принципів. З огляду на багатогранність явища тлумачення, наявність багатьох об'єктивних і суб'єктивних чинників, що обумовлюють і впливають на процес тлумачення, відсутність єдиних усталених підходів до вирішення багатьох питань тлумачення у науковців практиків, проблеми в юридичному тлумаченні залишаються під пильною увагою дослідників і потребують проведення наукових пошуків в даній царині надалі.

Література

1. Алексеев С. С. Право: азбука – теория – философия. Опыт комплексного исследования. – М.: Устав 1999. – 712с.
2. Власов Ю.Л. Проблемы тлумачення норм права: Монографія. – К.: Ін-т держави

і права ім.. В.М. Корецького НАН України, 2001. – 180с.

3. Вольфовская Я. С. Объекты юридического толкования (проблемы теории и практики) // Дисс. канд. юрид. наук: 12.00.01. – Ярославль 2007. – 187с.

4. Вопленко Н. Н. Толкование права. – Волгоград: Изд-во Волгоградского госуниверситета, 2007. – 126с.

5. Дурманов Н. Д. Советский уголовный закон. – М.: Изд-во МГУ, 1967. – 319с.

6. Журавський О.А., Долгий О.О., Долгий О.А. Податкові консультації: сутність, порядок надання та оскарження // Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – Вип.1. – 2014. – С.18-23.

7. Завадский А.В. К учению о толковании гражданских законов. – Казань: Типо-лит. Имп. ун-та, 1916. – 224с. (репринт).

8. Коркунов Н. М. Лекции по общей теории права. – СПб, 2003. – 430с. (репринт).

9. Лепіш Н.Я. Наукове розуміння тлумачення норм права // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2015. -№4. – С.12-24.

10. Малишев Б. В., Москалюк О. В. Застосування норм права (теорія і практика) / за заг. ред. Б. В. Малишева.- К., 2010. – 260 с.

11. Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Вимог до написання найменування юридичної особи, її відокремленого підрозділу, громадського формування, що не має статусу юридичної особи, крім організації профспілки» від 05 березня 2012 року №368/5.

12. Подготовка и издание систематических собраний действующего законодательства /под ред. А. Н. Мишутина. – М.: Юридическая литература, 1969. – 343с.

13. Сабо И. Социалистическое право. – М.: Прогресс, 1964. – 396с.

14. Самсін І.Л. Види та суб'єкти тлумачення актів законодавства про оподаткування // Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Правові засади організації та здійснення публічної влади» (м. Хмельницький, 23 – 30 квітня 2018 р.).- [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

АНОТАЦІЯ

Проблеми тлумачення правових приписів завжди привертали увагу як науковців так і практиків. В умовах тотального оновлення всієї законодавчої бази країни вказані питання набули особливого значення, постала необхідність удосконалення технології юридичної інтерпретації. Саме тому в рамках цієї статті були розглянуті основні положення, які стосуються головних складових процедури тлумачення норм права. Автором визначено категорії суб'єктів, які можуть тлумачити норми права або індивідуальні акти, та особливості кожного з суб'єктів, також зазначено критерії розмежування їх на групи. Наводяться приклади із законодавства стосовно різних галузей права щодо можливих суб'єктів тлумачення. Певна увага приділяється інтерпретаційній діяльності судових органів.

Об'єкт тлумачення також визначено як один із важливих елементів процесу тлумачення. В статті наводяться підходи до визначення об'єкта і предмета тлумачення. Автором розглядаються особливості правових норм, які обумовлюють особливості їх тлумачення. Розглянувши основні аспекти щодо розуміння суб'єктів і об'єктів тлумачення автор визначає питаннях їх співвідношення.

Також окреслюються основні положення, які стосуються таких компонентів процесу тлумачення як способи та межі тлумачення.

Ключові слова: складові компоненти технології тлумачення, суб'єкт тлумачення, об'єкт тлумачення, способи тлумачення, межі тлумачення.

http://univer.km.ua/doc/tezy2018/Samsin_I_L.pdf

15. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. – Харків: Консум, 2001. – 656 с.

16. Текст Міжнародних стандартів фінансової звітності (МСФЗ), включаючи Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку (МСБО) та Тлумачення (КТМФЗ, ПКТ), виданий Радою з Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку зі змінами станом на 1 січня 2012 року.

17. Харьковская цивилистическая школа: в духе традиций / под ред. и. В. Спасиби-Фатеевой. – Харьков: Право, 2011. – 296 с.

18. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 461.

19. Черданцев А.Ф. Толкование советского права. – М., 1979. – 168с.

20. Чулінда Л. І. Правила юридико-лінгвістичного тлумачення текстів нормативно-правових актів / Л. І. Чулінда // Законодавство України: науково-практичні коментарі. – 2003. – № 5. – С. 3–8.

21. Шершеневич Г. Ф. Общая теория права. – М., 1911. Вып. 2. – 805 с. (репринт).

22. Ядринцева О. В. Индивидуальный договор как акт правоприменения // Российский судья. – 2006. – № 7. – С.43-48 С. 43-45.

**Antoshkina Valeriya Kostyantynovna.
Subjects, objects, methods as basic elements of legal technology of interpretation.**

The problems of interpretation of norms always attracted attention as scientists so practical workers. In the conditions of the total updating of all legislative base of country the questions of interpretation became important, the necessity of improvement of technology of legal interpretation appeared. Main provisions that touch the main component of procedure of interpretation of norms were considered in the article. An author defined the categories of subjects, that can interpret the norms or individual acts, the criteria of differentiation of them on groups, featured each of subjects. Examples are made from a legislation in relation to the possible subjects of interpretation. An author pays attention to interpretation activity of courts.

Object of interpretation was defined as one of the important element of process of interpretation. An author defined the features of legal norms, that stipulate the features of their interpretation. Also in the article an author named basic norms that touch such components of process of interpretation as methods of interpretation.

Keywords: components of technology of interpretation, subject of interpretation, object of interpretation, methods of interpretation.

ВЗАЄМОДІЯ ТА СПІВПРАЦЯ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ ТА НЕДЕРЖАВНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕЧНИХ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

**КУРКО Микола Нестерович - доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України, Ректор МАУП**

УДК 342. 9

Основою даного дослідження є цілісний аналіз сутності та ролі взаємодії та співпраці державних органів та недержавних організацій у сфері забезпечення безпечних міграційних процесів. Відповідно головними завданнями визначено розуміння потреби в узгодженні дій в сфері забезпечення безпеки міграційних процесів як на нормативному так і на організаційному рівні; класифікацію суб'єктів такої взаємодії; з'ясування форм участі громадськості у забезпеченні безпеки міграційних процесів; розкриття організаційно-правових засад участі громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону для забезпечення безпечних міграційних процесів.

Ключові слова: міграційний процес, взаємодія, співпраця, міграційна політика, громадські організації, інститути громадянського суспільства.

Постановка проблеми

Актуальність дослідження взаємодії державних органів та недержавних організацій в сфері міграції зростає пропорційно збільшенню ризиків, пов'язаних як з внутрішніми так і зовнішніми міграційними процесами.

В Україні активно застосовуються програми горизонтальної взаємодії та співпраці у сфері забезпечення безпечних міграційних процесів. Однак, враховуючи нові суспільно-політичні та економічні виклики та євроінтеграційну спрямованість України,

потребують аналізу та дослідження правові та інституційні аспекти впровадження ефективної практики співпраці в діяльність суб'єктів реалізації міграційної політики держави. Враховуючи соціально-економічні та геополітичні перетворення в Україні, постає гостра потреба в узгодженні дій в сфері забезпечення безпеки міграційних процесів як на нормативному так і на організаційному рівні.

Стратегією державної міграційної політики України на період до 2025 року передбачено, що в умовах глобальної інтенсифікації міграційних процесів, активної участі населення України в таких процесах зростає необхідність ефективного державного регулювання в зазначеній сфері, яке є передумовою використання позитивного потенціалу міграції з метою розвитку, мінімізації її негативних наслідків, забезпечення прав і свобод мігрантів та усього населення [1]. Крім того, безумовною передумовою розвитку відносин України та Європейського Союзу є забезпечення максимального рівня безпеки міграційних процесів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Організаційно-правові засади діяльності органів, які формують та реалізують національну міграційну політику досліджували у своїх працях О. Бандурка, Ю. Гаврушко, І. Гарна, Д. Голобородько, С. Кременчуцький, О. Кузьменко, С. Кривчук-Новак, О. Малиновська,

А. Максименко, Т. Мінка, С. Мосьондз, В. Олефір, О. Савченко, О. Сікорський, Є. Стрільченко, А. Супруновський, Н. Тиндик, О. Шевченко, М. Ярмистий та ін. В той же час різноманітні аспекти взаємодії державних органів та недержавних організацій у сфері забезпечення безпечних міграційних процесів залишаються не дослідженими.

Метою статті є визначення сутності та правових засад взаємодії та співпраці державних органів та недержавних організацій у сфері забезпечення безпечних міграційних процесів.

Виклад основного матеріалу

Міграційна політика України, основою якої є безпека міграційних процесів, формується з урахуванням системного підходу, що зорієнтований не лише на інституційні можливості окремого суб'єкту, а й на посилення співпраці та взаємодії як органів публічної адміністрації між собою, так і з окремими громадянами та громадськими організаціями.

Як справедливо відзначив М. М. Ярмистий, невирішеність багатьох проблем державного регулювання міграційних процесів великою мірою є наслідком відсутності належних управлінських структур, здатних розробляти та реалізовувати державну політику у сфері міграції, забезпечувати координацію діяльності центральних та місцевих органів влади, співпрацю з органами місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства [2, с. 1]. В умовах стрімкої активізації міжнародної мобільності населення України, що відбувається в руслі закономірного для доби глобалізації наростання світових міграцій, зростає значення регулювання міграційних процесів, надання їм організованого, безпечного та неконфліктного характеру. Адекватна міграційна політика необхідна, з одного боку, для мінімізації обумовлених міграцією ризиків, а, з другого, □ для використання значного позитивного потенціалу міграції в інтересах розвитку. До цього треба додати, що спроможність національних урядів належним чином регулювати міграційні переміщення

є передумовою успішного міжнародного співробітництва, без якого управління міграціями, як багатостороннім процесом, неможливе [3, с. 4]. Управління міграцією є комплексною галуззю державної політики, що складається із низки взаємопов'язаних компонентів, відповідальність за які покладається на різні державні органи. Сучасні підходи вимагають від задіяних органів не лише достатньої інституційної спроможності в рамках власної компетенції, але і якісної міжвідомчої взаємодії, співпраці та координації. Так само важливою є спроможність до сучасних форм міжнародної співпраці [4, с. 3]. Науковці та фахівці з питань управління міграційними процесами одноставно підкреслюють велику роль міжвідомчої та міжнародної взаємодії, співпраці та координації у сфері міграції для реалізації прав і свобод людини, безпеки окремої країни та всього світу.

В організації міграційного процесу приймають участь державні органи, громадські, політичні, міжнародні організації. Відповідно до норм законодавства до системи суб'єктів забезпечення безпечних міграційних процесів відноситься Верховна Рада України; Президент України; Кабінет Міністрів України; міністерства; центральні органи виконавчої влади; місцеві державні адміністрації; органи місцевого самоврядування; суди; прокуратура України; громадські організації; громадяни України, іноземці та особи без громадянства.

Суб'єктів управління міграційними процесами М. М. Ярмистим класифіковано наступним чином: 1) Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Президент України – суб'єкти, до повноважень яких належить прийняття політичного рішення формування державної міграційної політики; 2) центральні та місцеві органи влади, суб'єкти, до компетенції яких належить питання реалізації державної міграційної політики; 3) органи місцевого самоврядування – суб'єкти прийняття та виконання політичного рішення; 4) інститути громадянського суспільства (громадські організації, освітні та наукові заклади) – суб'єкти сприяння щодо прийняття та виконання державної міграційної політики [2, с. 12].

Законодавець визначає різні рівні та форми взаємодії у сфері забезпечення безпечності міграційних процесів, які умовно можна поділити на внутрішню та зовнішню, горизонтальну та вертикальну, короткочасну та тривалу. Так, суб'єктами взаємодії в сфері забезпечення безпеки міграційних процесів є:

- органи публічної адміністрації (Міністерство закордонних справ України, Міністерство соціальної політики України, Міністерство освіти і науки України, Державна міграційна служба України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Державна служба зайнятості України, Державна служба України з питань праці та ін.);

- правоохоронні органи України (Міністерство внутрішніх справ України, Державна прикордонна служба України, Служба безпеки України, органи прокуратури) та військові формування;

- органи місцевого самоврядування;

- інститути громадянського суспільства (громадські організації, благодійні організації, професійні спілки та їх об'єднання, організації роботодавців, недержавні засоби масової інформації тощо);

- правоохоронні органи інших держав;

- іноземні дипломатичні і консульські установи;

- міжнародні урядові та неурядові організації: Інтерпол, Європол, Регіональний центр Південно-Східної Європейської ініціативи співробітництва у боротьбі з транснаціональною злочинністю (SECI), Міжнародна організація з міграції, Організація з безпеки та співробітництва в Європі, Міжнародна організація праці, Агенція FRONTEX, місія EUAM, місія EUBAM, Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда Україна», ГУАМ (Організація за демократію та економічний розвиток) та ін.

Через створення спеціальних дорадчих органів, встановлення партнерських зв'язків з інститутами громадянського суспільства та зв'язків з мігрантами держава підтримує безпеку міграційних процесів. Регламентом Кабінету Міністрів України передбачено можливість консультування з

партнерами державного та недержавного сектору під час підготовки проектів нормативно-правових актів в сфері міграційних процесів.

Взаємодія недержавних організацій та державних органів у сфері забезпечення безпечних міграційних процесів відбувається шляхом створення та забезпечення діяльності Громадської ради при Державній міграційній службі України. Наказом ДМС України від 04.12.2015 р. № 140 затверджено Положення про Громадську раду при Державній міграційній службі України [6], згідно якого до Громадської ради можуть бути обрані представники громадських об'єднань, релігійних, благодійних організацій, творчих спілок, професійних спілок та їх об'єднань, асоціацій, організацій роботодавців та їх об'єднань, недержавних ЗМІ, які провадять свою діяльність у сфері, що пов'язана з діяльністю ДМС України. Саме за допомогою Громадської ради забезпечується прозоре функціонування ДМС України.

Ознайомлення та врахування пропозицій представників громадянського суспільства та академічної спільноти у сфері безпечності міграційних процесів відбувається в рамках функціонування не лише Громадської ради при Державній міграційній службі України, але й Науково-експертної ради з питань діяльності Державної міграційної служби України.

Так, Науково-експертна рада з питань діяльності Державної міграційної служби України є постійно діючим дорадчим органом при Державній міграційній службі України, який здійснює координацію у сфері співпраці недержавних організацій та експертів з Державною міграційною службою України. До її складу можуть входити громадяни України, які є фахівцями права, міжнародних відносин, соціології, інформаційних технологій, експертами у сфері захисту прав людини, міграції, імміграції та еміграції на засадах рівного представництва наукової і правозахисної громадськості, журналістів [7]. Отже, завданням членів Науково-експертної ради є аналіз чинного законодавства у міграційній сфері, виявлення недоліків та прогалин у правовому регулю-

ванні та їх подальше усунення.

Варто наголосити, що у 2010 р. з метою налагодження міжвідомчої взаємодії та співпраці з громадськістю у сфері безпечності міграційних процесів було створено Раду з питань трудової міграції громадян України при Кабінеті Міністрів України. До Ради, окрім представників Мінсоцполітики, входять посадові особи міністерств та відомств, компетенція яких дотична до проблематики трудової міграції, а також декілька представників наукових установ і громадських організацій. Водночас представництво громадських організацій у Раді є непропорційно низьким, деякі авторитетні організації, що мають реальні здобутки в царині представлення інтересів захисту прав трудових мігрантів залишилися за бортом даного органу [4, с. 66].

Недержавний сектор, до якого входять громадські організації, окремі громадяни, а також представники бізнесу сприяє реалізації міграційної політики та виконує допоміжну функцію у сфері забезпечення безпечних міграційних процесів. Допоміжна функція полягає в підготовці, обґрунтуванні своїх зауважень та пропозицій до законів та законопроектів та подання їх до суб'єктів законодавчої ініціативи. Представники недержавного сектору також можуть виступати громадськими експертами в обговоренні законопроектів, які регламентують міграційну сферу.

Держава ж зі своєї сторони повинна сприяти розвитку правозахисних громадських організацій у сфері міграції. І. О. Гарна класифікувала громадські організації за критерієм масштабу діяльності: громадські організації, діяльність яких носить міжнародний характер; громадські організації, що діють у масштабах всієї держави; громадські організації, що діють у масштабах адміністративно-територіальної одиниці України [5, с. 128]. На нашу думку, недержавні організації у сфері забезпечення безпеки міграційних процесів можуть організувати свою діяльність на міжнародному, національному, регіональному та місцевому рівнях.

Однак консультаційно-дорадча та науково-консультаційна робота є не єдиною фор-

мою участі недержавних суб'єктів у сфері забезпечення безпечності міграційних процесів. Безпека міграційних процесів безпосередньо залежить від захищеності державного кордону.

Захист державного кордону України є невід'ємною частиною загальнодержавної системи забезпечення національної безпеки і полягає у скоординованій діяльності військових формувань та правоохоронних органів держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом, яка провадиться в межах наданих їм повноважень шляхом вжиття комплексу політичних, організаційно-правових, дипломатичних, економічних, військових, прикордонних, імміграційних, розвідувальних, контррозвідувальних, оперативно-розшукових, природоохоронних, санітарно-карантинних, екологічних, технічних та інших заходів [8].

Згідно Закону України від 22.06.2000 р. № 1835-III «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» координацію діяльності громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону здійснюють відповідно місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування. Повсякденна (оперативна) діяльність таких формувань організовується, спрямовується і контролюється відповідними органами Національної поліції, підрозділами Державної прикордонної служби України [9]. Отже місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, а також органи поліції та прикордонної служби взаємодіють з громадянами, які об'єднані в громадські формування задля підтримання безпеки на кордоні під час: спільного патрулювання і виставлення спільних прикордонних нарядів у межах контрольованого прикордонного району, прикордонної смуги; спільного з місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування заслуховування повідомлень і звітів керівників громадських формувань тощо [10]. Громадські формування з охорони громадського порядку і державного кордону є елементом участі громадськості у забезпеченні захисту національних інтересів України у сфері безпеки державного кордону України з метою

забезпечення безпеки міграційних процесів.

Основа системи органів, що здійснюють правопорядок на державному кордоні України, становлять Державна прикордонна служба України, Державна міграційна служба України, Державна податкова служба України, Державна митна служба України, Національна поліція України, Збройні сили України, громадські формування з охорони громадського порядку і державного кордону. З метою удосконалення взаємодії цих органів в тому числі для забезпечення безпеки міграційних процесів доцільно розглянути питання щодо об'єднання цих органів в єдину систему охорони міграційних процесів та визначити Міністерство внутрішніх справ України як головного координатора.

Можемо констатувати, що під час такої взаємодії і реалізуються цілі державної міграційної політики, а саме регулювання міграції, забезпечення безпеки міграційних процесів, дослідження причин та наслідків міграції та використання їх на користь держави, забезпечення національної та транснаціональної безпеки в умовах глобалізації та євроінтеграції.

Висновки

Беззаперечним є положення, що взаємодія державних органів та недержавними організаціями є необхідною передумовою успішного виконання покладених на них завдань та досягнення спільної мети – забезпечення безпечних міграційних процесів. Як свідчить практика, саме організована та регламентована взаємодія є передумовою покращення результатів у забезпеченні правопорядку у сфері реалізації міграційної політики держави.

Таким чином, ефективна, збалансована та упорядкована взаємодія державних органів з недержавними організаціями полягає в їх спроможності оперативно та якісно вирішувати проблеми, які виникають в ході реалізації права особи на свободу пересування та вільне обрання місця проживання. Своєю чергою злагоджена взаємодія державних органів України з міжнародними організаціями у сфері міграції є запорукою підтримання міграційного світового поряд-

ку.

Література

1. Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.07.2017 р. № 482-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80>

2. Ярмистий М.М. Формування та особливості функціонування інститутів державного регулювання міграційної політики України: автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича. Чернівці. 2016. 20 с.

3. Міграційна політика в Україні: формування, зміст, відповідність сучасним вимогам: Аналітична записка М1/2014. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. URL : http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_Briefing_Series/PB_01_migration_2013_ukr.pdf

4. Посилення управління міграційними процесами та співпраці з питань реадмісії у Східній Європі (MIGRECO). О. Сушко, М. Кузьо. *Представництво в Україні Міжнародної організації з міграції*. 2014. URL : https://europewb.org.ua/wp-content/uploads/2016/03/MIGRECO_20.01.15_V3.pdf

5. Гарна І.О. Організаційно-правове регулювання міграційних процесів в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Національний університет внутрішніх справ. Харків. 2004. 185 с.

6. Положення про Громадську раду при ДМС України : Наказ Державної міграційної служби України від 04.12.2015 № 140. URL : https://dmsu.gov.ua/assets/files/doc/grom_rada/n_2015_160.pdf

7. Про утворення Науково-експертної ради з питань діяльності ДМС України: Наказ Державної міграційної служби України від 07.09.2011 р. № 70. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0070839-11>

8. Про державний кордон України : Закон України від 04.11.1991 р. № 1777-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12>

9. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону:

Закон України від 22.06.2000 р. № 1835-III. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14>

10. Про затвердження Інструкції про роботу з громадськими формуваннями з охорони державного кордону: Наказ МВС України від 15.09.2014 р. № 948. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1210-14>.

INTERACTION AND COOPERATION OF STATE BODIES AND NON-STATE ORGANIZATIONS IN THE FIELD OF SECURITY OF MIGRATION PROCESSES

The article defines the role and reveals the essence of interaction and cooperation of state bodies and non-governmental organizations in the sphere of ensuring safe migration processes discusses the legal bases of interaction, identifies the subjects of interaction, as well as forms of public participation in ensuring the safety of migration processes.

Scientists and experts in migration management unanimously emphasize the great role of interagency and international cooperation, cooperation and coordination in the field of migration for the realization of human rights and freedoms, the security of the individual country and around the world.

Governmental bodies, public, political and international organizations take part in the organization of the migration process. According to the norms of the legislation to the system of subjects for ensuring safe migration processes refer: the Verkhovna Rada of Ukraine, President of Ukraine; Cabinet of Ministers of Ukraine; ministries; other central execu-

tive bodies; local state administrations; local governments; courts; the prosecutor's office of Ukraine; public organizations; citizens of Ukraine, foreigners and stateless persons.

It is established that the state supports the security of migration processes through the establishment of special advisory bodies, partnerships with civil society institutions and links with migrants. The tasks and legal bases of activity of the Public Council under the State Migration Service of Ukraine, the Scientific and Expert Council on the activities of the State Migration Service of Ukraine and the Council on Labor Migration of Citizens of Ukraine under the Cabinet of Ministers of Ukraine have been determined.

It is proved that public formations on the protection of public order and state border are an element of public participation in ensuring the protection of national interests of Ukraine in the field of security of the state border of Ukraine in order to ensure the security of migration processes.

Thus, effective, balanced and orderly interaction of state bodies with non-governmental organizations lies in their ability to promptly and qualitatively solve problems that arise during the exercise of a person's right to freedom of movement and free choice of residence. In turn, the coordinated interaction of state bodies of Ukraine with international organizations in the field of migration is the key to maintaining the world migration order.

Key words: migration process, interaction, cooperation, migration policy, public organizations, civil society institutions.

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

БОРТНИК Надія Петрівна - доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного та інформаційного права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка»

ХОМИШИН Ірина Юріївна - доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного та інформаційного права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка»

УДК 351.84

В связи с постоянными трансформациями в украинском обществе существует потребность раскрытия сущности понятия социальной защиты. В данной статье рассмотрены различные точки зрения на исследуемое понятие, осуществлен анализ теоретических положений по социально-правовой защите. Социальная защита в Украине реализуется сквозь материальное обеспечение экономически активного населения (путем социального страхования); пенсионное обеспечение; социальную помощь наиболее уязвимым категориям; материальную помощь семьям с детьми; компенсации, индексации и льготы населению; социальное обслуживание и тому подобное. Таким образом, социальная защита осуществляется с помощью социального обеспечения и социальной помощи.

Ключевые слова: социальная защита, население, нормативная база, государство, экономическая безопасность, социальная помощь.

Постановка проблеми

Процес поглиблення інтеграції в світове економічне співтовариство передбачає багато істотних змін в системі управління державою, складовою якої є соціально-економічна система, на основі ідеї сполучення економічної ефективності як результату дієвості ринкових сил та соціального компромісу. Отже, пошук ефективних механізмів та дієвих методів функціонування системи соціального захисту є нагальним

напрямом наукових досліджень та актуальним практичним завданням. Державне регулювання соціального захисту населення обумовлюється тим, що головною метою держави є досягнення добробуту й розвитку населення через підвищення рівня та якості його життя, а також заохочення його прагнення до соціального прогресу через забезпечення соціальних прав усіх громадян. У ст. 3 Конституції України зазначено: «Людина, її життя й здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю». Саме це визначає нашу державу як соціальну [1].

Безумовно, кожна соціально-економічна система, державний устрій по-своєму задовольняє цю мету з огляду на колективні традиції, економічний розвиток і менталітет народу. Проте в межах усіх без винятку держав існує найголовніша мета – надання особливого захисту й допомоги недієздатним і нужденним громадянам [2, с. 184].

Аналіз останніх досліджень

Поняття “соціальний захист” є одним з найбільш дискусійних питань права соціального забезпечення. Його дослідженням займалися за різних часів такі вчені, як: В.С. Андреев, В.А. Аралов, К.С. Батигін, Н.Б. Болотіна, Ж.А. Горбачова, І.В. Гушчін, Л.В. Забелін, М.Л. Захаров, Р.І. Іванова, А.В. Левшин, Е.Е. Мачульська, К.Ю. Мельник, М.І. Полупанов, С.М. Прилипка, І.М. Сирота, Н.М. Стаховська, Б.І. Сташків,

В.А.Тарасова, Е.Г. Тучкова, Я.М. Фогель, О.Г. Чутчева, В.Ш. Шайхатдинов тощо.

Виклад основного матеріалу

Прагнення України увійти в Європейську співдружність країн та у Європейський союз неможливе без створення системи правових, економічних, організаційних та інших заходів державних і недержавних установ та організацій, що впливатимуть та сприятимуть підтриманню соціальної стабільності в суспільстві, створенню умов для зростання добробуту населення, забезпечення належного рівня та якості життя населення.

Сьогодні комплекс проблем соціального захисту населення України розглядається крізь призму стану суспільства, стану ринкових відносин, коли нові реалії громадського та економічного життя замінюють старі та віджилі. Особливістю цього періоду є відставання розвитку нормативної бази та стандартів правового регулювання повсякденних потреб суспільства. Це відставання найбільш вразливе у порівнянні з соціальними стандартами (нормативами) Європейських країн.

Саме тому правова система не завжди демонструє готовність до швидшого запровадження та ефективного регулювання нових процесів, у тому числі в галузі соціального захисту населення. В умовах відсутності адекватного правового регулювання практики реформ вони, навіть у найкращому випадку, здійснюються повільно, формально та безсистемно. Звідси виникають і відповідні соціальні, економічні та соціально-психологічні наслідки реформування, комплекс питань, що пов'язані із забезпеченням правового та соціального захисту населення в умовах здійснюваних перетворень [3, с. 81].

Тому не дивно, що завдання ефективного розвитку галузей економіки та соціальної сфери не завжди узгоджуються з проблемами соціальної гармонії, адаптації населення, зокрема його вразливих прошарків, до швидких змін у житті, забезпечення гарантій непрацездатній частині населення (пенсіонери, інваліди, багатодітні сім'ї тощо) [5, с. 92]. У контексті основних проблем соціального захисту населення на

різних інституціональних рівнях недостатньо уваги приділяється практичній реалізації теоретичних розробок «компенсаційних» захисних механізмів для суспільства, які допомагали б його громадянам адаптуватися до специфічних умов формування нових інститутів та інституціонального середовища [3, с. 81]. Визнання України як держави з ринковою економікою накладає на неї певні зобов'язання. В першу чергу вони стосуються проблем, пов'язаних із переосмисленням нової економічної політики держави, яка має передбачати максимальну мобілізацію всіх ресурсів країни, сприяння розвитку господарської ініціативи і самодіяльності населення, насамперед у формі малого та середнього бізнесу, посилення соціальної орієнтації в розвитку підприємств, регіонів і економіки країни загалом. Ця довгострокова соціально орієнтована політика повинна бути спрямована на зниження реального рівня безробіття, посилення економічної активності та мобільності населення, підвищення його доходів, рівня добробуту, тобто покращення соціального захисту населення. На базі соціально орієнтованої економіки сучасного типу передбачається наближення рівня життя населення до середніх європейських стандартів його якості та показників людського розвитку [4, с. 35; 3, с. 81].

Соціальний захист – невід'ємна складова політики держави, відповідальної за добробут, розвиток і безпеку своїх громадян. Це той чинник, від ефективності якого залежить цивілізаційний розвиток будь-якого суспільства. В зв'язку з постійними трансформаціями в українському суспільстві існує потреба розкриття сутності соціального захисту [6, с. 132].

Під соціальним захистом у загальному сенсі слід розуміти діяльність держави щодо встановлення та забезпечення соціально-економічних і соціально-культурних прав громадян. Це і охорона здоров'я, і забезпечення житлом, і здобуття освіти, і охорона материнства та дитинства, і матеріальне забезпечення непрацездатних і інших потребуючих підтримки громадян, і соціальне обслуговування тощо. Під соціальним захистом у вузькому сенсі слід розуміти сукупність нормативно закріплених гарантій

спрямованих на вирівнювання положення громадян з іншими членами суспільства у випадках настання соціальних ризиків [6, с. 132].

Розглядаючи систему соціального захисту, можна виділити основні її функціональні напрями. Вона має три складові, три комплексні механізми державного регулювання: соціальне забезпечення, соціальне страхування та соціальну допомогу (добродійність). Соціальне забезпечення реалізує принцип загальності (універсальності) та орієнтується на розподіл за потребою, без дотримання вимог еквівалентності й відшкодування. Об'єктом соціального забезпечення є населення в цілому. На принципах соціального забезпечення, з одного боку, організується система соціального захисту окремих категорій непрацездатної частини населення (людей літнього віку, дітей, інвалідів), а з іншого – відповідно до принципу соціального забезпечення будується система безкоштовної обов'язкової загальної освіти, медичного обслуговування й надання низки культурних послуг.

Соціальне страхування – це механізм державного регулювання системи соціального захисту, який будується відповідно до принципу соціальної солідарності й принципу еквівалентності (відшкодування). Об'єднує соціальне забезпечення та соціальне страхування реалізація ідеї соціальної спільності людей, колективістські начала. Натомість відмінність їх полягає в тому, що об'єкт соціального страхування обмежується працездатною частиною населення й орієнтується на узгодження соціальних виплат із трудовим вкладом і цільовим характером соціальних внесків [7, с. 112].

Систему державної добродійності піддано серйозній трансформації. На сьогодні спостерігається тенденція до обмеження сфери державної добродійності, орієнтація переважно на державну добровільну форму милосердя (філантропію) [2, с. 185].

Першочерговою проблемою у контексті соціального захисту населення є запровадження повномасштабної реформи пенсійної системи, яка повинна здійснюватися за трьома рівнями: солідарної системи пенсійних виплат (перший рівень), системи нако-

пичувальних індивідуальних пенсійних рахунків у рамках загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (другий рівень) та системи недержавного пенсійного страхування, яка забезпечуватиме виплату додаткової пенсії за рахунок добровільних пенсійних внесків громадян (третій рівень) [3, с. 82].

До наступних проблем соціального захисту є реформування системи соціального обслуговування та надання допомоги малозабезпеченим верствам населення. Воно має спрямовуватися на розроблення нових механізмів реалізації чинних законодавчих актів з питань соціальної політики, послідовне здійснення заходів щодо розвитку та зміцнення системи соціального захисту, вдосконалення механізму фінансування надання державної соціальної допомоги, що забезпечить гарантований рівень соціального захисту малозабезпечених прошарків населення.

Виходячи з цілої низки сучасних проблем соціального захисту, головною метою соціальної політики є забезпечення гідного рівня життя як працюючого, так і непрацюючого населення. Вона може бути реалізована шляхом забезпечення максимального позитивного впливу національної системи соціального захисту та попередження її негативних наслідків. Основою управління цими процесами є наявність прогнозних розрахунків соціальних витрат у відповідності із встановленими державою пільгами та гарантіями, збалансованими з їх фінансовим забезпеченням.

У цьому зв'язку дуже важливою проблемою соціального захисту населення є прогнозування соціальних витрат, яке передбачає визначення на перспективу тенденцій створення сприятливих умов для поліпшення добробуту громадян, які у відповідності з чинним законодавством мають потребу в державній підтримці. Це дає змогу здійснювати загальний аналіз зворотних зв'язків між соціальним сектором та економікою, враховувати зміни у законодавчо-правовому полі, розглядати вплив різних сценаріїв розвитку економіки, характеризувати потребу в коштах, призначених для компенсації соціальних витрат, виходячи з економічних

перспектив та життєвих реалій, як тенденцію розвитку соціального захисту населення у даний період. На цій основі можна створити сценарій майбутнього розвитку соціальної сфери та мати ключову інформацію для планування соціальної політики, враховувати їх при розробці консолідованого бюджету України та окремих регіонів [3, с. 84].

Стратегічною проблемою економічної політики в умовах формування соціально орієнтованого ринку є становлення та розвиток малого бізнесу, як і підприємництва в цілому. Відповідно недооцінка ролі та місця малого підприємництва, ігнорування його економічного і соціального потенціалу можуть набути характеру стратегічного промаху.

Оцінка чинного законодавства та нормативно-правової бази у галузі підприємницької діяльності вказує на значну правову несталість деяких документів, що регламентують різні питання роботи суб'єктів малого та середнього бізнесу, а також відсутність надійного механізму її виконання.

Деякі законодавчі акти мають зворотну силу, що не сприяє стабільності правових меж діяльності підприємств малого і середнього бізнесу. Сьогодні більшість фахівців, експертів, правознавців вважають, що потрібна докорінна переробка законопроекту «Про державну підтримку малого підприємництва», а більша половина — виступає за необхідність внесення до нього часткових змін. Недосконалість чинного законодавства з питань розвитку підприємницької діяльності зумовлює збільшення підприємницьких ризиків [3, с. 84].

Також однією з першочергових проблем соціального захисту є реформування системи соціального обслуговування та надання допомоги малозабезпеченим верствам населення. Воно має спрямовуватися на розроблення нових механізмів реалізації чинних законодавчих актів з питань соціальної політики, послідовне здійснення заходів щодо розвитку та зміцнення системи соціального захисту, вдосконалення механізму фінансування надання державної соціальної допомоги, що забезпечить гарантований рівень соціального захисту малозабезпечених прошарків населення.

Виходячи з цілої низки сучасних проблем соціального захисту, головною метою соціальної політики є забезпечення гідного рівня життя як працюючого, так і непрацюючого населення [3, с. 84].

Поліпшення соціального захисту населення шляхом впровадження ефективних програм, сприяє поліпшенню життєдіяльності населення і стабілізує суспільство. Соціальний захист має системний характер - у вигляді законодавче встановлених постійних грошових виплат, компенсацій з державного або місцевого бюджетів і періодичний - у вигляді одноразової грошової або матеріальної допомоги з різних фондів або окремих осіб, тощо. Велике значення має соціальний захист товаровиробників, які своєю працею створюють споживні вартості для розвитку добробуту країни.

Розвиток України в сучасних умовах потребує орієнтуватися на європейські стандарти, будувати соціально – економічну політику держави та дії уряду її реалізації спрямований на покращення рівня життя. Соціальний захист в якому населення надійно захищено, це впевнений крок для досягнення процвітання країни та її суспільства. Питання соціального захисту населення на шляхах розвитку євроінтеграційних процесів є дуже актуальним, від нього залежить рівень життя та добробуту суспільства, духовне, матеріальне, соціальне благо, які впливають та підбурюють до зайнятості населення.

Висновки

Важливою проблемою соціального захисту населення є гармонізація управління всією соціально – економічною сферою, тобто забезпечення адекватності та збалансованості роботи всіх її структурних елементів на основі використання системних методів формування та реалізації політики в галузі економіки. Сьогодні якість управління визначає якість життя [3, с. 84].

Отже, стратегічна мета України досягти рівня економічно розвиненої держави потребує серйозної роботи щодо удосконалення захисту прав і свобод людини, демократизації всіх складових суспільного життя, економічного зростання та забезпечення

АНОТАЦІЯ

У зв'язку з постійними трансформаціями в українському суспільстві існує потреба розкриття сутності поняття соціального захисту. В даній статті розглянуті різні точки зору на дане поняття, здійснено аналіз теоретичних положень щодо соціально-правового захисту. Соціальний захист в Україні реалізується через матеріальне забезпечення економічно активного населення (шляхом соціального страхування); пенсійне забезпечення; соціальну допомогу найбільш вразливим категоріям; матеріальну допомогу сім'ям з дітьми; компенсації, індексації та пільги населенню; соціальне обслуговування тощо. Таким чином, соціальний захист здійснюється за допомогою соціального забезпечення та соціальної допомоги.

Ключові слова: соціальна захищеність, населення, нормативна база, держава, економічна безпека, соціальна допомога.

SUMMARY

Due to the constant transformations in the Ukrainian society, there is a need to reveal the essence of the concept of social protection. This article discusses different perspectives on this concept, analysis of theoretical provisions on social and legal protection. Social protection in Ukraine is realized through the financial support of economically active population (through social insurance); pension provision; social assistance to the most vulnerable; financial assistance to families with children; compensation, indexation and benefits to the population; social services and more. Thus, social protection is achieved through social security and social assistance. Ukraine's desire to enter the European Union of countries and the European Union is impossible without the creation of a system of legal, economic, organizational and other measures of state and non-governmental institutions and organizations that will influence and promote social support. stability in society, creating conditions for increasing the well-being of the population, ensuring the proper level and quality of life of the population.

Key words: social protection, population, regulatory framework, state, economic security, social assistance.

механізмів і умов для створення матеріального та духовного добробуту населення. Найважливішим аспектом цієї проблеми, віддзеркаленням місця людини в системі державної політики є стан її соціального захисту та надання соціальних гарантій.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Кузьменко С. Г. Державні та господарські механізми регулювання соціальної сфери суспільства. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 3. Т. 1. С. 184–187.
3. Балашов А.М. Сучасні проблеми соціального захисту населення в Україні. *Економіка та держава*. 2010. № 1. С. 82–84.
4. Болотіна Н. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблеми

термінів і понять. *Право України*. 2000. № 4. С. 35–39.

5. Бідак В. Я. Соціальний захист населення та вдосконалення державних механізмів його регулювання: *монографія*. Львів: Ін-т регіональних досліджень НАН України, 2004. 250 с.

6. Титаренко І. О., Іваненко Н.О. Соціальний захист людей похилого віку в Україні: теоретичний аспект. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право: зб. наук. праць*. 2009. № 4. С. 131–135.

7. Трубич С.Ю., Швець В.Є. Формування системи соціального страхування. *Фінанси України*. 2000. №2. С. 110–115.

ЗАПИТ НА ДОСТУП ДО ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ: СПЕЦИФІКА ВІДЕО, АУДІО МАТЕРІАЛІВ З УРАХУВАННЯМ ОХОРОНИ ПРАВА НА ПРИВАТНІСТЬ

ІВАНОВ Денис Валерійович - кандидат юридичних наук, інформаційний аналітик-міжнародник, доцент кафедри міжнародних відносин Українсько-Польського ВНЗ «Центрально-Європейський університет»

УДК 342.9:342.7:347

В статье рассматриваются дискуссионные положения Закона Украины «О доступе к публичной информации» о возможностях квалификации видео и аудио материалов, как публичной информации, учитывая критерии «отображенности» и «задокументированности», анализируются ограничения реализации права на доступ к таким материалам посредством распространения их через дополнительные сервисы такие как: WeTransfer, YouTube, Google Disk или записи на оптические носители; описываются проблемы соотношения доступа к конфиденциальной информации и защиты права на приватность запрашивающего и третьих лиц; отмечается дискуссионность материальных и технических возможностей реализации положений части седьмой статьи 6 Закона (о предоставлении доступа к документу, в котором содержится информация с ограниченным доступом) в случае применения этого положения к видео и аудио материалам; представлены направления совершенствования законодательства для решения описанных проблем.

Ключевые слова: запрос на публичную информацию, видео и аудио материалы, отображенность, задокументированность, приватность.

Постановка проблеми

Закон України «Про доступ до публічної інформації» (далі – Закон) був прийнятий у 2011 році [1]. Тоді було чимало питань про те як буде функціонувати такий прогресивний акт в українському суспільстві. По-

ложення Закону у момент прийняття – це здебільшого дослівна копія Закону «Про доступ до публічної інформації» однієї з сусідніх держав, з тим тільки застереженням, що в українській версії автори Закону позбулися певних спеціальних норм оригінальної версії. Незважаючи на це, базові положення та механізми Закону залишилися без змін, а у подальшому до Закону вже вносилися поправки з огляду на прогресивні ідеї локальних еліт або ж у зв'язку з необхідністю вирішення тих чи інших прикладних завдань. З'явилася судова практика та наукові роботи, які сприяють розумінню положень Закону, але деякі питання і надалі залишають за полем уваги. Одним з таких мало опрацьованих аспектів є доступ до відео та аудіо матеріалів, зокрема надання таких матеріалів на інформаційний запит.

Аналіз

Питаннями доступу до публічної інформації, надання її на інформаційний запит займалися Каменська Н.[2], Благодарний А.[3], О. Нестеренко, Т. Шевченко та чимало інших дослідників. Водночас опрацювань, у яких би аналізувався доступ до відео та аудіо матеріалів, зокрема надання таких матеріалів на інформаційний запит, знайти не вдалося.

Формулювання цілей

З огляду на неопрацьованість питань доступу до відео та аудіо матеріалів на інформаційний запит у цій статті здійснено аналіз можливості надання такої інформації.

Виклад основного матеріалу

У Науково-практичному коментарі до Закону України «Про доступ до публічної інформації» зазначається, що публічна інформація може мати текстове, числове, графічне вираження чи бути виражена вербальними засобами тощо. Як приклад автори наводять цифрове зображення, що міститься на жорсткому диску комп'ютера, фотоапараті чи в мобільному телефоні) [4, 43]. Натомість як бути з громіздкими відео та аудіо матеріалами? Чи є вони публічною інформацією відповідно до Закону та чи можуть вони надаватися на інформаційний запит?

Можливість позитивно відповісти про те, що відео та аудіо матеріали належать до публічної інформації обумовлена застереженням, адже відео та аудіо матеріали мають відповідати критеріям, які встановив законодавець, а саме «публічна інформація – це відображена та задокументована... інформація[1]».

Критерій «відображена» – є дискусійним не тільки сам по собі, але також і по відношенню до цифрових матеріалів. Що можна розуміти під терміном «відображена»? Слово «відображена» походить від «образ», тобто щось, що можна споглядати в уяві чи в реальності. Таким чином, будь-яка доступна для візуального сприйняття інформація є відображеною. У випадку цифрових матеріалів можна говорити про те, що відображеною є інформація про такі матеріали, яку можна споглядати на екрані монітора – тобто назва файлу, дата його створення тощо. Проте реквізити – це не документ, а тому у деяких випадках про відображеність інформації говорити не слід. Так, у випадку аудіо файлів критерій «відображеності» інформації є найбільш дискусійним – ми не можемо споглядати звук, те саме стосується і відео зі звуком. Варто також зазначити, що у випадку відео теж можуть бути аргументи «проти», адже «образ» архаїчно сприймається як щось статичне. Звісно можна спекулювати, наводячи приклад рухомих образів. Таким чином, якщо розуміти термін «відображена» так, як було описано вище, то задоволення критерію «відображеності» відео та аудіо інформації є частковим. З огляду на зазначену дискусійність термін «відображена» було б

доцільно замінити на термін «зафіксована» або взагалі вилучити з Закону.

Другий критерій – «задокументованість» інформації. Застосування цього критерію до інформації обумовлено нинішнім підходом законодавця до дефініції поняття документ. Відповідно до Закону України «Про інформацію» документ – матеріальний носій, що містить інформацію, основними функціями якого є її збереження та передавання у часі та просторі [5]. Альтернативне визначення поняття «документ» знаходимо у Законі України «Про обов'язковий примірник документів» [6] та Законі України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» [7], у яких надається така дефініція: «документ – матеріальна форма одержання, зберігання, використання і поширення інформації, зафіксованої на папері, магнітній, кіно-, фотоплівці, оптичному диску або іншому носіїві [6; 7]». Запропоновані дефініції ототожнюють документ з будь-яким матеріальним носієм інформації незалежно від формальних критеріїв, наприклад, напис на паркані чи на камені теж може розглядатися як документ.

З огляду на такий підхід законодавця відео та аудіо матеріали можна вважати задокументованою інформацією. Документом у такому випадку є жорсткий диск комп'ютера, CD, DVD, оптичний носій інформації тощо. Як у такому випадку може бути наданий доступ до таких матеріалів у відповідь на інформаційний запит? Чи законодавець дійсно був такий прогресивний у свої поглядах на те чим є документ?

Аналіз Закону дозволяє стверджувати про відсутність прогресивного підходу, якщо мова йде про громіздкі відео та аудіо матеріали. Пояснюється це тим, що законодавцем передбачено відшкодування витрат за виготовлення копій документів обсягом більш як 10 сторінок (ст. 21 Закону), але не передбачено відшкодування витрат за оптичні носії інформації, на які можна було б здійснити запис інформації. Також Законом не передбачено можливість отримати відповідь на запит у вигляді інформації на оптичному носії.

Відео та аудіо файли можуть бути надіслані електронною поштою, якщо особа

вказала у запиті такий спосіб отримання інформації. Натомість у випадку громіздких даних надіслати їх безпосередньо, без додаткових сервісів таких як WeTransfer, YouTube або Google Disk може бути неможливо. Водночас, використовуючи сервіси поширення/зберігання даних, суб'єкт владних повноважень вступає у договірні відносини з посередниками, предметом яких є аудіо або візуальні матеріали, які можуть стосуватися особистих немайнових прав третіх осіб або й самого запитувача інформації. Такі дії суб'єкта владних повноважень (без згоди осіб, чіх немайнових прав стосується відео або аудіо матеріал) є порушенням права на приватність, злочином, санкція за який передбачена статтею 182 Кримінального Кодексу України [8].

Ще одне застереження, яке стосується доступу до конфіденційної інформації, пов'язане з феноменом анонімності. У випадку інформаційного запиту суб'єкт владних повноважень не має обов'язку перевірки інформації про особу запитувача. Відтак, послуговуючись чужим ПІБ, запитувач формально виконавши вимоги, передбачені статтею 19 Закону, повинен отримати від суб'єкта владних повноважень інформацію. У випадку відкритих даних висвітлений аспект витримує критику. Натомість недоопрацюванням слід вважати те, що, послуговуючись чужим ПІБ, запитувач може отримати також інформацію з обмеженим доступом. Статтею 10 Закону передбачено спеціальні норми, якими гарантується право кожного на доступ до інформації про себе, натомість не передбачено жодних спеціальних процедур, пов'язаних з перевіркою особи запитувача, відтак наявне поле для зловживань.

Слід зауважити, що у Законі закладено презумпцію «порядного запитувача», натомість не передбачено превентивних механізмів захисту конфіденційної інформації необмеженого коло осіб у випадку зловживань. Крім того, суб'єкт владних повноважень не в праві вимагати від запитувача додаткових відомостей, що підтвердили б його особу, оскільки Законом передбачено вичерпний перелік вимог до запиту. Таким чином, суб'єкт владних повноважень

має два сценарії, які може застосовувати при розгляді запитів на публічну, конфіденційну інформацію: 1. використовувати презумпцію «порядного запитувача» як пріоритетну – надаючи інформацію про особу, що виконала формальні критерії Закону; 2. використовувати як пріоритет захист права на приватність, обмежуючи доступ до інформації на підставі положення частини другої статті 6 Закону з метою «запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно[1]» .

Прикладний аспект проблем застосування Закону щодо описаного вище доповнює положення пункту 3 частини третьої статті 10 Закону, відповідно до якого: «Розпорядники інформації, які володіють інформацією про особу, зобов'язані: 3) вживати заходів щодо унеможливлення несанкціонованого доступу до неї інших осіб [1]».

Зазначене вище дозволяє стверджувати про необхідність доопрацювання окремих положень Закону, зокрема створення механізмів для можливості перевірки особи запитувача суб'єктами владних повноважень у випадках доступу до конфіденційної, у тому числі «чутливої» інформації.

Ще одним дискусійним аспектом у випадку доступу до відео та аудіо матеріалів є практична реалізація частини сьомої статті 6 Закону, відповідно до якої «обмеженню доступу підлягає інформація, а не документ. Якщо документ містить інформацію з обмеженим доступом, для ознайомлення надається інформація, доступ до якої необмежений [1]».

У випадку якщо на відео або аудіо матеріалах наявні треті особи, реалізація процитованого положення означала б необхідність монтажу матеріалів, таким чином аби персональні данні третіх осіб були вилучені – мають бути вилучені голоси третіх осіб, вилучені елементи відео, на яких видно як виглядають треті особи тощо. Виникає питання про матеріальне забезпечення суб'єктів владних повноважень для реалізації зазначено та про рівень професійної підготовки осіб, що мають здійснювати такі дії, адже для виконання таких маніпуляцій з аудіо та відеоматеріалами, має застосуватися відповідне програмне забезпечення підготовленим до такої роботи виконавцем.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються дискусійні положення Закону України «Про доступ до публічної інформації» щодо можливостей кваліфікації відео та аудіо матеріалів, як публічної інформації, з огляду на критерії «відображеності» та «задокументованості», аналізуються обмеження реалізації права на доступ до таких матеріалів за допомогою поширення їх через додаткові сервіси такі як: WeTransfer, YouTube, Google Disk або запису на оптичні носії; описуються проблеми співвідношення доступу до конфіденційної інформації та захисту права на приватність запитувача та третіх осіб; зазначається про дискусійність матеріальних та технічних можливостей реалізації положень частини сьомої статті 6 згаданого Закону (щодо надання доступу до документу, у якому міститься інформація з обмеженим доступом) у випадку застосування цього положення до відео та аудіо матеріалів; представлено напрямки удосконалення законодавства для вирішення висвітлених проблем.

Ключові слова: запит на публічну інформацію, відео та аудіо матеріали, відображеність, задокументованість, приватність.

Висновки

У Законі наявні недоопрацювання, які потребують подальшої парламентарної роботи для їх усунення.

Література

1. Закон України «Про доступ до публічної інформації» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010760-16>. – Назва з екрану. – Дата доступу: 10.11.2019.
2. Каменська Н.П. Реалізація права на доступ до публічної інформації за інформаційними запитами / Н.П. Каменська. // Інформація і право. – 2011. – № 3(3). – С. 64–69.
3. Благодарний А. М. Адміністративна відповідальність за відмову в наданні інформації посадовим особам правоохоронних органів / Андрій Миколайович Благодарний. // Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. – 2013. – №2(12). – С. 92–96.

SUMMARY

In this article we discuss the provisions of the Law of Ukraine “On Access to Public Information” regarding the possibilities to qualify video and audio materials as public information, using such criteria as: “displayed” and “documented”. Also, we analyze the restrictions on the exercise of the right to access such materials through their dissemination using additional services such as WeTransfer, YouTube, Google Disk, or optical media recording. We describe the issues relating to the relationship between access to confidential information and the protection of the right of privacy of the requester and third parties. We mention our doubts on material and technical possibilities of implementing the provisions of article 7, paragraph 6 of the Law (regarding access to a document containing restricted information) in the case of application of this provision to video and audio materials. We offer directions for improving legislation to solve identified problems.

Keywords: request for public information, video and audio materials, displayed, documented, privacy.

4. Науково-практичний коментар до Закону України «Про доступ до публічної інформації» / Р. Головенко, Д. Котляр, О. Нестеренко, Т. Шевченко. – Київ, 2012. – 335 с. – (СПД Гончарук А.Б.).

5. Закон України «Про інформацію» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>. – Назва з екрану. – Дата доступу: 22.12.2019.

6. Закон України «Про обов’язковий примірник документів» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-14/ed20160113#n12>. – Назва з екрану. – Дата доступу: 20.11.2019.

7. Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32/95-%D0%B2%D1%80/ed20170101>. – Назва з екрану. – Дата доступу: 20.11.2019.

8. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n1190>. – Назва з екрану. – Дата доступу: 23.11.2019.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ

КАПІТАН Ольга Ігорівна - аспірант кафедри Львівського державного університету внутрішніх справ

УДК 342.9

В статті досліджуються правові аспекти публічного регулювання соціальної сфери. Дается теоретичний аналіз правового регулювання адміністративно-правових відносин, складованих в сфері управління галузями соціальної сфери. Визначені тенденції реформування адміністративного права в зв'язі з переорієнтацією діяльності держави на потреби громадян, підвищення його прав, свобод та законних інтересів на передній край адміністративно-правового регулювання.

Ключові слова: соціальне державство, соціальна сфера, державне управління, державне регулювання, публічне регулювання, адміністративно-правове регулювання.

Постановка проблеми

Стратегічним напрямом зовнішньої політики України є інтеграція до Європейського Союзу, що передбачає наближення до політичних, юридичних, економічних та соціально-культурних стандартів ЄС. Процес реформування дозволить підвищити рівень життя населення, шляхом досягнення соціальної справедливості. Однак, на сьогоднішній день в Україні існують проблеми соціального, політичного та економічного характеру, від результативності вирішення яких залежить успішність курсу на євроінтеграцію та подальший розвиток країни в цілому.

Реформування саме соціальної сфери є пріоритетним. Система соціального захис-

ту та соціальних гарантій України потребує удосконалення, особливо в період глобалізації економічного, політичного та суспільного життя.

Прийняття Конституції України стало початком якісно нового етапу в розвитку суспільства й держави, правової системи України, необхідною базою її реформування. Однією із складових реформування правової системи держави є проведення адміністративно-правової реформи, що потребує послідовної реалізації як національних законів, так і вимог міжнародно-правових актів. Упродовж останніх років здійснювалися деякі заходи щодо виконання окремих положень концепції, проте її впровадження є повільним та суперечливим. Виникла потреба в науковому моніторингу адміністративної реформи в Україні, виявленні найбільш проблемних питань функціонування управління у соціальній сфері. В даний час розвиток соціальної сфери та виконання покладених на неї функцій відбувається перш за все за рахунок бюджетного фінансування і механізму державного регулювання. В основі останнього лежить нормативно-правова база, що визначає правове положення органів, установ та посадових осіб у галузях соціальної сфери [1, с. 208].

Метою статті є дослідження правових засад державного регулювання окремих галузей соціальної сфери.

Аналіз останніх досліджень

Дослідження проблем соціального захисту населення представлено у працях провідних науковців: Качуренко Ю.К., Скуратівський В.А., Трощинський В.П., Ситник П.К., Борецька Н.П., Бригадін П., Бакиров В., Игорьь Даниленко І., Кизилова К., Кузина І., Чечель А.О., Тарасенко Д.А., О.Д.Куценко та інші. Вклад вчених у вивченні актуальних питань функціонування соціальної сфери є дуже вагомим, але не слід недооцінювати необхідність розвитку та вивченню питань, які стосуються подальшого розвитку соціальної сфери на шляху євроінтеграційних процесів.

Виклад основного матеріалу

Прагнення України увійти в Європейську співдружність країн та у Європейський союз неможливе без створення системи правових, економічних, організаційних та інших заходів державних і недержавних установ та організацій, що впливатимуть та сприятимуть підтриманню соціальної стабільності в суспільстві, створенню умов для зростання добробуту населення, забезпечення належного рівня та якості життя населення. Реалізація соціальної політики стосовно будь-якої категорії громадян неможлива без здійснення їх соціального захисту, а соціальний захист – важлива складова соціальної політики та необхідний елемент функціонування держави в умовах ринкової економіки. Визначальним аспектом дослідження механізму правового регулювання соціальних суспільних відносин є аналіз системи законодавства, тобто, сукупності взаємопов'язаних нормативно-правових актів, що містять основні норми та приписи, які регламентують відносини у соціальній сфері [2, с. 247].

Серед структурних елементів правової системи важливе місце належить правовому регулюванню. В юридичній літературі попри різні підходи до його визначення сформувався певне розуміння сутності правового регулювання. Термін «регулювання» походить від латинського слова «regūo» - правило та означає впорядкування, приведення чогось у відповідність з чимось. Під правовим регулюванням більшість авторів

розуміють сукупність прийомів та засобів юридичного впливу на поведінку суб'єктів суспільних відносин. Правове регулювання передбачає впорядкування, юридичне закріплення та охорону суспільних відносин шляхом застосування правових засобів [3, с. 11]. Сферою правового регулювання є ті суспільні відносини (економічні, політичні, культурні, національні, релігійні та ін.), які потребують правового впливу. Ці відносини становлять предмет правового регулювання, вони є вольовими відносинами, об'єктивно потребують впливу з боку держави та мають чітко визначений зміст. В економічній сфері - це відносини, пов'язані з формуванням ринкових взаємозв'язків, з розвитком різних форм власності, з виробництвом, розподілом матеріальних благ, з розвитком фермерського господарства. В політичній сфері - це правове закріплення плюралістичних форм та методів здійснення влади, формування демократичних інститутів. У соціальній сфері - це формування соціальної політики, спрямованої на задоволення інтересів конкретної людини в галузі освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення та інших сферах. Сьогодення вимагає вивчення та формування пріоритетних напрямків правового регулювання. Отже, сферою правового регулювання є різні види відносин, а саме: економічні, політичні, духовно-культурні, національні, релігійні тощо, які відрізняються своєю цілеспрямованістю, змістом та формою [3, с. 11].

Однією із найважливіших конституційних характеристик української держави є її характеристика як держави соціальної. Найважливішою особливістю такого типу держави є високий рівень соціальної безпеки і соціальної захищеності її громадян. Досягнення такого рівня можливе завдяки ефективній реалізації соціальної політики. У її формуванні й здійсненні беруть участь чимало суб'єктів, діяльність яких визначається конкретними соціальними інтересами й здійснюється на основі тієї або іншої нормативно - правової бази [4, с. 5]. Це – державні органи влади, органи місцевого самоврядування, недержавні організації, громадські об'єднання. Тобто, залежно від того, хто ініціює та встановлює ці взаємини

та проводить відповідні заходи розрізняють види соціальної політики: державна; регіональна; корпоративна. Основним суб'єктом реалізації соціальної політики в сучасному світі є держава, яка визначає загальні її засади, мету, завдання, пріоритети, нормативно – правову базу й проводить безпосередню практичну роботу з її реалізації. Державна соціальна політика – це дії держави в соціальній сфері, що переслідують певні цілі, співвіднесені з конкретно – історичними обставинами, підкріплені необхідними організаційними й пропагандистськими зусиллями, фінансовими ресурсами й розраховані на певні етапні соціальні результати [4, с. 5].

Соціальна сфера суспільства є складним багаторівневим комплексом, що має і змістовну, і функціональну, і організаційну структури, відображає систему соціальних відносин та їх носіїв, сукупність інтересів, потреб, очікувань людей. Усі елементи соціальної сфери тісно пов'язані між собою, а вона сама постійно взаємодіє з іншими сферами життєдіяльності суспільства, є відкритою системою, що динамічно розвивається. Як зазначає Ю.Г. Горященко, соціальна сфера - це «каталізатор розвитку цивілізації, чинник формування духовно зрілої, компетентної, соціально активної людини, яка комфортно себе почуває в умовах будь-якої професійної діяльності» [5, с. 568]. Особливістю соціальної сфери є те, що вона формується під впливом відносин соціальних груп та індивідів, які мають різне соціально-економічне становище в суспільстві [6, с. 39; 7, с. 185].

Для ефективного функціонування соціальної держави кількість державних витрат на соціальну сферу повинна визначитися об'єктивними потребами суспільства, гостротою його потреб, а заходи соціальної допомоги, за широкого спектру її форм, повинні носити адресний характер.

Для соціальної політики України це означає активну роль держави в економіці, соціальний контроль, створення ефективної системи соціального захисту, дотримання прав людини, тобто посилення соціальної орієнтованості держави, важливим показником якої є обсяг та характер фінансування державою соціальних програм і

співвідношення статей видаткової частини держбюджету [8].

Однак у сучасному українському суспільстві, де соціальна солідарність між групами населення відсутня, а економічний ріст не набув сталого характеру, реальністю є істотна соціальна диференціація та жорсткі бюджетні обмеження з фінансування соціальної сфери за залишковим принципом. У зв'язку із цим, можна говорити про формування стійкої тенденції до виникнення субсидарної держави з вузьким колом адресатів соціальних виплат із числа найбільш незабезпечених категорій громадян.

Соціальна політика являє собою обов'язковий елемент діяльності суспільства й держави, її найважливішу область, де конструюється бажаний стан соціальної сфери, що і виступає її основним об'єктом.

Держава в особі відповідних органів управління на загальнодержавному та регіональному рівнях на основі дії принципу соціальних гарантій відповідає за ріст рівня життя та соціальну облаштованість громадян. Отже, соціальна політика демонструє, як цілі та завдання, висунуті базовими соціальними інститутами, у конкретний період часу співвідносяться з існуючими в людей уявленнями про необхідний рівень їхньої соціальної забезпеченості. Виходячи з цього, О. Ю. Оболенський визначає соціальну політику як комплекс соціально-економічних заходів держави, підприємств, установ, організацій, спрямований на послаблення нерівності в розподілі доходів і майна, на захист населення від безробіття, підвищення цін, знецінення трудових заощаджень та ін. [9, с. 271].

Об'єкт соціальної політики – це те, на що вона спрямована. Ми погоджуємося з думкою Оксьома І.Г, що саме соціальна сфера є об'єктом соціальної політики [1, с. 210].

Враховуючи, що соціальна сфера охоплює широкий спектр суспільних відносин, проаналізуємо систему законодавства щодо розвитку її провідних галузей.

Для конституційно-правового регулювання права громадян на охорону здоров'я в Україні на сучасному етапі характерна орієнтація на міжнародні стандарти з прав людини. В Україні право на охорону

здоров'я, як у всіх розвинених країнах, закріплено в Конституції. Стаття 49 Конституції України серед іншого встановлює, що держава має створювати умови для ефективного і доступного всім громадянам медичного обслуговування, сприяти розвитку лікувальних закладів усіх форм власності, у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медичну допомогу повинні надавати безоплатно [3]. Таким чином, Конституція України визначає загальні концептуальні підходи до регулювання відносин у галузі охорони здоров'я. Деталізація та конкретизація основних конституційних положень щодо нормативно-правового регулювання у галузі охорони здоров'я і механізмів їх реалізації знайшли своє відображення в законах України, постановах Верховної Ради, указах та розпорядженнях Президента України, постановах та розпорядженнях Кабінету Міністрів України, нормативних актах центральних органів виконавчої влади та міжнародних договорах України. У деяких випадках положення законодавчих актів України істотно відрізняються від близьких за формулюваннями положень міжнародних документів. Але урегульовані правом суспільні відносини не обмежуються автоматичним виконанням владних приписів. Розвиток соціальних процесів, пов'язаних з охороною здоров'я, спонукає до критичного перегляду існуючого правового масиву щодо регулювання відносин у галузі охорони здоров'я, якому має передувати усвідомлення його застарілості чи навіть непридатності, що формується на підставі трансформації потреб та інтересів, спричинених об'єктивним розвитком суспільства в контексті адаптації законодавства до вимог ЄС [2, с. 248].

Крім того, Основний Закон України встановлює, що основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення належать до виключного регулювання на підставі норм закону (ч. 1 ст. 92). Пріоритетність законодавчого регулювання відносин з питань соціального забезпечення є основоположним принципом у правотворчій діяльності держави. Проте реалізація цього принципу вимагає не тільки систематизації, а також, що важливо, кодифікації законо-

давства про соціальне забезпечення, адже множинність законів з питань соціального забезпечення ускладнює їх належну реалізацію на практиці [10].

Враховуючи складність правового регулювання відносин з питань соціального забезпечення, очевидною є проблема проведення кодифікації не тільки законодавства про соціальне забезпечення, а, щонайменше, також про пенсійне забезпечення, права осіб з інвалідністю. Специфічність таких кодифікованих процесів має максимально відображати потреби та інтереси всіх членів суспільства і вони мають бути суспільно-прийнятними, позаяк кожна людина у нашій державі впродовж свого життя виступає суб'єктом правових відносин з соціального забезпечення.

На основі проведеного дослідження чинного законодавства щодо соціального захисту пропонуємо такі заходи з його удосконалення:

- розробити і затвердити сучасну модель соціального захисту на основі прозорих, доступних і дієвих механізмів її реалізації;
- визначити чіткий соціально-правовий статус окремих вразливих категорій населення;
- провести якісну суспільно-прийнятну кодифікацію законодавства про соціальне забезпечення на основі поєднання інтересів особи, суспільства і держави;
- провести суспільно-прийнятну кодифікацію законодавства про пенсійне забезпечення;
- запровадити дієвий громадський контроль і державний нагляд за дотриманням законодавства про соціальне забезпечення.

На шляху створення якісної нормативно-правової бази у сфері охорони здоров'я трапляється чимало перепон і труднощів. Так, наприклад, С. Стеценко серед них виділяє такі:

- недостатньо виражена державна політика у сфері охорони здоров'я, в тому числі її законодавчого забезпечення;
- відсутність науково обґрунтованої стратегії законотворчої діяльності у сфері охорони здоров'я;
- низька законотворча активність суб'єктів законодавчої ініціативи;

- складність проходження законопроектів про охорону здоров'я у Верховній Раді України;

- незначна кількість спеціалістів, які б мали необхідний обсяг знань у сфері юриспруденції та медицини [11, с. 88];

- не консолідованість діяльності представників правової і медичної науки;

- недостатнє врахування міжнародно-правових стандартів у сфері охорони здоров'я і неефективне використання позитивного зарубіжного досвіду в регулювання охорони здоров'я;

- нечіткість правової бази у сфері охорони здоров'я, законодавчі колізії і проблеми, що виникають на практиці, коли норми різних актів, які регламентують тією чи іншою мірою охорону здоров'я, суперечать один одному;

- надмірна розпорошеність норм щодо охорони здоров'я по всьому українському законодавству [11, с. 88].

Слабка законодавча ініціатива і складність проходження законопроектів у Верховній Раді - це два боки однієї проблеми. Незважаючи на те, що створення належної нормативно - правової бази охорони здоров'я передбачає динамічність правотворчого процесу, на практиці постійно гальмується прийняття законів, що регламентують ключові питання функціонування вітчизняної охорони здоров'я. Тому законопроекти про охорону здоров'я, зокрема про загальнообов'язкове державне медичне страхування, про правовий статус пацієнтів, про фінансування охорони здоров'я тощо не один рік знаходяться на різних стадіях законотворчого процесу, так і не ставши частиною національної правової бази охорони здоров'я. При розробці власної нормативно - правової бази необхідно врахувати міжнародно-правові стандарти у сфері охорони здоров'я, досвід зарубіжних країн щодо медичного законодавства. Разом з тим, при законотворчій діяльності необхідно врахувати національні особливості, традиції і реалії. Вивчення міжнародно-правових стандартів і зарубіжного досвіду у цій сфері дасть можливість виділити перспективні напрямки для оновлення українського законодавства та ре-

формування охорони здоров'я в цілому [2, с. 248].

На сучасному етапі важливим питанням соціальної політики є істотне оновлення законодавства, особливо в тих галузях соціальної сфери, які потребують якісного і системного реформування. Насамперед, це стосується соціального забезпечення, адже законодавство про соціальне забезпечення перебуває на етапі становлення і на шляху його формування трапляється чимало проблемних питань. Серед них, наприклад, В. Мельник виділяє такі:

- невідповідність розвитку суспільства і держави;

- невідповідність потребам оптимальної моделі соціального забезпечення;

- незабезпечення доступності та недостатня дієвість права на соціальний захист та інших прав на соціальне забезпечення;

- наявність множинності законів з окремих питань соціального забезпечення;

- наявність розгалуженої системи актів законодавства, де домінуючою частиною залишається система підзаконним нормативних актів;

- високий ступінь диференціації правового регулювання, складність і суперечливість;

- відсутність якісного державного нагляду і громадського контролю [12, с. 260].

Разом з тим, законодавство про соціальне забезпечення виступає об'єктивним і закономірним виразом розвитку права на соціальний захист і забезпечення через вироблення конструктивних механізмів його реалізації, гарантування і правової охорони. Як відомо, Конституція України (ст. 46) передбачає, що громадяни мають право на соціальний захист, який включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ, організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створення мережі державних, комуналь-

них, приватних закладів для догляду за непрацездатними. При цьому пенсії й інші види соціальних виплат та допомоги, які є основним джерелом існування, мають забезпечити рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом [11, с. 34; 2, с. 249].

Висновки

Для вирішення системних проблем в соціальній сфері необхідно розробляти взаємопов'язані державні, регіональні та індивідуально орієнтовані програми людського розвитку, які б враховували об'єктивні умови людського розвитку в тих, чи інших регіонах, а також специфічні потреби та проблеми їх мешканців, тобто використовувати програмно-цільовий механізм. Вдосконалення програмно-цільового механізму можливо шляхом розробки нового покоління соціальних індивідуально орієнтованих програм, спрямованих на вироблення ключових компетенцій людського розвитку. Таким чином, державі необхідно ставити та вирішувати наступні завдання:

1. Розробка компетентнісної структури (матриці) населення як управляючого знання у державній політиці людського розвитку.

2. Розробка пакету індивідуально орієнтованих програм людського розвитку та методичних рекомендацій для територій по запуску програм із консолідованим бюджетом.

3. Запуск спеціальної програми національного (масового) тренінгу компетенцій для цільових груп.

4. Дослідження досвіду та розробка нових форм соціального партнерства під програми нового покоління в соціальній політиці [13, с. 112].

Безперечно, важливе значення, що є одним із пріоритетних напрямів євроінтеграції України є «поступове наближення до права, стандартів та практики Європейського Союзу у сфері зайнятості, соціальної політики та рівних можливостей», що зазначено у положеннях Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським

співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Інтеграція України у світовий економічний простір вимагає застосування міжнародних інструментів та стандартів у сфері соціально-трудова відносин, а також дотримання міжнародних вимог та зобов'язань, гармонізації національних економік та законодавства. У зв'язку з цим, наукового та прикладного опрацювання потребує питання визначення відповідності та адаптації національних соціально-трудова норм до міжнародних вимог. Впровадження міжнародних соціально-трудова стандартів в українську практику буде сприяти посиленню захисту прав громадян, а також розвитку національної соціальної політики в умовах європейської інтеграції [4, с. 6].

Література

1. Оксьом І. Г. Публічне регулювання соціальної сфери: правовий аспект. *Публічне право*. 2016. № 3 (23). С. 208–217.

2. Оксьом І. Г. Правове регулювання соціальної сфери: сучасний стан та напрями удосконалення. *Публічне право*. 2015. № 4 (20). С. 246–253.

3. Тарахонич Т.І. Ефективність правового регулювання (питання теорії). *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 11–13.

4. Зайнятість, праця та соціальний захист населення: вітчизняний та зарубіжний досвід. За ред. к.е.н., професора Т. М. Кір'ян. К.: 2017. 245 с.

5. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка: [підручник] / [С. І. Дорогунцов, Т. А. Заяць, Ю. І. Пітюренко та ін.]; за заг. ред. С. І. Дорогунцова. К.: КНЕУ, 2005. 568 с.

6. Горященко Ю. Г. Проблеми розвитку соціальної сфери економічних регіонів України. *Україна: аспекти праці*. 2011. № 1. С. 37–43.

7. Кузьменко С. Г. Державні та господарські механізми регулювання соціальної сфери суспільства. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 3. Т. 1. С. 184–187.

8. Панченко М. Соціальна сфера і соціальна політика та їх співвідношення в ас-

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються правові аспекти публічного регулювання соціальної сфери. Дається теоретичний аналіз правового регулювання адміністративно-правових відносин, що складаються у сфері управління галузями соціальної сфери. Визначено тенденції реформування адміністративного права у зв'язку з переорієнтацією діяльності держави на потреби особи, висування її прав, свобод та законних інтересів на передній край адміністративно-правового регулювання.

Ключові слова: соціальна держава, соціальна сфера, державне управління, державне регулювання, публічне регулювання, адміністративно-правове регулювання.

пекті державного управління соціальною сферою [Електронний ресурс]. URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Ardu_o/2009_1/R_5/Panchenko.pdf.

9. Державне управління та державна служба. Словник-довідник / Укладач О.Ю. Оболонський. К.: КНЕУ, 2005. 478 с.

10. Тищенко О. В. Право соціального забезпечення України: теоретичні та практичні проблеми формування розвитку галузі: монографія. К.: ДП «Прінт Сервіс», 2014. С. 31.

11. Стеценко С. Г., Стеценко В. Ю., Сєнюта І. Я. Медичне право України: підручник /за заг. ред. д. ю. н., проф. С. Г. Стеценка. К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 507 с.

12. Мельник В. П. Законодавство про соціальне забезпечення: поняття, ознаки та напрями вдосконалення. *Держава і право*: зб. наук. праць. Серія Юридичні науки. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 2015. Вип. 67. К.: Вид-во «Юридична думка», 2015. С. 260.

SUMMARY

The article explores the legal aspects of public regulation of the social sphere. The theoretical analysis of legal regulation of administrative and legal relations, which are formed in the sphere of management of branches of social sphere, is given. The tendencies of reforming the administrative law in connection with the reorientation of the activity of the state to the needs of the individual, the promotion of his rights, freedoms and legal interests to the forefront of administrative and legal regulation are determined. The implementation of social policy in relation to any category of citizens is impossible without the implementation of their social protection, and social protection is an important component of social policy and a necessary element of the functioning of the state in a market economy.

It is emphasized that the strategic direction of Ukraine's foreign policy is integration with the European Union, which implies approximation to the political, legal, economic and socio-cultural standards of the EU. The reform process will increase the standard of living of the population by achieving social justice. However, to date, there are problems of a social, political and economic nature in Ukraine, the effectiveness of which depends on the success of the course on European integration and the further development of the country as a whole.

Reforming the social sphere is a priority. The system of social protection and social guarantees of Ukraine needs improvement, especially in the period of globalization of economic, political and social life.

Key words: social state, social sphere, public administration, state regulation, public regulation, administrative and legal regulation.

13. Поспелова Т. В., Орлова Н. С. Програмно-цільовий механізм державного регулювання соціальної сфери. *Державне управління*. Наукові праці. 2017. Вип. 278. Т. 290. С. 108–113.

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА КОНЦЕПЦІЯ ЗАСАД (ПРИНЦИПІВ) КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ УКРАЇНИ

КАПЛЯ Олександр Миколайович - доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри правових дисциплін Одеського інституту Міжрегіональної академії управління персоналом

УДК 343.1

В научной статье сделана попытка построения философско-правовой концепции основ (принципов) уголовного процесса Украины. Определены философский и правовой аспекты системы принципов уголовного производства.

Ключевые слова: суд, уголовный процесс, принципы, независимость, мировоззрение, менталитет.

Постановка проблеми

В українській процесуальній науці безпосередньо не ставилося питання філософсько-правової концепції системи принципів (засад) кримінального процесу. У теоретичних конструкціях, присвячених принципам судочинства, процесуалісти в своїх міркуваннях спочатку обирали поняття принципу процесу, а потім переходили до конструювання їх системи. Далі проводилася їх персональна характеристика. Як правило, на цьому і закінчувалися міркування, пов'язані з дослідженням принципів процесу.

Подібний підхід до дослідження засад процесу, на наш погляд, спрощує їх природу, за рахунок замовчування важливих властивостей. Часом навіть складається враження, що вони є продуктом абстрактної розумової діяльності одних тільки процесуалістів. Однак, це далеко не так, професор В.Т. Томін вважає, що не слід спрощувати природу принципів кримінального процесу, оскільки вони є елементами світогляду і «з'являються ще до того, як вони формулюються законодавцем».

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Засади (принципи) принципів судового процесу як визначальна категорія привертає увагу науковців різних галузей процесуального права. У цій сфері відзначаємо праці М. Цвіка, М. Якуба, М. Козюбри, Ж. Зіллера Ю. Шемшученка.

Аналіз точок зору науковців, які досліджували це питання, свідчить, що немає єдиної думки щодо концепції побудови цілісної системи принципів кримінального провадження України.

Мета статті

Побудова філософсько-правової концепції засад (принципів) кримінального процесу України. Визначення філософського та правового аспектів системи принципів кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу

Принципи вітчизняного судочинства, будучи елементом світогляду, так само повинні спиратися на духовні цінності українського народу. Під духовними цінностями нашого народу розуміються такі його цінності, опора на які давала йому змогу не тільки самому зберігатися, але і розвиватися, створюючи свою власну своєрідну культуру. «Бо культура, – говорить Г. Зіммель, – перш за все створює можливість підсумувати досягнення людства, веде до того, що людина не тільки нащадок, але і спадкоємець»[1, с. 201].

Звернення до культури і традицій українського суспільства є звичайним способом аргументації для досліджень, що здійснюються із судочинної проблематики. Вона дозволяє нам говорити про те, що традиції в нашій свідомості відіграють не останню роль.

Науковий і буденний світогляди, будучи самостійними типами світогляду, в той же час виявляються тісно взаємопов'язаними і взаємообумовленими. Здається, що кожен тип світогляду має суттєвий вплив на вироблення концептуальних доктрин, включаючи і кримінальний процес. Бо науковий світогляд детермінує наукову парадигму того чи іншого наукового співтовариства, а буденний світогляд інтегрує в себе елементи народної мудрості, міфологічної, релігійної, наукової, естетичної та філософської свідомостей.

«Без урахування менталітету українського народу, на наш погляд, всі міркування про засади кримінального провадження є безплідними. Справа в тому, що менталітет є єдиним способом зв'язку численних систем світоглядних ідей, що функціонують в судочинстві, надаючи йому цілісність. В кінцевому підсумку менталітет створює реальну картину судочинства і скріплює єдність традиції в процесуальній сфері. (Під менталітетом в цьому дослідженні розуміється система розумових (інтелектуальних) механізмів сприйняття і розуміння світу, які дозволяють сприймати, усвідомлювати і перетворювати світ.)

Засади кримінального судочинства є елементами духовності, і включають в себе інтегративну впорядкованість різних систем світоглядних і несвітоглядних ідей, що функціонують у суспільстві. Принципи судочинства «не вихідний пункт дослідження, а його кінцевий результат; ці принципи не застосовуються до природи і до людської історії, а абстрагуються з них; не природа, що не людство погодиться з принципами, а навпаки; принципи вірні лише остільки, оскільки вони відповідають природі й історії»[2, с. 34].

В історичному аспекті питання про поняття принципів кримінального судочинства у вітчизняній процесуальній науці

не ставилося аж до середини шістдесятих років минулого століття. Вперше в радянській науці питання про поняття принципу кримінального процесу було розглянуто В.Т. Томіним в 1965 році. Він звернув увагу процесуалістів на те, що будь-який «принцип, будучи виведеним з основоположних вказівок партії, з загальної правосвідомості, з законодавства та практичної діяльності державних органів, починає надавати на все це, а особливо на нове законодавство та загальну спрямованість практичної діяльності безпосередній вплив ... »[3, с. 31].

У наведеному вислові революційність наукової ідеї полягала в наступному. В.Т. Томін, розглядаючи природу принципів кримінального процесу, виходить з того, що його принципи виводяться: по-перше, з офіційної ідеології держави («з основоположних вказівок партії») і загальнонародної (буденної) правосвідомості; по-друге, з законодавства та практичної діяльності державних органів. Крім того, він акцентував увагу, на взаємозалежності і взаємовпливі принципів судового процесу та ідеології держави, повсякденної правосвідомості, законодавства і практичної діяльності державних органів.

Ідеї В.Т. Томіна, суперечили панівному в той час науковому розумінню принципів процесу. Справа в тому, що до середини шістдесятих років двадцятого століття процесуалісти виходили з того, що принципи кримінального процесу є продуктом однієї лише законотворчості, внаслідок чого до них висувалася вимога бути обов'язково записаними в законі [4, с. 43]. Наприклад, М.Л. Якуб писав: «До принципів кримінального процесу відносяться такі найбільш загальні положення, керівне значення яких визнано законодавцем і які в силу цього підлягають обов'язковому здійсненню в процесуальному законодавстві, у всій регулюється ним сфері відносин [5, с. 26].

Ідея про похідний характер принципів процедури від процесуального законодавства дозволила в процесуальній науці сформувати цілий науковий напрям, який і сьогодні має цілу когорту своїх прихильників.

Але, ми дотримуємося трохи іншої думки. На наш погляд, в ідеалі законодавство повинно бути похідним від принципів. Сво-

їм потенціалом принципи повинні забезпечувати: по-перше, реалізацію цінностей, що охороняються законом; по-друге, законні інтереси особи, права якої порушено. Принципи судочинства є своєрідними мотивами процесуальної діяльності. Їх дотримання забезпечує належну судово-процесуальну діяльність.

Таким чином, принципи кримінального процесу повинні бути проявом нашої культурно-історичної спадщини (духу), виступати в ролі провідних мотивів для посадових осіб і забезпечувати реалізацію: по-перше, фундаментальних цінностей, що охороняються законом; по-друге, законні інтереси особи, права якої порушено.

Такий висновок дозволяє стверджувати, що при всій переконливості законодавчого підходу в розумінні принципів процесу, воно за своєю сутністю є скоріше невірним. Помилковість цього напрямку на думку В.Т. Томіна, полягає в тому, «що принцип, записаний в законі, є відображенням незалежно від цього формулювання існуючого принципу, об'єктивно існуючої закономірності. ... Навіщо ж нам виводити принципи з законодавства, коли саме законодавство повинно вдосконалюватися на основі цих принципів».

Таким чином, у філософському аспекті концепції принципів простежуються три їх ознаки: по-перше, принципи є духовно-практичною спадщиною, по-друге, принципи включають в себе кримінально-процесуальне законодавство, по-третє, принципи є фундаментальними ідеями кримінального процесу.

Правовий аспект нашої концепції заснований та тому, що в сучасному світі кримінальний процес є єдиним універсальним інститутом захисту прав та законних інтересів громадян від кримінальних посягань, що уособлює поєднання двох самостійних механізмів, а саме виконавчої та судової гілок влади [6, с. 117]. При тому цей інститут визнається універсальним як в рамках національної правової системи, так і у масштабах загальносвітової системи. Саме тому, розгляду питання про принципи кримінального процесу нашої країни повинен передувати розгляд загальновизнаних

принципів і норм міжнародного права, що є основою національного судівництва. Вони визначають характер і зміст системи принципів судочинства в національних правових системах. Віднесення їх до числа передумов формування теоретичної моделі вчення про принципи на наш погляд, обумовлено наступними факторами:

1) концептуальним значенням міжнародного права для доктрини кримінального процесу в цілому;

2) обов'язковістю для держав, які визнали відповідні міжнародні акти, закріплених в них принципів при формуванні національної судової системи;

3) розвитком вітчизняної науки процесуального права, визначенням тенденцій і перспектив вдосконалення кримінального судочинства України відповідно до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права;

4) визнанням пріоритету загальновизнаних принципів і норм міжнародного права в науковій концепції забезпечення прав і законних інтересів особистості.

5) неприпустимістю порушень загальновизнаних принципів і норм міжнародного права при розробці та вдосконаленні вчення про принципи кримінального процесу.

Грунтуючись на загальновизнаних принципах, слід проводити дослідження як самих принципів кримінального процесу, так і процесуальних засобів забезпечення їх виконання.

Порядок кримінального провадження в Україні встановлюється КПК України[7], заснованим на Конституції України і загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права. Згідно ч. 1 ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Серед норм міжнародного права, що відносяться до предмету регулювання кримінального процесу, найбільше значення мають:

а) універсальні норми, що закріплюють правовий статус людини: Загальна декларація прав людини (1948); Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод

(1950): Міжнародний пакт про громадянські і політичні вдачі (1966);

б) норми, прийняті міжнародними організаціями, що стосуються статусу окремих учасників судового процесу: Основні принципи незалежності суду (1985); Кодекс поведінки посадових осіб та підтримання правопорядку (1979); Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою (1985 г.); Основні положення про роль адвокатів (1990 р);

в) норми, що визначають порядок міжнародного співробітництва з процесуальних питань: Європейська конвенція про видачу (1957 р); Європейська конвенція про взаємну правову допомогу у кримінальних справах (1959 рік); Мінська конвенція про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах (1995 г.);

г) рішення міжнародних організацій, а також міжнародних судів і трибуналів, чия компетенція визнана Україною, зокрема особливо важливі для кримінального процесу рішення Європейського суду з прав людини, прийняті за скаргами громадян України.

Дані норми закріплюють основні права і свободи особистості, а також принципи, якими повинні керуватися суди під час провадження у справі. Ці норми мають велике значення для судочинства, оскільки служать орієнтиром для більшості держав у визначенні національної концепції судочинства і складають його основу.

Наприклад, у Статуті ООН справедливості визнана основою світового порядку. У ст. 1 даного документу вказується, що мета підтримання миру і безпеки повинна досягатися відповідно до принципу справедливості. Справедливість знайшла відображення у Загальній декларації прав людини 1948 року, в Міжнародних пактах про економічні, соціальні і культурні права, про громадянські і політичні права 1966 р, в Статуті Ради Європи 1945 року, в Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і в багатьох інших міжнародних актах. Віденська декларація про злочинність та правосуддя: відповіді на виклики ХХІ століття, прийнята десятим

Конгресом ООН 15 квітня 2000 р вказала на відповідальність кожної держави за запровадження і підтримку справедливої, відповідальної, етичної і ефективної системи правосуддя.

У Загальній декларації прав людини також закріплені основні загальновизнані принципи і норми міжнародного права, серед яких були і положення, що стосуються права на суд: «Кожна людина має право на ефективне поновлення в правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією чи законом» (ст. 8); «Кожна людина для визначення її прав і обов'язків і для встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального обвинувачення має право на основі повної рівності, на те, щоб її справа була розглянута прилюдно і з додержанням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом» (ст. 10); «Кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, поки її винність не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного розгляду, при якому їй забезпечують усі можливості для його захисту» (ч. 1 ст. 11).

Загальновизнані принципи змагального процесу закріплені в п. 1 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та п. 1 ст. 6 Європейської конвенції з прав людини і основоположних свобод: «Кожна людина має право при визначенні її цивільних прав та обов'язків і при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, висунутого проти неї, на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону». На виконання прийнятих на себе Україною міжнародних зобов'язань, ці принципи повинні обов'язково бути присутнім в системі принципів національного судочинства.

Також, важливим є рівень забезпечення реалізації принципів судочинства. У свій час М.В. Цвік жалкував про те, що у нас «за традицією, що склалася ще у радянський період, принципи права сприймаються не як керівні настанови, положення, а як щось суто декларативне та абстрактне. Насправді ж, правові принципи загалом виступають

АНОТАЦІЯ

У науковій статті зроблено спробу побудови філософсько-правової концепції засад (принципів) кримінального процесу України. Визначено філософський та правовий аспекти системи принципів кримінального провадження.

Ключові слова: суд, кримінальний процес, принципи, незалежність, світогляд, менталітет.

SUMMARY

In the scientific article attempts to construct a philosophical concept and legal principles (principles) of the criminal procedure of Ukraine. Determined philosophical and legal aspects of the principles of the criminal proceedings.

Keywords: court, criminal procedure, the principles of independence, outlook, mentality.

своєрідними «нервовими центрами права», вимогам яких повинні відповідати і підкорятися усі правові норми, щодо яких принципи мають пріоритет» (8, с. 58).

У якості **висновків** можна зазначити, що принципи кримінального процесу повинні бути проявом нашої культурно-історичної спадщини (духу), виступати в ролі провідних мотивів для посадових осіб і забезпечувати реалізацію: по-перше, фундаментальних цінностей, що охороняються законом; по-друге, законні інтереси особи, права якої порушено, а також відповідати загальною визначеним принципам міжнародного права у сфері судівництва.

Література

1. Зиммель Г. Избранные работы: пер. с нем. / Г. Зиммель; сост. А. Жаровский; ред. А. Юдин. – К. : Ника-Центр, 2006. – 440 с.
2. Енгельс Ф. Анти-Дюринг. – М., 1957. – С. 34.

3. Томін В.Т. К вопросу о понятии принципа советского уголовного процесса // Томін В.Т. Избранные труды / Предисловие С.П. Гришина. – СПб., 2004. – С. 31.

4. Чельцов М.А. Советский уголовный процесс. – М., 1962. – С. 43

5. Якуб М.Л. Демократические основы советского уголовнопроцессуального права. – М., 1960. – С. 26.

6. Захист прав людини в адміністративному судочинстві: сучасний стан і перспективи розвитку в Україні: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 10-річчю процесуальної діяльності адміністративних судів України (Київ, 1 – 2 жовтня 2015 р.) / за заг. ред. О.М. Нечитайла. – К.: Ваіте, 2015. – 448 с.

7. 108. Кримінальний процесуальний кодекс України: Прийнятий 13 квітня 2012 року // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9-10. – Ст. 15.

8. Цвік М.В. Фундаментальні проблеми теорії права / М.В. Цвік // Антологія української юридичної думки. – в 10 т. – К.: Юридична книга, 2005. – Т. 10.

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ВУЛИЧНИХ КРАДІЖОК У СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ

БЕЛІКОВ Костянтин Аркадійович - заступник Криворізького міського голови

ПРИХОДЬКО Андрій Андрійович - кандидат юридичних наук, викладач кафедри оперативно-розшукової діяльності Донецького юридичного інституту МВС України

УДК 343.851

У статті проаналізовано детермінанти вуличних злочинів, що вчиняються у сільській місцевості. Стверджується, що головною причиною вуличної злочинності у сільській місцевості є суцільна, всеохоплююча деградація як людського капіталу, так і природного ресурсу – землі, а також і економічного сектору. Зокрема, лише за чотири останніх роки значно посилилася тенденція до поглиблення демографічної кризи. За цей час кількість сільського населення скоротилась аж на два мільйони. Зараз найнижчі «людські» показники у Черкаській, Луганській, Сумській та Чернігівській областях.

Відмічається, що однією з проблем зайнятості населення в сільській місцевості. Ця проблема є актуальною, оскільки сільська місцевість не забезпечена виробничим потенціалом, кількість офіційних робочих місць для мешканців села значно зменшилася у зв'язку з реформами та реорганізацією сільського господарства. Офіційна оцінка зареєстрованого безробіття на селі не враховує величезних масштабів прихованого безробіття, значна частка якого припадає на зайнятих в особистих селянських господарствах. За даними балансів трудових ресурсів, ця категорія селян разом із незайнятими становить близько 3 млн. осіб. Для підтвердження та

спростування окремих наукових положень наводяться результати проведеного анкетування.

Також розглядається негативні тенденції розвитку моральності та духовності як окремі причини вуличних крадіжок у сільській місцевості. Стверджується, що вивчення детермінант сільської злочинності необхідний аналіз внутрішніх сільських умов життя діяльності людей, який дозволить виявити чинники, як негативного, так і позитивного впливу на злочинність, і тим самим більш цілеспрямовано здійснювати попереджувальну діяльність шляхом усунення одних і стимулювання інших.

Робиться висновок, що статистика крадіжок, особливо крадіжок особистого майна, в останні роки, зумовлюється загальним погіршенням кримінологічної ситуації в країні, в першу чергу, – майновим розшаруванням населення, зубожінням значної його частини, що є основними детермінантами крадіжок, що вчиняються в сільській місцевості. Вирішення зазначеної проблеми потребує покращення життя сільського населення на державному рівні.

Ключові слова: злочин, вулиця, крадіжка, детермінанти, причини та умови.

Проблема детермінації злочинності в цілому, окремих її видів і конкретного злочину є однією з центральних проблем

кримінології. Важливість даної проблеми полягає в тому, що без її розв'язання практично неможливе ефективне запобіган-

ня злочинності. Проблема причинності в кримінології важлива не тільки для теорії, але і для практики, так як дозволяє вести боротьбу із злочинністю не тільки силами правоохоронних органів, а також використовуючи економічні, соціальні та інші важелі, якими суспільство і держава можуть розпорядитись. На сьогодні у кримінологічній науці відсутні як єдина термінологія у цій сфері (використовується різноманітні терміни, зокрема: детермінанти, причини та умови злочинності, фактори, чинники злочинності, джерела злочинності, обставини, що зумовлюють злочинність, тощо), так і єдина думка щодо змісту зазначених понять.

У правовій літературі різним аспектам, що стосуються проблем дослідження злочинності, у тому числі й крадіжок у сільській місцевості, приділялась увага у роботах таких науковців як: Г.І. Балюк, Ю.Д. Блувштейн, С.В. Бобровник, М.М. Бринчук, В.В. Василевич, П.А. Воробей, С.Б. Гавриш, А.П. Гетьман, С.Г. Грицкевич, В.К. Гришук, О.М. Джужа, А.І. Долгова, О.Л. Дубовик, Е.М. Жевлаков, А.П. Закалюк, О.О. Кваша, В.К. Колпаков, О.М. Костенко, Н.А. Лопашенко, С.Я. Лихова, В.К. Матвійчук, П.І. Мельник, В.О. Навроцький, В.І. Осадчий, В.В. Петров, А.М. Плешаков, А.В. Савченко, В.І. Шакур, Ю.С. Шемшученко, П.Л. Фріс, Н.М. Ярмиш, та ін.

Однак, не дивлячись на систематичні наукові розвідки в цій царині, окремі питання були майже залишені без уваги. Прикладом такого питання є визначення причини та умов вуличних крадіжок, що вчиняються в сільській місцевості.

У зв'язку із цим, метою запропонованої статті є аналіз детермінації вуличних крадіжок, що вчиняються у сільській місцевості.

Слід зазначити, що у загальному вигляді питання детермінації злочину – це питання його причин та умов. Причини злочину – внутрішня складова, яка відображає комплекс факторів, якими зумовлено вчинення суспільно небезпечного діяння. Причини злочинності знаходяться між собою в діалектичному взаємозв'язку,

взаємозумовленості і взаємозалежності. Їх вивчення розкриває сутність цього негативного соціального явища, пояснює його походження, указує, на якому соціальному ґрунті воно базується, від чого залежить його існування й поширення, що цьому сприяє, а що протидіє. Тільки спираючись на ці знання можна забезпечити ефективне попередження злочинності, передбачати зміни в її структурі й рівні, намічати і здійснювати необхідні заходи профілактики злочинних проявів. Причина породжує наслідок в реальній дійсності, а не у свідомості людей. Причинний зв'язок передбачає взаємозв'язок явищ, що знаходяться в подібному зв'язку. Взаємозв'язок причини і слідства може мати різну природу – механічну, фізичну, хімічну, психологічну, соціальну тощо. Оскільки злочинність проявляється в поведінці людей, то дія її причин має соціально-психологічний характер – вплив відповідних об'єктів, явищ, процесів на психологію, свідомість людей [1, с. 153].

Умови є другим після причин видом детермінантів кримінологічної детермінації. Їх зв'язок з причиною і наслідком називають обумовленим, на відміну від спричинення. Дія умови не обов'язкова, а як правило, ймовірна. Умова не породжує наслідок, але вона забезпечує (сприяє, допомагає) прояву та дії причини [2, с.188]. Відмінність умов від причин полягає в тому, що причина є активно діючим явищем, процесом, а умова є чимось пасивним, причому причина тільки у взаємодії з умовою призводить до появи наслідку. Відтак, умовами злочинності слід вважати такі об'єктивні обставини суспільної дійсності, які самі по собі не породжують злочинність, але «відкривають шлях» для дії причин, полегшують настання суспільно небезпечних наслідків [3, с.79-80]. Отже, можна сказати, що умови злочинності – зовнішні чинники, які сприяють вчиненню злочину та настанню бажаних наслідків. Тобто, умова є своєрідним провідником між причиною та наслідками злочину.

В.М. Кудрявцев зазначає, що умови у сукупності з причинами створюють так звану повну причину того чи іншого

явища [4, с.17]. Причина діє тільки за наявності певних умов. Тільки взаємодія і взаємозв'язок причин та умов породжують наслідок. Умова – це те, від чого залежить дещо інше (зумовлене), що робить можливим наявність речі, стану, процесу [5, с.469]. Сутність умови і її відмінність від причини полягають у тому, що це явище або процес, які самі по собі не породжують безпосередньо даний наслідок, але, супроводжуючи причину в просторі й у часі і впливаючи на неї, він забезпечує її розвиток, необхідний для виникнення й настання наслідку, інакше кажучи, причина породжує наслідок, а умова цьому лише сприяє, забезпечуючи можливість дії причини. В цьому контексті доцільно зазначити, що сукупність причин та умов злочинів є визначним (детермінуючим) фактором, а отже саме зазначена сукупність, на нашу думку, може називатися «детермінантами злочинності».

Злочини корисливого спрямування в значній частині своїх випадків пов'язані із зuboжінням громадян. Очевидно, що боротьба з «бідною» злочинністю вимагає суттєвого вирівнювання рівня життя в межах держави [6, с. 154]. Єдине визначення, яке можна сьогодні дати тим процесам, що набули системних, загрозливих масштабів, а можливо, й незворотного характеру – суцільна, всеохоплююча деградація як людського капіталу, так і природного ресурсу – землі, а також і економічного сектору. Зокрема, лише за чотири останніх роки значно посилилася тенденція до поглиблення демографічної кризи. За цей час кількість сільського населення скоротилась аж на два мільйони. Зараз найнижчі «людські» показники у Черкаській, Луганській, Сумській та Чернігівській областях.

За даними досліджень вітчизняних науковців, якщо протягом 1993–2005 рр. чисельність сільського населення щороку скорочувалася на 132 тис. осіб, то на даний період – на 200 тис. Внаслідок цього в Україні вже налічується 8 тис. сіл, що втратили можливість самовідтворення населення. Автори зауважують, що зрушення бази відтворення сільського населення,

наростання депопуляційних процесів на початку ХХІ ст. соціологи та економісти пов'язують з надмірним впливом селян у міста у другій половині 1960-х років. Значно зросла також і їх трудова міграція: понад 40% жителів села, які працюють на підприємствах і організаціях, зайняті за межами села. Кілька мільйонів українських селян виїхали на заробітки в інші країни. Міграція сільського населення посилюється тенденцією скорочення зайнятості його у сільському та лісовому господарстві [7, с. 24]. Критично деформована також вікова структура селян: частка осіб працездатного віку становить лише 53%, більша частина з яких – перед пенсійного віку [8, с.9].

Слід зауважити, що однією з проблем зайнятості населення є сільська місцевість. Ця проблема є актуальною, оскільки сільська місцевість не забезпечена виробничим потенціалом, кількість офіційних робочих місць для мешканців села значно зменшилася у зв'язку з реформами та реорганізацією сільського господарства. Офіційна оцінка зареєстрованого безробіття на селі не враховує величезних масштабів прихованого безробіття, значна частка якого припадає на зайнятих в особистих селянських господарствах. За даними балансів трудових ресурсів, ця категорія селян разом із незайнятими становить близько 3 млн. осіб.

Для оцінки рівня життя населення в Україні та формування відповідних програм держава встановлює прожитковий мінімум, тобто вартісну величину достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини набору продовольчих і непродовольчих товарів і послуг [9]. Економічна та фінансова криза створила несприятливі умови щодо подальшого розвитку соціальної інфраструктури села. Через фінансову скруту розбудова поселенської мережі із року в рік катастрофічно скорочується й сьогодні майже повністю призупинилася. Руйнуються створені за тривалий період соціальні потужності на селі [10, с.110]. На сьогодні в сільському господарстві значно зменшилась кількість зайнятих у селянських фер-

мерських господарствах, що призвело їх до несприятливих умов життя. Селянські фермерські господарства перебувають у приватній власності, що майже не впливає на чисельність зайнятих, оскільки більшість з них у стані вимушеної неповної зайнятості та має значну заборгованість по заробітній платі [11]. Зазначене підтверджує і проведене нами опитування. Так, на питання: «Що було головним джерелом Вашого існування до засудження?» 86 осіб відповіли, що головним джерелом доходу для них була робота у приватних підприємствах сільської місцевості; 113 осіб займалися індивідуальною трудовою діяльністю; 98 осіб мали колишні заощадження; 55 осіб жили за рахунок допомоги родичів та друзів; 35 осіб займалися стабільною незаконною діяльністю (в тому числі злочинною), 54 особи мали випадкові заробітки. Відповідно до досліджуваних кримінальних справ, серед осіб, які вчинили крадіжку в сільській місцевості, було 149 службовців, 41 підприємець, 165 селян, 98 учнів, 173 студента та 15 пенсіонерів.

Проблеми забезпечення сільського населення школами, дитячими садками, лікарнями, клубами, бібліотеками та іншими об'єктами соціальної інфраструктури загострюються. Нині в Україні одна лікарня обслуговує в середньому 39 сіл, дитячий садок – три села, школа, фельдшерсько-акушерський пункт, 97,3% загальної кількості сіл не мають будинків побуту та комплексних приймальних пунктів, 92,7% – лазень. Незважаючи на таку ситуацію, капітальні вкладення в соціальне будівництво на селі і мережа об'єктів соціальної інфраструктури продовжують скорочуватися. Водночас рівень задоволення жителів села соціальними послугами суттєво знижується [12, с. 111].

Розвиток моральності та духовності є невід'ємною частиною виховання людини. Ще під час навчання у загальних закладах освіти діти починають вивчати основи етики та естетики, знайомитись з культурологією, проводити класні часи із залученням церковних служителів. На сьогоднішній день не можна казати про те, що нашою державою церква відсунулася на другий

план. Прикладом може стати розповсюдження в'язничного капеланства, залучення священиків до політичної та військової діяльності країни тощо. Отже наша країна намагається докладати зусиль до розвитку культури, однак в сільській місцевості це викликає низку проблем, серед яких: відсутність необхідних приміщень для культурних заходів, висока зайнятість більшості населення, низький рівень освіченості останнього, що призводить до відсутності зацікавленості в освітніх заходах.

Варто зазначити, що інколи відсутність духовності в людині призводить до того, що особа вчиняє майновий злочин безпосередньо на території храмів. Духовне виховання неповнолітніх є дуже важливим, оскільки останні ще не мають сталої психіки та системи якостей та моральних цінностей, у зв'язку із чим знаходяться на межі між правомірною та протиправною поведінку, а тому упущення у їх вихованні можуть призвести до становлення дорослого злочинця.

У більшості робіт, присвячених проблемам кримінології, і особливо питанням причин правопорушень, можна завжди віднайти вказівку щодо взаємозв'язку низького рівня культури із антигромадською поведінкою (О. А. Герцензон, І.І. Карпець, Б.М. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнєцова, Г.М. Міньковський, О.Б. Сахаров, О.С. Шляпочников і інші). В умовах переходу до ринкової економіки наша держава неспроможна фінансувати в повному обсязі культурну сферу нашого життя. Ринок заповнили низькопробні твори мистецтва – фільми, книги, естрада. Така продукція зовсім не сприяє підвищенню духовності суспільства, а навпаки, призводить до спустошеності, насамперед молоді, яка некритично сприймає такі витвори. В умовах переходу до ринкової економіки наша держава неспроможна фінансувати в повному обсязі культурну сферу нашого життя. Ринок заповнили низькопробні твори мистецтва – фільми, книги, естрада. Така продукція зовсім не сприяє підвищенню духовності суспільства, а навпаки, призводить до спустошеності, насамперед молоді,

яка некритично сприймає такі витвори [6, с.98].

На думку В. М. Кудрявцева, до суб'єктивних факторів слід віднести те і тільки те, що входить до свідомості правопорушника чи в інший спосіб характеризує його особистість. Отже, суб'єктивні причини правопорушень – це певні елементи соціальної психології, що знаходять своє відображення у спотворених потребах, інтересах, цілях, мотивах, моральних цінностях та правосвідомості осіб, які вчиняють злочини. Суб'єктивними причинами й умовами вважаються ті детермінанти злочинності, які залежать від діяльності людей і виступають, як правило, наслідком недоліків цієї діяльності, помилок і недоглядів. До суб'єктивних детермінант також відносять погляди, традиції, звички [13, с. 154]. Традиції, звичаї, звички – це сукупність досвіду народу, окремих його груп, що передається з покоління в покоління. За своїм змістом вони можуть бути і позитивними, і негативними. Одні з них по мірі розвитку суспільства змінюються, наповнюються новим змістом, інші долаються активними зусиллями суспільства, треті свято оберігаються кожним новим поколінням в незмінному вигляді. Їх дія на конкретні форми поведінки, у тому числі і на протиправні, очевидна. Тому в процесі профілактики злочинів в сільській місцевості необхідно враховувати вплив існуючих традицій, звичаїв, звичок з тим, щоб стимулювати одні і усувати негативну дію інших.

Значною мірою на кримінологічну обстановку в селі впливає характер взаємин між людьми, який, як правило, залежить не тільки від ступеня спорідненості його жителів. Особливістю сільської місцевості є те, що, як правило, місцеві жителі добре знайомі. Тому, на думку О. В. Сорокіна, однією із детермінант вчинення крадіжок в сільській місцевості є високий процент знайомств між злочинцем і потерпілим (91,8%), що значно вище, ніж в інших злочинах [14, с. 15].

Одним із важливих характеристик суб'єктивних причин є мотив скоєння злочину. В корисливих злочинах мотивом їх

вчинення є користь. Етимологічно слово «користь» походить від давньоруського – «здобич». До XIX ст. цей термін наповнився якісно новим змістом і став означати потяг до наживи, жадібність до грошей, а згодом матеріальну вигоду, прибуток, що й дотепер продовжує визначати його зміст. В сучасних словниках «користь» трактується дещо обмежено, здебільшого лише у контексті мотиву злочину. У перекладі з латини мотив означає рух. На сьогодні вже не викликає сумніву те, що джерелом будь-якої людської активності є потреби. Потреба – це внутрішній стан індивіда, який створюється відчуттям нужди в об'єктах, необхідних для його існування та розвитку, виступає джерелом активності та характеризується єдністю суб'єктивного й об'єктивного. Водночас у кримінології набула поширення точка зору, що користь, як мотив злочинної поведінки, є прикладом безпосередньої трансформації саме матеріальних потреб [15, с.142].

Корисливий мотив, передусім, поділяється на користь та здирництво, користь-накопичення, користь-паразитизм, службова користь, користь легковажність, користь-нужденність, що є підставою відповідного тлумачення корисливих злочинів. Так, науковці вважають, що у вузькому значенні корисливі злочини вчиняються задля задоволення так званих «відносних» потреб, які виникають в умовах соціально-економічної диференціації населення при порівнянні особистого матеріального становища зі становищем інших людей, а також задля досягнення ідеалу матеріального чи пов'язаного з ним соціального стандарту. В широкому значенні – це всі злочини, вчинені з «економічних мотивів», у тому числі й задля задоволенням так званих «абсолютних», тобто необхідних для виживання людини матеріальних потреб [15, с.134].

Для вивчення детермінант сільської злочинності необхідний аналіз внутрішньосільських умов життєдіяльності людей, який дозволить виявити чинники, як негативного, так і позитивного впливу на злочинність, і тим самим більш цілеспря-

мовано здійснювати попереджувальну діяльність шляхом усунення одних і стимулювання інших.

До чинників, іманентно властивих селу і які до певної міри впливають на кримінологічну обстановку в ньому, можна віднести наступні: історія виникнення, і склад жителів села, поширеність різних традицій, звичаїв, устрій життя, характер взаємин в сільському колективі, спрямованість його громадської думки, ступінь соціальної (зокрема правової) активності населення, стан і рівень організації профілактичної діяльності. Донині збереглося немало сіл, значна частина населення яких знаходиться в споріднених відносинах. У таких селах, де мало не половина жителів носить одне прізвище, найбільш тісні міжособові контакти, вищий ступінь соціального контролю, громадська думка, інтереси, конкретні форми поведінки одноманітніші. Спрямованість же цих інтересів, громадської думки, поведінки, зміст взаємин в селі залежать і від особливостей національної психології, і від ряду інших чинників.

До детермінант соціально-економічного характеру також слід віднести: недосконалість та слабку розвиненість сільської ринкової інфраструктури; слабку фінансову та матеріально-технічну підтримку сільськогосподарських підприємств державою. Нині у процесі роздержавлення, приватизації і розпаюванні землі та майна колгоспів створюються нові сільськогосподарські підприємства. Внаслідок цього утворився кризовий платіжний стан та нестача коштів у обігу підприємств; відсутність механізмів кредитування та інвестицій сільськогосподарських підприємств. Іноземні інвестори, вкладаючи капітал у нашу економіку, надають перевагу посередництву. Значна частина виробленої спільними підприємствами продукції реалізується на внутрішньому ринку, що не лише не сприяє зростанню експорту, а й призводить до збільшення зовнішнього боргу України [23, с.189].

Таким чином, статистика крадіжок, особливо крадіжок особистого майна, в останні роки, зумовлюється загальним

погіршенням кримінологічної ситуації в країні, в першу чергу, – майновим розшаруванням населення, зубожінням значної його частини, що є основними детермінантами крадіжок, що вчиняються в сільській місцевості. Вирішення зазначеної проблеми потребує покращення життя сільського населення на державному рівні.

Література

1. Лукашевич С. Ю. Проблема визначення причин та умов злочинності у кримінології. *Проблеми злочинності* : респ. між від. наук. зб.. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2007. Вип. 90. С. 153–156
2. Закалюк А. П. Прогнозирование и предупреждение индивидуального преступного поведения. М. : Юрид. лит., 1986. 192 с.
3. Курило В.І., Михайлов О.Є., Яра О.С. Кримінологія: Загальна частина. Курс лекцій. Навчальний посібник. К. : Кондор, 2006. 192 с.
4. Кудрявцев В. Н. Генезис преступления. Опыт криминологического моделирования. М. : ФОРУМ-ИНФРА-М, 1998. 215 с.
5. Философский энциклопедический словарь. М. : ИНФРА-М. 1998. 576 с.
6. Медицький І. Б. Вплив соціальних факторів на злочинність в умовах становлення незалежної України: монографія. Івано-Франківськ: Прикарпат. юрид. ін.-т, 2007. 222 с.
7. Кириленко І. Г., Павленко О.І. Проблеми українського села та їх вирішення у контексті аграрних реформ. *Економіка АПК*. 2010. № 7. С. 24–30.
8. Саблук, П. Т. Розвиток сільських територій в контексті забезпечення економічної стабільності держави. *Економіка АПК*. 2005. №11. С. 4-12.
9. Закон України «Про прожитковий мінімум» від 15 лип. 1999 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=400-12>
10. Ярковий А. О., Морозок Н.В. Шляхи подолання бідності сільського населення. *Економіка АПК*. 2010. № 9. С. 109–113.
11. Кравчук Ю. Б. До питання про

державного регулювання зайнятості сільського населення URL: <http://oldconf.peasmo.org.ua/node/345>.

12. Харчук С. А. Поселенська структура села та рівень її облаштуваності. *Економіка АПК*. 2010. № 7. С. 108–112.

13. Кудрявцев В. Н. Стратегии борьбы с преступностью. М.: Юристъ, 2003. 312 с.

14. Сорокин А.Б. Криминологическая характеристика и предупреждение преступлений в сельской местности : дис. кандидата юрид. наук : 12.00.08. – Ростов-на-Дону, 2005. - 25 с.

15. Долгова А. И. Социально-психологические аспекты преступности несовершеннолетних. М., 1981. 159 с.

16. Боліна С.Н. Проблеми протидії злочинності у процесі реформування власності в аграрному секторі економіки. *Науковий вісник НАВСУ*. 2001. № 4. С. 189-191.

SUMMARY

The article analyzes the determinants of street crimes committed in rural areas. It is argued that the main cause of street crime in rural areas is the continuous, comprehensive degradation of both human capital and natural resources – land, as well as the economic sector. In particular, over the past four years alone, the trend towards a deepening demographic crisis has intensified significantly. During this time, the number of the rural population decreased by as much as two million. Now the lowest «human» indicators in Cherkassy, Lugansk, Sumy and Chernihiv regions.

It is noted that one of the problems of employment is the countryside. This problem is urgent, since the countryside is not provided with production potential, the number of official jobs for rural residents has significantly decreased due to reforms and the reorganization of agriculture. The official estimate of registered unemployment in rural areas does not take into account the enormous extent of hidden unemployment, a significant part of which is employed in personal agriculture. According to the balance of labor resources, this category of peasants, together with the unemployed, is about 3 million people. To confirm and refute certain scientific provisions, the results of the survey.

The negative trends in the development of morality and spirituality are also considered as separate causes of street thefts in rural areas. It is argued that the study of the determinants of rural crime requires an analysis of the internal rural living conditions of people, which will allow to identify factors, both negative and positive effects on crime, and thereby more specifically carry out preventive activities by eliminating some and stimulating others.

It is concluded that the statistics of thefts, especially thefts of personal property, in recent years, is caused by the general deterioration of the criminological situation in the country, primarily, by the property stratification of the population, the impoverishment of a significant part of it, which are the main determinants of thefts committed in rural areas. The solution of this problem requires improving the life of the rural population at the state level.

Key words: crime, street, theft, determinants, causes and conditions.

ОРІЄНТУЮЧА СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНОМУ РАДИКАЛІЗМУ В УКРАЇНІ

**МАСЛОВА Наталія Григорівна - кандидат юридичних наук, докторант
(Харківський національний університет внутрішніх справ)**

УДК 343.93

В статье осуществлён комплексный анализ мер общесоциального, специально-криминалогического и индивидуального характера, которые должны определять ориентирующую составляющую национальной стратегии противодействия криминальному радикализму. Делается акцент на том, что в современном мире на передний план выходят меры психологической защиты человека и личности. События Революции достоинства, война на востоке Украины и иные социальные кризисы привели к тому, что, значительная часть общества очень болезненно воспринимает поведение представителей власти, считая, что они являются часто несправедливыми и незаконными. Автор аргументировано доказывает, что стратегия требует закрепления фундаментальных экономических мер, основными из которых есть преодоление бедности, снижение пропасти экономического расслоения, уменьшения числа так называемых «исключенных» граждан, формирование условий

для существования социального лифта и т.п. Анализируется воздействие политической нестабильности на распространение радикальных настроений населения. Указывается на то, что разработка национальной стратегии противодействия криминальному радикализму является одним из направлений государственной политики, которая должна соответствовать современным потребностям украинского государства и его общества с целью снижения уровня криминальных правонарушений, которые посягают на национальную безопасность и права, свободы человека.

Ключевые слова: криминальный радикализм, стратегия противодействия, ориентирующая составляющая стратегии, политические факторы криминального радикализма, психологическая защита, информационная политика, правовой нигилизм, политические преступления, субъекты стратегии предотвращения.

Вступ

Для ефективної діяльності із запобігання кримінальному радикалізму в Україні повинна бути розроблена і впроваджена Національна стратегія протидії цьому небезпечному соціально-правовому явищу. Вона повинна включати наступні складові: 1. ідеологічна (світоглядна) складова, в основі якої повинно бути покладена система сучасних поглядів на проблему існування і протидії кримінальному радикалізму; 2. орієнтуюча складова, яка визначає основні цілі і

напрямки превентивної діяльності суб'єктів запобігання; 3. очікувані результати, які характеризують поступове, планомірне досягнення мети по можливості знизити рівень і стан кримінальних радикальних проявів в нашому суспільстві. Розробка всіх цих складових потребує прикладних наукових досліджень.

Аналіз попередніх публікацій

Проблемі розробки національної стратегії протидії кримінальному радикалізму

були присвячені роботи таких українських та закордонних дослідників, як Абдіна А.К., Бандурка О.М., Васильчук Є.О., Гилінський Я.І., Голіна В.В., Литвинов О.М., Степанченко О.О., Самойлов С.В., Орлов Ю.В., Плотников В.В. та інших. Зокрема, Я.І. Гилінський досліджував проблему соціального насильства та злочинів, які вчиняються на ґрунті національної, релігійної та іншої ворожнечі. Низка робіт Ю.В. Орлова присвячена політичній злочинності та заходам її запобігання. В роботах О.М. Литвинова та О.М. Бандурки вивчалися кримінологічні проблеми тероризму як крайньої форми кримінального радикалізму. Разом з тим, комплексної концепції протидії кримінальному радикалізму не розроблено.

Метою даної статті є комплексний аналіз заходів загальносоціального, спеціально-кримінологічного і індивідуального характеру, які повинні характеризувати орієнтуючу складову Національної стратегії протидії кримінальному радикалізму.

Основна частина

Орієнтуюча складова стратегії характеризується конкретними цілями, заходами та суб'єктами, які здійснюють запобігання кримінальному радикалізму в різних сферах існування українського суспільства.

У сучасному світі на передній план виходять заходи психологічного захисту людини та особистості. Сучасний світ зустрічає людину станом загальної агресії, поширенням насильства в різних сферах, постійними конфліктами, які виникають на ґрунті національної, політичної, релігійної та іншої ворожнечі. Це одразу створює у особи стан невпевненості, ворожнечі соціального оточення і як наслідок агресивну поведінку. Психіка людини знаходиться під особливою загрозою в період соціальної нестабільності та кризової ситуації в державі. Саме така ситуація спостерігається в Україні. Дослідники даної проблеми наголошують, що це призводить до підвищеної схильності громадян до маніпулятивного впливу і зниження сприйняття особистої безпеки. В кризових змінах суспільства підвищується навіюваність людей і, відповідно, зростає схильність

до інформаційно-психологічних дій, з людиною відбувається своєрідне зараження певним психоемоційним станом [1, с. 62].

Події Революції гідності, війна на сході України і інші соціальні кризи призвели до того, що значна частина суспільства дуже боляче сприймає поведінку представників держави, вважає, що вони часто є несправедливими та незаконними. Часто це і є так. Але такі дії викликають агресивну і навіть насильницьку реакцію радикальних прошарків суспільства. Останні навіть не розглядають інші варіанти поведінки, які є дозволені законом. Нейтралізація такої ситуації можлива лише рухом з обох боків, як держави, так і активних представників громадянського (а часто і ні) суспільства.

Психологічними причинами кримінального радикалізму і його найбільш небезпечних проявів, якими є екстремізм та тероризм є також інтелектуальна та моральна обмеженість та нерозвинутість людини. В цьому контексті особливу увагу слід приділити протидії поширенню в середовищі, особливо молодіжному, деструктивних субкультур, які базуються на національному, політичному чи релігійному підґрунті. Сприйняття себе як особи, яка є особливою, такою що має право на більше, ніж інші призводить до формування відчуття власної особливості порівняно з іншими і як наслідок формування «права» диктувати свої умови співіснування іншим людям, які відрізняються політичними, культурними, історичними, релігійними уподобаннями. Це шлях в нікуди. В цьому напрямку, слід звернути увагу на формування і зміцнення суспільно-політичної свідомості. Потрібні наукові дослідження, які дозволять на новому, історичному, культурному, етнічному, релігійному рівні розробити підґрунтя формування такої свідомості сучасного українця. Повинні бути встановлені: принципи співіснування українців в країні та з суспільством інших країн; взаємні права та обов'язки громадян та держави; ролі влади в організації суспільства та його функціонуванні з дотриманням основних прав та свобод людини і громадянина; ризики і загрози, які існують в сучасному українському суспільстві і шляхи їх нейтралізації чи зменшення інтенсивності.

Стратегія потребує закріплення фундаментальних економічних заходів, основними з яких є подолання бідності, зниження провалля економічного розшарування, зменшення кількості, так званих «виключених» громадян; формування умов для існування соціального ліфту в суспільстві тощо.

Особливої уваги слід приділяти інформаційній політиці держави, як внутрішньої, так і зовнішньої. Слід констатувати, на сьогодні, той факт, що ці два напрямки просто провалені. Українське суспільство не довіряє владі і особливо керівництву країни. Наші зовнішні партнери часто дезінформуються зовнішніми ворогами української держави. Особливо важливості в цьому контексті приділяється постійній взаємодії громадськості, суспільства і засобам масової інформації.

Важливим стратегічним напрямком протидії кримінальному радикалізму є подолання правового нігілізму широких верств населення в цій та суміжній сфері. Світовий досвід протидії цьому явищу свідчить, що вона є ефективною, якщо здійснюється на належній законодавчій базі, поєднується з розгалуженою правовою пропагандою. Як зазначає сучасний дослідник проблеми молодіжного радикалізму та екстремізму Є.О. Васильчук, протидія екстремізму в молодіжному середовищі України має не лише базуватися на репресивних можливостях компетентних органів держави, а й враховувати ресурси науково-експертного співтовариства, ЗМІ, громадських об'єднань тощо. Силowe придушення виявів екстремізму може призвести до посилення радикалізації депривованих прошарків молодіжного середовища та спричинить перехід до терористичних методів розв'язання наявних у суспільстві проблем. Тому вагоме місце в системі запобігання та протидії політичному радикалізму та екстремізму серед молоді мають посідати профілактичні заходи, що повинні здійснюватися на постійній основі [2, с. 288]. В цьому контексті ми підтримуємо точку зору Федосова Е.В., який вказує, що нагальним є вдосконалення загальнодержавної системи протидії кримінальному радикалізму та екстремізму і особливо система контролю й нагляду за дотриманням

законодавства, що регламентує діяльність громадських та релігійних організацій, політичних партій, а також засобів масової інформації, яка запобігає «переродженню» цих організацій в екстремістські [3, с. 114].

Потребує вдосконалення і діюче законодавство в цій сфері. До сих пір належним чином не відрегульована діяльність політичних партій, процедура висування кандидатів на політичні посади, порядок фінансування політичних партій та громадських організацій. Фахівцями пропонується криміналізація окремих вчинків, які мають ознаки політичних злочинів. Так Ю.В. Орлов пропонує криміналізувати два типи суспільно небезпечних діянь: 1. зловживання правом особистого голосування на засіданнях Верховної Ради України; 2. визнати кваліфікуючою обставиною юридичних складів умисного вбивства, умисного тяжкого та середньої тяжкості тілесного ушкодження, якщо вони вчинені з мотивів політичної ненависті (нетерпимості) [4, с. 624]. Наш погляд, це є зайвим. Протидія першому злочину може бути ефективно здійснена шляхом застосування відповідних технічних засобів (сенсорна кнопка). Другий створює складності для практичних працівників, які повинні доводити саме політичний характер мотивації і нетерпимості. На наш погляд, це порушує такий принцип криміналізації суспільно небезпечних діянь, як принцип процесуальної здійсненності. Разом з тим нами підтримується позиція вченого щодо нагальної потреби запровадження в практику протидії злочинності інституту кримінологічної експертизи нормативно-правових актів та їх проєктів. Потрібна розробка та прийняття відповідного закону.

Серед вчених криміналістів лунає ідея щодо впровадження кримінальної відповідальності за радикалізм та екстремізм. Так Ю.В. Безсудня зазначає, що такі дії Конституції і низці законів України, основоположним документам іноземних держав щодо забезпечення національної безпеки і пропонує законодавчо закріпити ці терміни, прийнявши цей закон. Також дослідниця пропонує криміналізувати найнебезпечніший прояв кримінального радикалізму та екстремізму - створення, діяльність та фінансу-

вання екстремістських організацій (угруповань) [5, с. 104]. На наш погляд, це є зайвим. Законодавство України про кримінальну відповідальність містить достатню кількість норм, які встановлюють відповідальність за найбільш небезпечні прояви кримінального радикалізму та екстремізму. Достатньо повно охоплені законом і прояви терористичної діяльності.

Сучасні дослідники проблеми злочинів в політичній сфері звертають увагу на те, що політична злочинність перетворилася в окрему кримінологічну групу. Так, розробники сучасного академічного курсу кримінології дають визначення політичного злочину. Під ним розуміється передбачене законом про кримінальну відповідальність умисне суспільно небезпечне діяння, яке вчинене в сфері політики суб'єктом злочину та спрямоване на отримання, утримання, реалізацію, розширення або зміцнення політичної влади як цього суб'єкта, так і інших осіб, соціальних груп чи організацій та/або з метою впливу на ухвалення чи утримання від ухвалення представниками вищих органів державної влади, органів місцевого самоврядування та міжнародних організацій (їх органів) рішень і нормативно-правових, їх скасування чи зміни та/або помсти за політичну діяльність [6, с. 433]. На наш погляд, ці злочини є найбільш небезпечним проявом кримінального радикалізму і відносяться до злочинів проти державної та національної безпеки. Стратегічні заходи протидії таким злочинам повинні враховувати як соціальну, так і правову природу цих злочинів. Вони можуть бути насильницькими і ненасильницькими. До перших відносяться: посягання на життя державного діяча, масові заворушення; дії спрямовані на повалення конституційного ладу тощо. До других відносяться: державна зрада, пропаганда війни тощо. За спрямованістю вони можуть бути внутрішньополітичні (політичні переслідування, політична корупція, сепаратизм тощо) та зовнішньополітичні (сприяння державному перевороту; підкуп державних діячів тощо).

На жаль слід констатувати той факт, що більшість злочинів, які мають ознаки кримінального радикалізму залишаються

безкарними. Цю точку зору підтримує і І. Жданова, яка зазначає, що більшість випадків вчинення таких злочинів або взагалі не фіксується органами правопорядку, а якщо фіксується, то злочинці не несуть належної відповідальності. Крім того, поза увагою залишаються керівники і організатори угруповань. Відсутня також ефективна протидія поширенню відповідної літератури та інших інформаційно-методичних матеріалів... Громадськості є невідомим хто фінансує подібні організації [7].

Радикалізм, в тому числі і кримінальний має в більшості випадків в своїй основі політичне підґрунтя. Тому потрібним є здійснення і політичних заходів стратегії протидії цього соціальному явищу. Основними з цих заходів повинні стати: деполітизація правоохоронної і судової системи; встановлення вимог до формування і контролю діяльності політичних партій (фахівці наголошують, що більшість політичних партій в нашій країні не є ідеологічними); розвиток інституту політичної відповідальності органів державної влади, політичних партій, громадських організацій та окремих політиків; розробка засад політики співпраці і контролю держави за діяльністю громадських організацій.

Разом з тим, слід зазначити, що якщо ж представники владних структур і криміналітету злісно гребують законом, громадянське суспільство повинно належним чином реагувати і впливати на стан речей. Як справедливо зазначає О.М. Литвинов, концентрація в руках криміналітету значних матеріальних цінностей, фінансових ресурсів неминуче призводить до виникнення потреби у владному забезпеченні злочинної діяльності. Для цього створюються важелі соціально-політичного, силового, економічного, або іншого впливу на стан справ в різних регіонах країни і сферах суспільних відносин. [8, с. 419].

Окрім вказаних, можна виділити ще декілька стратегічних напрямків протидії кримінальному радикалізму. Серед важливих є використання можливостей системи освіти в протидії цьому небезпечному явищу. Воно отримує поширення в середовищі неповнолітніх та молоді, тому заклади серед-

ньої, професійно-технічної та вищої освіти, окрім навчання повинні виконувати функцію виховання толерантності особистості та якостей, які дозволяють формувати у особи нетерпимість до проявів кримінального радикалізму та екстремізму. Необхідним є запровадження відповідних освітніх програм, за якими будуть проводитись навчальні заняття. Важливим є також доукомплектування навчальних закладів освіти фахівцями психологічних та інших консультативних служб, які мають відповідний рівень підготовки. Суттєвою детермінантою появи та поширення екстремістських настроїв у молодіжному середовищі є антисоціальні, девіантні форми поведінки молоді, які є наслідками недостатньої уваги до проблем молоді з боку уповноважених державних органів і батьків, негативного впливу соціального середовища.

Потрібна постійна психологічна робота з боку фахівців з особами, які потрапили в сферу впливу радикальних та екстремістських угруповань, знаходяться на профілактичних обліках в органах внутрішніх справ або притягалися за відповідні правопорушення до різних видів відповідальності.

Важливим є також інформаційно-аналітичний напрямок, який дозволяє встановити, та висвітлити стан, тенденції і перспективи поширення кримінального радикалізму та детермінант, як його породжують та сприяють.

На сучасному етапі держава та відповідні державні органи повинні налагодити роботу по управлінню саме інформаційними процесами в сфері протидії кримінальному радикалізму, екстремізму та тероризму. Сучасні радикальні угруповання мають широкий доступ до засобів масової інформації і використовують їх для поширення радикальної ідеології. Це здійснюється за допомогою відповідних інтернет-сайтів, соціальних мереж, форумів тощо. Тому актуальною є технічна та інша робота, яка унеможливує такі впливи. Ця робота повинна здійснюватися відповідними правоохоронними органами, на які покладається обов'язок протидіяти кіберзлочинності. Вони повинні здійснювати постійний моніторинг інтернет-простору з метою виявлення і блокування сайтів, на

яких пропагандується насильницький радикалізм, екстремізм та тероризм.

Окремим напрямком повинна стати співпраця держави і релігійних організацій. Хоча церква і відділена від держави, але держава повинна контролювати діяльність цих організацій з метою унеможливлення останніми вирішення конфліктів на релігійному ґрунті насильницькими методами. Нами підтримується позиція Є.О. Васильчука, який наголошує, що формування та реалізація комплексу конструктивних відносин із представниками релігійних громад і національно-культурних співтовариств має здійснюватися в межах державних, регіональних та місцевих цільових програм щодо взаємодії з цими організаціями, запобігання і попередження виявів ксенофобії та різних форм нетерпимості [2, с. 349].

Ефективна протидія кримінальному радикалізму неможлива без побудови справжнього громадянського суспільства. Без цього держава не може належним чином забезпечити свободу думки і слова, вільну можливість громадян виражати свої погляди і переконання. Це в свою чергу, призводить до постійних соціальних конфліктів між різними прошарками українського суспільства. О.А. Савенко справедливо зазначає, що суспільна свідомість українців характеризується високим ступенем невдоволення владою. Це зумовлено недостатнім рівнем розвитку недержавних інститутів, їхньою неспроможністю представляти права та інтереси громадян в органах державної влади й місцевого самоврядування та впливати на прийняття цими органами рішень, що стосуються суспільства і країни. Через це громадяни вдаються до радикальних методів захисту своїх прав та інтересів [9, с. 128]. Тому побудова засад громадянського суспільства повинна стати пріоритетним напрямком, який разом з іншими завданнями дозволить знизити рівень кримінального радикалізму в суспільстві. Ця мета не може бути досягнута в короткостроковій перспективі. Але першим кроком в цьому напрямку повинно стати зменшення конфліктності в суспільстві, яка зумовлена політичними вподобаннями, релігійною, етнічною та іншою нетерпимістю.

Суспільству слід зменшити взаємну недовіру, певні забобони, які обумовлені соціальними уявленнями. Стратегічною метою для побудови громадянського суспільства повинна стати побудова плюралістичного суспільства, в якому представники різних соціальних груп, етносів, релігійних уподобань та т.і. можуть жити в мирі і взаємній повазі.

Стратегія протидії кримінальному радикалізму повинна мати серйозне наукове підґрунтя. Слід провести низку наукових досліджень сучасного кримінального радикалізму. Ми підтримуємо українського кримінолога В.М. Безчастного, який вказує на те, що на сьогодні є актуальним перегляд наукових, в тому числі дисертаційних досліджень з огляду на потребу теоретичного обґрунтування концептуальних стратегічних документів вищого державного рівня, а також наповнення кримінологічним змістом відповідних управлінських рішень. Доцільно щоб безпосереднім предметом кримінологічних розробок стали теоретичні аналізи державної політики в сфері запобігання та протидії злочинності, концепцій, стратегій програм, спрямованих на реалізацію загалом та за окремими видами злочинів, передусім найбільш поширеними і небезпечними [10, с. 322]. Дана робота є скромним внеском автора в наукове забезпечення протидії кримінальному радикалізму.

Суб'єктами, які будуть впроваджувати Стратегію запобігання кримінальному радикалізму є спеціалізовані і неспеціалізовані суб'єкти, на які діючим законодавством покладається обов'язок здійснення заходів загальносоціального, спеціально-кримінологічного та індивідуального характеру.

Заходи запобігання, які характеризують орієнтуючу складову повинні бути спрямовані на досягнення очікуваних результатів такої стратегії. Головним результатом стратегії протидії кримінальному радикалізму повинно стати зміна способу мислення, відновлення дійсних демократичних цінностей нашого суспільства, встановлення довірливих відносин між державою та суспільством; встановлення права лише держави на застосування сили. Ці цілі мають корот-

кострокову, середньострокову та довгострокову перспективу в залежності від негативного впливу криміногенних факторів такого соціально-правового явища, яким є кримінальний радикалізм.

Висновки

Таким чином, розроблення національної стратегії протидії кримінальному радикалізму є одним з напрямків державної політики, яка повинна відповідати сучасним потребам української держави та її суспільства з метою зниження рівня кримінальних правопорушень, які посягають на національну безпеку країни та права і свободи людини і громадянина в залежності від їх раси, релігії, політичних та інших переконань.

Література

1. Грачев Г.В. Информационно-психологическая безопасность личности: состояние и возможность психологической защиты: монография. Москва: 1998. 236 с.;
2. Васильчук Є.О. Молодіжний політичний радикалізм та екстремізм у сучасній Україні. дис. докт. політ. наук. 23.00.03. Київ, 2016. 482 с.;
3. Федосов Е.В. Нормативне забезпечення протидії кримінальному екстремізму в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 108-116;
4. Орлов Ю.В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності: монографія. Харків: Діса Плюс, 2016. 656 с.;
5. Безсудня Ю.В. Криміналізація екстремізму в Україні з метою захисту національної безпеки України. *Вісник НТТУ «КПІ»*. Політологія, соціологія, право. 2018. Випуск 2 (38). С. 101-104;
6. Кримінологія. Академічний курс/ Кол. авторів; за заг. ред. О.М. Литвинова. Київ: Видавничий дім «Кондор», 2018. 588 с.;
7. Жданова І. Молодь і толерантність в сучасній Україні (національно-етнічний аспект). URL: http://www.dipsm.org.ua/files/2008/11/article_zhdanova.doc (дата звернення 20.10. 2019);
8. Литвинов О.М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні: монографія. Харків. Видавництво Харків-

АНОТАЦІЯ

У статті здійснено комплексний аналіз заходів загальносоціального, спеціально-кримінологічного і індивідуального характеру, які повинні визначати орієнтуючу складову національної стратегії протидії кримінальному радикалізму в Україні. Наголошується, що у сучасному світі на передній план виходять заходи психологічного захисту людини та особистості. Події Революції гідності, війна на сході України і інші соціальні кризи призвели до того, що значна частина суспільства дуже боляче сприймає поведінку представників держави, вважаючи, що вони часто є несправедливими і незаконними. Автор аргументовано доводить, що стратегія потребує закріплення фундаментальних економічних заходів, основними з яких є подолання бідності, зниження провалля економічного розшарування, зменшення кількості, так званих «виключених» громадян, формування умов для існування соціального ліфту в суспільстві тощо. Аналізується вплив політичної нестабільності на поширення радикальних настроїв населення. Зазначається, що розроблення національної стратегії протидії кримінальному радикалізму є одним з напрямків державної політики, яка повинна відповідати сучасним потребам української держави та її суспільства з метою зниження рівня кримінальних правопорушень, які посягають на національну безпеку країни та права і свободи людини і громадянина в залежності від їх раси, релігії, політичних та інших переконань.

Ключові слова: кримінальний радикалізм, стратегія протидії, орієнтуюча складова стратегії, політичні фактори кримінального радикалізму, психологічний захист, інформаційна політика, правовий нігілізм, політичні злочини, суб'єкти стратегії запобігання.

ського національного університету внутрішніх справ. 2008. 446 с.;

9. Савенко О.А. Громадянське суспільство як чинник протидії політичному радикалізму. *Економіка і держава*. 2014. № 10. С. 128-130;

10. Безчасний В.М. Кримінологічне забезпечення протидії злочинності в Україні: монографія. Харків: Вспрві, 2017. 360 с.

SUMMARY

The article analyzes complex measures of general social, special criminological and individual character that should characterize the orientating component of the national strategy for counteraction to criminal radicalism. It is accented that in the modern world, measures of psychological protection of the person and the personality come to the fore. In the conditions of crisis changes in society increases the suggestioning of people and, accordingly, increases the tendency to information-psychological actions, with a person is getting a kind of infectioning with a certain psycho-emotional state.

The events of the Revolution of Dignity, the war in eastern Ukraine, and other social crises have led to the fact that a large part of the society takes the behavior of representatives of the state very painfully, and believes that it is often unjust and illegal. They do not even consider other behaviors that are permitted by law. Neutralization of such a situation is possible only with the help of the movement towards, both the state and the active representatives of civil (and often not) society. According to the author, special attention should be paid to the information policy of the state, both internal and external. It is stated that these two directions have simply failed. Ukrainian society does not trust the authorities and especially the country's government. Our external partners are often misinformed by the external enemies of the Ukrainian state. The article demonstrates that overcoming the legal nihilism of the wide layers of the population is an important strategic direction in countering criminal radicalism. The author presents a number of arguments in support of the position for certain political crimes criminalization. At the same time, the view about the unexcusiveness of such acts criminalization is expressed.

The author reasonably proves that the strategy requires the fixation of fundamental economic measures, the main ones is poverty overcoming, reducing the precipice of economic inequality, reducing the number of so-called "excluded" citizens; creating conditions for the existence of a social elevator in society and the like. The impact of political instability to the spread of radical sentiment is analyzed. It is noted that the development of a national strategy for combating criminal radicalism is one of the directions of state policy, which should meet the contemporary needs of the Ukrainian state and its society in order to reduce the level of criminal offenses that attempting the national security of the country and the rights and freedoms of the individual and citizen because of their race, religion, political and other beliefs.

Keywords: counteraction strategy, criminal radicalism, information policy, legal nihilism, orienting component of strategy, political crimes, political factors of criminal radicalism, psychological protection, subjects of prevention strategy.

ПРАКТИКА ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАНЬ ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ЩО ПОСЯГАЮТЬ НА ГРОМАДСЬКУ ТА ПРИВАТНУ ПРОФЕСІЙНУ ОХОРОННУ ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ

**СИЙПЛОКІ Микола Васильович - кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і процесу Ужгородського національного
університету**

Стаття присвячена аналізу судової практики призначення покарань за кримінальні правопорушення, що посягають на громадську та приватну професійну охоронну діяльність в Україні.

Акцентовано увагу на виключній значимості детального вивчення судової практики з цього питання для встановлення факту дотримання чи недотримання судом загальних та спеціальних правил призначення покарання.

Охарактеризовано загальні засади призначення покарання, якими суд зобов'язаний керуватися при призначенні покарання за кожний вчинений злочин.

В результаті здійснення аналізу практики призначення покарань за злочини, що посягають на громадську та приватну професійну охоронну діяльність в Україні.

Обґрунтовано, що суди повинні чітко конкретизувати ступінь впливу тієї чи іншої пом'якшуючої чи обтяжуючої обставини. Перспективним вбачається наукова розробка чітких нормативно визначених правил, якими має керуватися суд при врахуванні відповідних обставин.

Зроблено висновок, що призначення справедливого покарання є одним з ключових принципів кримінального закону, однією з головних цілей правосуддя та основою попередження злочинів.

Ключові слова: покарання, призначення покарання, охоронна діяльність, приватна охоронна діяльність, кримінальна відповідальність, злочини у сфері охоронної діяльності.

Постановка проблеми

На сьогоднішній день в Україні досить гостро стоїть питання забезпечення безпеки особи, суспільства та держави від постійно виникаючих системних кримінальних загроз, в різних сферах життєдіяльності, зокрема щодо захисту майна, забезпечення прав і законних інтересів суб'єктів господарювання та фізичних осіб; забезпечення державного контролю за здійсненням заходів з охорони майна та фізичних осіб. Забезпечення надійного захисту своїх інтересів, у першу чергу майнових, є однаково актуальним як для державного, так і для приватного сектору України. За результатами досліджень, 15% громадян вважають незадовільним стан забезпечення безпеки фізичних осіб та охорони права власності та лише 10% – високим. Це негативно характеризує стан охоронної діяльності в Україні враховуючи, що ситуація в країні є криміногенною [1, с. 238]. У зв'язку з чим до діяльності з надання послуг з охорони власності та громадян залучається все більша кількість суб'єктів охоронної діяльності, вагомий сегмент серед яких займають громадські та приватні структури. Однак, законодавче врегулювання приватної охоронної діяльності на сьогоднішній день містить певні прогалини в плані забезпечення захисту такої діяльності, в тому числі кримінально-правовими засобами.

Метою статті є аналіз практики призначення покарань за кримінальні правопорушення, що посягають на громадську та приватну професійну охоронну діяльність в Україні, виявлення недоліків правозастосовної практики та надання пропозицій щодо їх усунення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Останнім часом простежується інтенсифікація наукових досліджень щодо розширення сфери правового регулювання здійснення громадських і приватних охоронних послуг. При чому зазначене питання є актуальним не лише для галузі кримінального права, а й для адміністративного, господарського та цивільного права, якими також прямо чи опосередковано врегульовано здійснення громадської та приватної професійної охоронної діяльності в Україні.

Серед авторів, які торкалися проблематики охоронної діяльності в різних її вимірах, слід вказати О. М. Бандурка, М. І. Бачило, Д. В. Бездітко, Ю. М. Беліков, С. Г. Гаспарян, Т. С. Гончарук, К. В. Громовенко, С. П. Довбій, С. В. Ківалов, О. О. Пунда, Н. В. Устименко, С.С. Юрко, С. А. Шейфер та ін. Однак, у вітчизняній юридичній науці явно недостатньо дослідженим є питання щодо аналізу практики призначення покарань за кримінальні правопорушення, що посягають на громадську та приватну професійну охоронну діяльність в Україні. Розгляд цього питання відповідав би сучасним запитам та потребам суспільства в цьому напрямку.

Виклад основного матеріалу

Призначення покарання є завершальною стадією процесу правозастосування, на якій судом вирішується питання про те, який самий вид і розмір покарання необхідно і доцільно призначити обвинуваченому/підсудному з метою його подальшого виправлення, а також запобігання вчиненню ним нових злочинів. На цій ста-

дії суд зобов'язаний керуватися певними правилами або дотримуватися встановлених вимог. У теорії кримінального права ці вимоги або привила прийнято поділяти на загальні і спеціальні [2].

Аналіз практики призначення покарань за злочини, що посягають на громадську та приватну професійну охоронну діяльність в Україні, свідчить про те, що у цілому, з огляду на судову дискрецію, суди дотримуються як загальних, так і спеціальних правил призначення покарання. Так, наприклад, Печерським районним судом м. Києва затверджена угода про примирення між потерпілим особою К та обвинуваченим особою Л. Судом особою Л визнано винним у вчиненні кримінального правопорушення – злочину, передбаченого ст. 342 ч. 2 КК України, і призначено узгоджене сторонами покарання у виді штрафу у розмірі 100 неоподаткованих мінімумів доходів громадян, що становить 1 700 (тисячу сімсот) гривень. Згідно вказаної угоди особа Л беззастережно визнав свою винуватість у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 342 ч. 2 КК України. Крім того, активно сприяв розкриттю злочину, щиро розкався в тому, що вчинив злочин, та попросив вибачення у потерпілого [3].

Приклади дотримання вимог закону щодо загальних і спеціальних засад призначення покарання за злочини і кримінальні проступки, що посягають на громадську та приватну професійну охоронну діяльність в Україні, яскраво репрезентовані й іншими судовими вироками.

Попри це, іноді під час призначення покарання за кримінальні правопорушення, що посягають на громадську та приватну професійну охоронну діяльність в Україні, суди допускають чисельних помилок. Так, при вирішенні питання про вид та міру покарання за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 122 і ч. 2 ст. 342 КК України, Артемівський районний суд, відповідно до ст. 65–67 КК України, врахував ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу

винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання. Відповідно до статті 66 КК України, обставинами, що пом'якшують покарання особи А. є щире каяття, повне визнання своєї вини, відшкодування завданої шкоди потерпілому. Відповідно до статті 67 КК України обставини, що обтяжують покарання, є вчинення злочину у стані алкогольного сп'яніння, рецидив злочину. З огляду на ступінь тяжкості вчинених особою А злочинів, даних про особу обвинуваченого, який задовільно характеризується за місцем проживання, раніше неодноразово засуджений, на обліку у лікаря-психіатра та лікаря-нарколога не перебуває, суд вирішив за необхідне обрати обвинуваченому особі А за ч. 1 ст. 122 КК України покарання у вигляді обмеження волі строком на 1 рік, за ч. 2 ст. 342 КК України у вигляді обмеження волі строком на 2 роки, а із застосуванням ст. 70 КК України остаточне покарання у вигляді обмеження волі строком на 2 роки, оскільки саме таке покарання є необхідним та достатнім для виправлення обвинуваченого та попередження вчинення ним нових злочинів [4].

Уявляється, що у даному випадку суд неправильно виявив і встановив окремі з обставин, що пом'якшують покарання. Зокрема, судом констатована перевага обставин, що пом'якшують покарання над обставинами, що його обтяжують, а також негативно характеризують винного. Насправді, це не зовсім так. Справа в тому, що повне визнання вини є змістовною характеристикою саме щирого каяття, а не окремою самостійною обставиною, що пом'якшує покарання. Пункт 3 постанови Пленуму Верховного Суду України № 12 від 23.12.2005 «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» вказує, що щире розкаяння характеризує суб'єктивне ставлення винної особи до вчиненого злочину, яке виявляється в тому, що вона визнає свою провину, висловлює жаль з приводу вчи-

неного та бажання виправити ситуацію, що склалася [5].

Вказане, безпосередньо, знаходить своє підтвердження й у практиці Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, який звертає увагу на те, що щире каяття як таке характеризує суб'єктивне ставлення винного до вчиненого злочину, яке полягає в тому, що він визнає свою провину, висловлює жаль з приводу вчиненого та бажає виправити ситуацію, що склалася. За наявності щирого каяття особи не обов'язковим має бути активне сприяння у розкритті злочину. Активне сприяння розкриттю злочину є окремою обставиною, що пом'якшує покарання, згідно з п. 1 ч. 1 ст. 66 КК. Тобто передбачені п. 1 ч. 1 ст. 66 КК обставини, що пом'якшують покарання, а саме щире каяття і активне сприяння розкриттю злочину, є альтернативними, незалежними та можуть існувати відокремлено одна від одної [6]. Крім того, Касаційний кримінальний суд звертає увагу на те, що основною формою прояву щирого каяття є повне визнання особою своєї вини та правдива розповідь про всі відомі їй обставини вчиненого злочину. Якщо особа приховує суттєві обставини вчиненого злочину, що значно ускладнює його розкриття, визнає свою вину лише частково для того, щоб уникнути справедливого покарання, її каяття не можна визнати щирим, справжнім. Щире каяття повинно ґрунтуватися на належній критичній оцінці особою своєї протиправної поведінки, її осуді, бажанні виправити ситуацію, яка склалася, та нести кримінальну відповідальність за вчинене, а також зазначена обставина має знайти своє відображення в матеріалах кримінального провадження [7].

Отже, з вищенаведеного вироку Артемівського районного суду, якщо і вбачаються обставини, що пом'якшують покарання, то лише дві з них, зокрема, відшкодування завданої потерпілому шкоди і щире каяття. Ці обставини, що пом'якшують покарання, кореспондують двом обставинам, що його обтяжують – ста-

ну алкогольного сп'яніння і рецидиву злочину. Крім того, відомості, що характеризують особу обвинуваченого, засвідчують його виключно задовільну, а не позитивну характеристику. У зв'язку з цим, можна стверджувати, що Артемівський районний суд призначив покарання, що не відповідає загальним засадам його призначення та приписам ч. 2 ст. 65 КК України. Як наслідок, воно є занадто м'яким, з огляду на ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують і обтяжують покарання. Через це, уявляється, що з огляду на загальні засади призначення покарання особі А варто було б або призначити покарання у вигляді обмеження волі ближче до його максимального строку (за ч. 1 ст. 122 – 3 роки; за ч. 2 ст. 342 – 4 роки; з огляду на приписи ст. 70 – 4 роки), або ближче до мінімального строку покарання у вигляді позбавлення волі (за ч. 1 ст. 122 – 3 роки; за ч. 2 ст. 342 – 2 роки; з огляду на приписи ст. 70 – 1 рік 6 місяців).

Випадки визнання щирого каяття і повного визнання вини як самостійних обставин, що пом'якшують покарання, при його призначенні за злочини, що посягають на громадську та приватну професійну охоронну діяльність, доволі часто зустрічається у вітчизняній судовій практиці [8]. Подібну практику навряд чи можна визнати такою, що ґрунтується на приписах чинного законодавства України.

Іноді в судовій практиці трапляються випадки неправильного застосування закону під час призначення покарання за злочини, що посягають на громадську та приватну професійну охоронну діяльність, з огляду на спеціальні засади його призначення.

У доктрині кримінального права під спеціальними засадами призначення покарання пропонується розуміти передбачені законом правила призначення покарання, що відображають специфіку вчиненого кримінального правопорушення або особу, яка його вчинила, в окремому кримінальному провадженні [9].

Так, вироком Ковпаківського районного суду м. Суми від 20.05.2013 особу Ю було визнано винним у вчиненні злочинів, передбачених ч. 2 ст. 365, ч. 3 ст. 368 КК України і призначено йому покарання: 1) за ч. 2 ст. 365 КК України із застосуванням ст. 69 КК України у виді обмеження волі на строк один рік з позбавленням права займати посади, пов'язані з здійсненням функцій службової особи, строком на один рік; 2) за ч. 3 ст. 368 КК України із застосуванням ст. 69 КК України у виді обмеження волі на строк один рік шість місяців з позбавлення права займати посади, пов'язані з здійсненням функцій службової особи, строком на два роки без конфіскації майна. На підставі ст. 70 КК України за сукупністю злочинів, остаточно призначити особі Ю покарання у виді обмеження волі на строк один рік шість місяців з позбавлення права займати посади пов'язані з здійсненням функцій службової особи строком на два роки без конфіскації майна. При призначенні особі Ю виду і міри покарання суд врахував ступінь тяжкості вчинених злочинів, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання. Зокрема, судом встановлено, що особа Ю згідно ст. 89 КК України раніше не судимий, позитивно характеризується за місцем проживання та роботи, має на утриманні матір пенсійного віку, яка має поганий стан здоров'я, підвищеної небезпеки для оточуючих не становить, займав невисоке службове становище, його діями не було завдано великої шкоди. Ці обставини суд визнає такими, що пом'якшують його покарання. Обставин, що обтяжують покарання суд не вбачає [10].

Згідно з ч. 1 ст. 69 КК України за наявності кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, з урахуванням особи винного суд, умотивувавши своє рішення, може, крім випадків засудження за корупційний злочин, призначити основне покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті

(санкції частини статті) Особливої частини КК, або перейти до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК за цей злочин. Зі змісту цієї частини статті вбачається, що суд може призначити будь-яке основне покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК, або перейти до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК за цей злочин лише у разі: 1) наявності кількох (двох і більше) обставин, що пом'якшують покарання, а також якщо позитивні характеристики особи винного превалюють над його негативними характеристиками; 2) якщо декілька обставин, що пом'якшують покарання, істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення.

З вищенаведеного прикладу судової практики вбачається, що суд реалізуючи положення ст. 69 КК України при призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, врахував лише обставини, що пом'якшують покарання. Навіть, якщо гіпотетично і погодитися з репрезентованою позицією суду, то виникає запитання: «А які ж конкретно відомості, що характеризують особу винного, були у такому уразі враховані судом під час прийняття ним рішення про застосування ст. 69 КК України? Їх врахування є обов'язковим для суду». З огляду на положення ст. 69 КК України, можна впевнено стверджувати, що врахування лише обставин, що пом'якшують покарання, ще замало для реалізації у наведеному прикладі можливості призначення більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції ч. 2 ст. 365 і ч. 3 ст. 368 КК України. Крім того, з вищенаведеного прикладу судової практики вбачається, що суд фактично визнав обставинами, що пом'якшують покарання, ті обставини, які в дійсності такими не є. Так, навряд чи факт несудимості особи,

позитивна характеристика з місця проживання і роботи, наявність на утриманні матері пенсійного віку, яка має поганий стан здоров'я, відсутність підвищеної небезпеки винної особи для оточуючих, зайняття ним невисокого службового становища і не завдання вчиненням вказаних кримінальних правопорушень великої шкоди, є свідченням наявності обставин, що пом'якшують покарання, навіть з огляду на приписи ч. 2 ст. 66 КК України. Вказані обставини, на наше глибоке переконання, є виключно тими обставинами, що характеризують особу винного. Отже, на нашу думку, законні підстави для призначення Ковпаківським районним судом м. Суми особі Ю покарання за ч. 2 ст. 365 КК України із застосуванням ст. 69 КК України у виді обмеження волі на строк один рік з позбавленням права займати посади пов'язані з здійсненням функцій службової особи строком на один рік, а за ч. 3 ст. 368 КК України із застосуванням ст. 69 КК України у виді обмеження волі на строк один рік шість місяців з позбавлення права займати посади пов'язані з здійсненням функцій службової особи строком на два роки без конфіскації майна, фактично були відсутні.

Тут варто також звернути увагу ще і на те, що у ст. 69 КК України передбачена вимога вираховування судом під час призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, не просто обставин, що пом'якшують покарання, а виключно тих обставин, що пом'якшують покарання, та, водночас, істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину. У пункті 8 постанови Пленуму Верховного Суду України № 7 від 24.10.2003 «Про практику призначення судами кримінального покарання» вказано, що у кожному випадку під час призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, суд зобов'язаний у мотивувальній частині вироку зазначити, які саме обставини справи або дані про особу підсудного він визнає такими, що істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину і впливають на

пом'якшення покарання, а в резолютивній – послатися на ч. 1 ст. 69 КК України. При цьому необхідно враховувати не тільки мету й мотиви, якими керувалась особа при вчиненні злочину, а й її роль серед співучасників, поведінку під час та після вчинення злочинних дій тощо [5].

У вищенаведеному прикладі судової практики вказана рекомендація вищої судової інстанція, що ґрунтується на приписах ч. 1 ст. 69 КК України, судом також не врахована. У наведених та цілому ряді інших прикладів судової практики складно у мотивувальній частині вироку суду віднайти вказівку на те, які саме обставини, що пом'якшують покарання, або дані про особу підсудного він визнає такими, що істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину і впливають на пом'якшення покарання.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Аналіз судової практики в частині призначення покарань за кримінальні правопорушення, що посягають на громадську та приватну професійну охоронну діяльність в Україні, показав, що нерідкими є проблеми та помилки, пов'язані із неправильним застосуванням судом норм закону, різного трактування та недотримання основних принципів і засад призначення покарання.

При призначенні покарання суди повинні чітко дотримуватись законодавчо визначеного механізму щодо обчислення виду і розміру покарання. Призначення максимально справедливого покарання за вчинений злочин на пряму залежить від якості законодавчого регулювання цього процесу та практики його застосування, і є одним з ключових принципів закону, однією з головних цілей правосуддя.

При призначенні покарання необхідним є конкретизація ступеню впливу на відповідальність тієї чи іншої обставини або сукупності таких обставин (обтяжуючих або пом'якшуючих) та визначення обсягу кримінальної відповідальності, що

є важливим засобом індивідуалізації покарання.

Неприпустимим є формальний підхід суддів до врахування пом'якшуючих чи обтяжуючих обставин під час призначення покарання, у зв'язку з чим перспективним вбачається наукова розробка чітких нормативно визначених правил, якими має керуватися суд при врахуванні відповідних обставин, що значно звузить «межі суддівського розсуду», які є занадто розмитими, що іноді призводить до зловживання правом та суб'єктивізму, що є недопустимим в досягненні визначених у кримінальному кодексі країни цілей покарання.

Література

1. Мислива О. О. Повноваження приватних охоронних структур: взаємодія чи протидія органам внутрішніх справ. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 238–246.

2. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / В.І. Борисов, В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін та ін. ; за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2015. 528 с.

3. Вирок Печерського районного суда м. Києва від 29.07.2013 р. № 757/15420/13-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/32746053> (дата звернення 23.09.2018).

4. Вирок Артемівського районного суду м. Луганська від 25.06.2014 р. № 434/8868/13-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/39440099> (дата звернення 23.09.2018).

5. Постанови Пленуму Верховного Суду України у справах кримінальної спеціалізації: Збірник постанов / укл.: д. ю. н., проф. О. М. Литвинов; д. ю. н, доц. А. М. Яценко. Харків: Константа, 2018. 320 с.

6. Постанова Верховного Суду від 07 листопада 2018 року у справі № 297/562/17 (провадження № 51-329км18) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77870634> (дата звернення 23.12.2018).

7. Постанова Верховного Суду від 30 жовтня 2018 року у справі № 559/1037/16-к (провадження № 51-3612км18) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77654034> (дата звернення 23.12.2018).

8. Вирок Артемівського районного суду м. Луганська від 12.04.2013 р. № 434\2419\13-К / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/30615926> (дата звернення 23.09.2018).

9. Ященко А. М. Застосування заходів кримінально-правового характеру: монографія. Харків: НІКА НОВА, 2014. 349 с.

10. Вирок Ковпаківського районного суду м. Суми від 20.05.2013 р. №1806/13629/12 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/31286400> (дата звернення 23.09.2018).

SUMMARY

The article is focused on the analysis of the case law about imposition of punishment for criminal offenses that encroach on public and private professional security activities in Ukraine.

Emphasis has been placed on the crucial importance of a thorough study of the case law on this issue in order to establish the fact whether the court observed or not the general and special rules on imposition of punishment as a basis for further imposition of a reasonable, justified, individualized, fair punishment.

The author has characterized general principles of imposition of punishment as legal requirements that the court is obliged to follow while imposing punishment for each committed crime.

As a result of the conducted analysis of the practice of imposing punishment for crimes that encroach on public and private professional security activities in Ukraine, it has been established that the courts, in the light of judicial discretion, adhere in most cases to both general and special rules of imposing punishment, but there are often problems and mistakes that arise from the court's misapplication of the law, its different interpretation, and its failure to comply with the basic principles and grounds of imposing punishment.

It has been substantiated that the courts should clearly specify the degree of influence of a particular mitigating or aggravating circumstance or their complex on the imposition of punishment and determination of criminal liability. In this regard the formal approach and subjectivity on the issue of mitigating or aggravating circumstances while imposing punishment are unacceptable. The scientific development of clear normative rules, which should be guided by the court, taking into account the relevant circumstances is very perspective.

It has been concluded that the courts while imposing punishment for crimes that encroach on public and private professional security activities in Ukraine, should strictly adhere to the legally prescribed mechanism for calculating the type and amount of punishment. The imposition of a fair punishment is one of the key principles of criminal law, one of the main goals of justice and the basis of crime prevention.

Key words: punishment, sentencing, security activities, private security activities, criminal liability, crimes in the field of security activities.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ВИЗНАЧЕННЯ ДИПЛОМАТИЧНОГО ІМУНІТЕТУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

ГАНЕНКО Ігор Сергійович - здобувач Донецького юридичного інституту
МВС України

УДК: 341.735:343.123.7

У статті розглянуто актуальні питання нормативно-правового визначення дипломатичного імунітету в кримінальному процесі України враховуючи міжнародні правові акти, а також нормативно-правову основу внутрішнього законодавства нашої держави. Розглянуто ключові підходи до визначення сутності дипломатичного імунітету, зосереджено увагу на найбільш прийнятних правових умовах реалізації дипломатичного імунітету в національному кримінальному процесуальному законодавстві України. Проаналізовано змістовне відображення ключових термінологічних визначень, положень дипломатичного імунітету в міжнародно-правових актах та запропоновано авторський підхід до реалізації дипломатичного імунітету у вітчизняному кримінальному процесі.

Ключові слова: дипломатичний імунітет, міжнародно-правові стандарти, міждержавні угоди дипломатичного характеру, підходи до сприйняття сутності дипломатичного імунітету, нормативно-правове визначення дипломатичного імунітету в кримінальному процесі, особливості кримінального провадження щодо осіб наділених дипломатичним імунітетом.

Постановка проблеми

Нормативно-правове визначення дипломатичного імунітету є одним з актуальних питань реалізації інституту імунітету в кримінальному процесі України. Важливість цього різновиду імунітету важко переоцінити, оскільки формування належних між-

державних відносин є одним з провідних критеріїв функціонування зовнішньої політики держави. Враховуючи цей аспект сучасної правової дійсності одним з ключових завдань законодавця є належне та коректне нормативне відображення й врегулювання сфери реалізації дипломатичного імунітету в національній правовій системі.

Актуальність теми дослідження

Сучасна національна система кримінальної юстиції перебуває в стадії її реформування на відповідність європейським та світовим стандартам в забезпеченні прав та свобод людини й громадянина. Цей довготривалий та фундаментальний процес передбачає внесення суттєвих змін до чинних нормативних актів, що регулюють функціонування сфери вітчизняного кримінального правосуддя. Беззаперечно перш за все це стосується кримінального процесуального кодексу України. Однак на даний час, попри вже наявні суттєві зміни в чинному кримінальному процесуальному законодавстві, залишаються не в повній мірі врегульовані питання щодо належного врегулювання в кримінальному процесі процесуального статусу осіб, які наділені дипломатичним імунітетом. Вказане зумовило вибір теми дослідження.

Стан дослідження

Питання пов'язані з особливостями нормативно-правового визначення дипломатичного імунітету в кримінальному проце-

суальному законодавстві України, досліджувались такими науковцями, як: О.І. Бережний, Б.І. Гуменюк, К.С. Єрьоміна, В.В. Мараховський, В.М. Репецький, К.К. Сандровський, В.В. Штучний, та інші.

Метою статті є аналіз положень чинних нормативних актів, що регламентують реалізацію дипломатичного імунітету в кримінальному процесуальному законодавстві України, аналіз теоретичних положень щодо цього питання, висловлення та обґрунтування особистої точки зору щодо окремих питань забезпечення та реалізації дипломатичного імунітету у кримінальному процесі.

Виклад основного матеріалу

Імунітети, що врегульовані нормами міжнародного права являють собою приклад інституцій з комплексним нормативним підходом до відображення їх сутності. Складність до вивчення їх сутності полягає в тому, що вони нормативно врегульовані системою нормативних актів, які включають як нормативні акти національного законодавства, так й міжнародного. Дипломатичні імунітети та привілеї надзвичайно чутлива категорія повсякденної дипломатичної практики. Вміле користування ними значно полегшує дипломатам виконання своїх професійних завдань, і навпаки, нехтування чи зловживання імунітетами може завдати значної шкоди як окремому дипломатові, так і акредитуєчій державі [1].

Враховуючи наведене стає зрозумілим, що будь-які кроки в напрямі оптимізації нормативного врегулювання сфери імунітетів дипломатичних представництв, а саме перш за все голови представництва, а також членів дипломатичного, адміністративно-технічного та обслуговуючого персоналу дипломатичного представництва, мають бути максимально виваженими, оскільки стосуватимуться не лише сфери внутрішньодержавних інтересів, а й сфери міжнародних відносин між державами. Необачні та безрозсудні дії щодо внутрішньодержавного врегулювання сфери цих відносин як наслідок може призводити до непорозумінь та дипломатичних скандалів, що неодмінно

погіршуватиме відносини між державами.

Досліджуючи питання визначення імунітету дипломатичних представництв Л. Федоров зазначав, що незалежність посла, посланника (і будь-якого дипломата) впливає із суверенітету і незалежності держави, яку представляє даний дипломат. Дозволяючи іноземному дипломату перебування на території власної держави, уряд тим самим бере на себе забезпечення недоторканності окремого дипломата і дипломатичного представництва в цілому [2, с. 95]. Схожої позиції дотримується І.П. Корякін, який наголошує на тому, що в розрізі функціонування дипломатичного імунітету, стороною, що вирішує питання про користування даним привілеєм є інша держава, яку по суті й представляє дипломат, а не державні органи як у випадку з наданням імунітету депутатам. З точки зору логіки дані суб'єкти (іноземна держава та її представник) справедливо ототожнюються, що відокремлює дипломатичний імунітет з групи переваг, які окреслюються як «Особливий порядок» та змушує нас вважати їх імунітетами [3, с. 34].

Аналізуючи наведені точки зору, необхідно зазначити, що на наше переконання імунітет дипломата не може впливати з суверенітету держави, яку представляє ця особа як зазначають згадані науковці. Вважаємо, що у такої позиції щодо сутності дипломатичного імунітету є певні недоліки. Так, наведена позиція будується не лише на звичайних нормативних перевагах, що мають міжнародно-правові акти над нормами внутрішнього законодавства. Згадані науковці в своїх переконаннях пропонують створення певного роду правової експансії правової системи іноземної держави до аналогічної системи держави, що акредитує дипломата. Запропонований погляд на сутність дипломатичного імунітету фактично означає нормативне його врегулювання виключно нормами держав, що акредитують дипломата та існування останнього виключно в правовому полі «своїї» держави під час реалізації особистих повноважень на території країни перебування дипломата.

На наш погляд, перш за все таке сприйняття сутності імунітету дипломатичного

представника суперечуватиме змісту Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 року (далі - Конвенція), оскільки саме цей документ вважається фундаментальним актом, що регулює дипломатичні зносини між державами. Цей нормативний акт є надбанням міжнародно-правової дійсності, затверджувався сторонами Конвенції, відзначаючи, що народи всіх країн з давніх часів визнають статус дипломатичних агентів, беручи до уваги цілі і принципи Статуту Організації Об'єднаних Націй щодо суверенної рівності держав, підтримання міжнародного миру та безпеки і сприяння розвитку дружніх відносин між державами... Ключовим аспектом, як на нашу думку, є саме дотримання суверенної рівності держав, що укладають подібного роду дипломатичні зносини. У свою чергу запропонована позиція науковців нівелює саме критерій суверенної рівності таких держав. Навіть за умов обопільного обміну агентами щодо акредитації дипломатичних представництв, функціонування дипломатичних представництв за запропонованих критеріїв створюватиме певну атмосферу зневаги до національного законодавства з боку держави, що акредитувала дипломатичну місію. Негативні приклади подібної зневаги національним законодавством ми наведемо нижче. Отже, на наше переконання сутність ключового критерію дипломатичного імунітету полягає в тому, що держава, яка приймає дипломата забезпечує йому виключне положення на своїй території та повністю або частково виводить його з під дії внутрішніх, нормативних, державних регуляторів. Це відбувається у виключних випадках та щодо вельми обмеженого кола осіб, враховуючи мету та значення цієї «міжнародної місії».

Провідна роль держави, що приймає на своїй території дипломатичну місію та забезпечує їй належні умови для функціонування покладено в основу нігілістичної концепції походження міжнародного імунітету. У цьому аспекті слід зазначити, що науковці, що досліджують питання визначення міжнародного імунітету, оперують трьома теоріями співвідношення міжнародного та національного права. Першою є дуалістична теорія. Ця доктрина виходить з того, що

міжнародне та внутрішньодержавне право – це два різних правопорядки, які не перетинаються один з одним, не можуть бути поставлені один над іншим, а діють абсолютно відокремлено та самостійно. Прибічники цієї доктрини вважають, що норми міждержавного права не мають жодного впливу всередині держави, а норми внутрішньодержавного права - в міжнародних відносинах.

Наступною є моністична доктрина, яка базується на тому, що міжнародне та національне право – це частини єдиного правопорядку, однак міжнародне право має більш широкий спектр дії, займає більш високе місце в загальній системі права, ніж національне, тому має пріоритет над останнім. На думку прибічників цієї доктрини, норми міжнародного права є частиною національного права всіх держав.

Третьою теорією є нігілістична доктрина, яка виходить з того, що міжнародне право, яке знайшло відображення в національному є ніщо інше як «зовнішнє державне право» окремих держав. Представники цієї теорії вважають, що для кожної держави, як під час внутрішніх відносин, так й на міжнародній арені, можуть мати значення лише ті юридичні норми, які ґрунтуються на юридичних актах держави, а поза цим, міжнародні норми, які містять лише політичні та етичні побажання. Між тим дуалістична й нігілістична концепції сходяться в тому, що норми, які регулюють дипломатичний та інші різновиди імунітету, ґрунтуються на міждержавній взаємодії, вимагають того, щоб вони регулювались нормами національного права. При цьому більшість країн дотримуються нігілістичної теорії [4, с. 141].

Досліджуючи зазначені теорії походження дипломатичного імунітету С.В. Лукошкіна зазначає, що і міжнародному праві немає єдиного законодавця та у зв'язку з цим цілком логічно питання щодо визначення сутності дипломатичного імунітету мають вирішуватись виходячи з власного національного менталітету, та волі держави, а не з приписів, хоча й таких, які вважаються міжнародними, але породжені правом інших держав. Іншими словами, на думку автора, держава повинна мати власну національну позицію за тим чи іншим питанням, у тому

числі й питання щодо визначення імунітету в міжнародному праві [4, с. 141]. У цьому аспекті С.В. Лукошкіна підтримує А. Цорна, який наголошував, що посольське право є частиною державного права, обов'язкового для окремих держав, його не існує [5, с. 177].

Частково погоджуючись з вказаною позицією науковців, вважаємо за потрібне висловити особисту точку зору щодо цього. Як ми вже вище зазначали держава, що приймає дипломатичну місію має забезпечити її належне функціонування на своїй території керуючись є лише нормами міжнародного права. Провідну роль при цьому мають відігравати норми національного законодавства, оскільки міжнародно-правові акти комплексно не відображають всієї специфіки дипломатичних відносин, що можуть виникати в кожній окремій державі, що приймає дипломатичні місії, слід наголосити, що міжнародно-правовими актами й не ставиться за мету регулювання правовідносин подібного характеру. Зазначеними нормативними актами лише визначаються ключові стандарти такого різновиду міжнародних зносин, які перш за все стосуються безпеки дипломатичної місії та питань належного її функціонування. Окремі критерії забезпечення виконання вказаних ключових міжнародно-правових напрямів, на наше переконання, мають визначатись нормами національного законодавства. При цьому, ми не погоджуємось з поглядами вищевказаних науковців щодо необов'язковості міжнародно-правових приписів для держави, що приймає дипломатичну місію, з причини того, що, начебто, вказані міжнародні акти є приписами, що «породжені» правом іншої держави.

По-перше, ці міжнародно-правові акти не є похідними від законодавця якоїсь конкретної держави, а актом, що прийнятий колегіально за участі низки держав. Так, наприклад, вищезгадана Віденська конвенція про дипломатичні зносини була прийнята на міжнародній конференції у Відні, яка проходила в період з 2 березня по 14 квітня 1961 року. У конференції взяла участь 81 держава. Станом на 2014 рік в ній беруть участь вже 190 держав. Отже, ця Конвенція відображає волю всіх вказаних держав, а не

є похідною від національного законодавства конкретної держави.

По-друге, саме міжнародно-правовим актам надається пріоритет перед нормами національного законодавства. Так, зокрема, відповідно до ст. 9 Конституції чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Також згідно зі ст. X Декларації про державний суверенітет України, нашою державою визнається пріоритет загально-визнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права. Додатково необхідно навести одне з положень ЗУ «Про міжнародні договори України». Відповідно до ст. 19 закону, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства. Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору.

Отже наведене свідчить про наявну важливість норм міжнародного права для всієї сфери національного законодавства. Однак попри значимість та важливість міжнародно-правових актів для національної правової системи, вітчизняний законодавець має вдосконалювати нормативно-правові акти задля не лише приведення їх у відповідність до норм міжнародного права, а й з метою вирішення ситуацій, які фізично не можуть регулюватись нормами міжнародного права, враховуючи специфіку внутрішньодержавної сфери правовідносин.

Як ми зазначали раніше використання лише норм міжнародного права під час регулювання сфери внутрішньодержавних правовідносин в які вступають представники дипломатичних місій та особи конкретної держави та/або державні інституції, призводитиме до певної зневаги нормами національного права та породжуватиме негативні наслідки. Стосовно цього Д. Келлі зауважує, що згідно з Віденською конвенцією

про дипломатичні відносини (1961), дипломати звільнені від судового переслідування у країні перебування. Автор підкреслює, що за таких умов особа може порушувати закон – і ніхто її не зупинить. Вона може забути про штрафи за неправильне паркування, не перейматися податками. Навіть за вбивство їй нічого не буде. Теоретично усе це можливо, якщо ви – посол, підсумовує автор [6]. Також у своїй статті Д. Келлі наводить окремі практичні приклади реалізації повноважень осіб, що користуються дипломатичним імунітетом на практиці. Ми, зі свого боку, вважаємо за потрібне навести ці приклади у своїй роботі, оскільки вони яскраво демонструють прикладні аспекти зневаги нормами національного законодавства під час регулювання правовідносин пов'язаних з реалізацією дипломатичного імунітету на території держави, яка приймає дипломатичну місію.

Отже, відповідно до змісту Конвенції, дипломати звільнені від судового переслідування у країні перебування. Ця система неодноразово викликала суперечки – наприклад, коли у 1984 р. від кулі, що вилетіла із посольства Лівії у Лондоні, загинула поліцейський Івонн Флетчер (Yvonne Joyce Fletcher). Нині ж про це знову заговорили – у зв'язку з неординарною справою, що розглядалася у кількох лондонських судах. Цей трагічний випадок набув досить широкого розголосу в британському суспільстві. Втім, це вже не перший випадок, коли в суспільстві піднімають серйозні сумніви щодо цього інституту, який лише у Британії охоплює близько 25 тисяч людей - як посадовців, так і членів їхніх сімей.

У 2010 році тодішній міністр закордонних справ Вільям Гейт (William Jefferson Hague) оприлюднив дані про 18 злочинів на території Британії, включно із сексуальним нападом, торгівлею людьми, погрозами про вбивство та керуванням автомобілем у нетверезому стані, у яких протягом року звинуватили дипломатів. У грудні цього ж року газета Financial Times повідомила, що працівники посольств не сплатили зборів за користування завантаженими дорогами на 95 млн фунтів (близько 136 млн доларів); вони стверджують, що це податок, а не пла-

та за послугу, а відтак, Віденська конвенція звільняє їх від оплати цих зборів.

У лютому 2016 року, один з судів постановлено, що завдяки своєму дипломатичному статусу шейх Хамад бін Джасім бін Джабер Аль-Тані – один із найбагатших людей світу та колишній прем'єр Катару – не підлягає судовому переслідуванню у Британії через звинувачення у несправедливому ув'язненні чоловіка із подвійним британсько-катарським громадянством. Шейх Хамад та уряд Катару заперечили будь-які правопорушення. Юристи мільярдера заявили, що з чоловіком, про якого йдеться, обійшлися «згідно з катарським та міжнародним законодавством».

Також автором наводяться додаткові приклади згаданої проблематики щодо виникнення конфліктних ситуацій під час реалізації дипломатичних імунітетів. Так, у 2013 році в Нью-Йорку заарештували заступницю генерального консула Індії Девіані Хобгараде (Devyani Khobragade). Її звинуватили у наданні неправдивої інформації для отримання візи. Посада не наділяла затриману дипломатичним імунітетом, але уряд Індії перевів її на іншу посаду в ООН, яка вже передбачала імунітет. Пані Хобгараде заперечила свою провину.

Катарський шейх Халід Хамад Аль-Тані раптово залишив США, коли в інтернеті з'явився відеозапис, на якому його «феррарі» бере участь у спринтерських перегонях у Беверлі-Гілз. Чи був у нього дипломатичний імунітет – питання суперечливе; крім того, поліція так і не встановила, хто був за кермом.

У Нідерландах поліція затримала російського дипломата Дмитра Бородіна і тримала його під охороною три години, попри дипломатичну недоторканість. За повідомленнями місцевої преси, поліцію викликали через звинувачення у жорстокості до дітей, а Бородін був у стані алкогольного сп'яніння. МЗС Росії та пан Бородін палко заперечували звинувачення.

У 1997 році уряд Грузії скасував дипломатичний імунітет свого дипломата Георгія Махарадзе, коли той спричинив у Вашингтоні аварію, в якій зіткнулися п'ять автомобілів і загинула дівчина-підліток [7].

Такі випадки призвели до закликів переглянути усю систему. Джеффри Робертсон (Jeffrey Robertson), королівський адвокат і фахівець із прав людини, вважає, що Віденська конвенція мала сенс у часи холодної війни, коли дипломатичному персоналу у ворожих країнах загрожували усілякі пастки, але зараз вичерпала себе. «По суті, вона ставить дипломатів над законом, – каже він. – Це порушує Велику хартію вольностей». «На мою думку, стверджує адвокат, у Віденську конвенцію треба внести поправки, які би обмежували імунітет дипломатів. Не думаю, що його слід поширювати на цивільні справи. Він має стосуватися лише кримінальних справ за певних обмежених обставин» [7].

Погоджуючись з позицією вказаного правника щодо нормативного врегулювання певного обмеження користування особою дипломатичним імунітетом. Одним з шляхів вирішення цього питання полягає в тому, що від Імунітету юрисдикції дипломатичного агента може відмовитися акредитуюча держава. Це робиться без його згоди, і дипломат зобов'язаний підкоритися прийнятому рішенню. В якості прикладу варто навести один з випадків згаданих нами вище. Отже така практика мала місце після трагічного випадку у Вашингтоні наприкінці 1996 р., коли в результаті автомобільної аварії, з вини грузинського дипломата, загинула 16-річна громадянка США. Дипломат, як було доведено, перебував за кермом свого авто у стані алкогольного сп'яніння, і на вимогу Держдепартаменту США МЗС Грузії змушене було позбавити свого дипломата імунітету. Йому довелося нести кримінальну відповідальність за американськими законами [1].

Враховуючи викладене необхідно зазначити, що міжнародна практика має прецеденти щодо застосування правових важелів впливу на особу, що користується дипломатичним імунітетом, враховуючи навіть вироблення механізму притягнення до кримінальної відповідальності. Отже за загальним правилом, особа, яка користується дипломатичним імунітетом у випадку вчинення нею злочинного діяння може бути визнано державою його перебування, керу-

ючись ст. 9 Конвенції як *persona non grata*. З відповідними наслідками для такої особи, які визначені у вказаній статті міжнародно-правового акту. Разом з тим, сторона, що приймає, може клопотатися перед урядом держави, що акредитує, про відмову в імунітеті дипломату, що вчинив злочин. При його одержанні така відмова повинна бути ясно і точно виражена [8, с. 37]. На наше переконання за умов, якщо акредитуюча держава позбавить окрему особу, що вчинила злочин на території країни перебування, дипломатичного імунітету, то така особа має притягуватись до кримінальної відповідальності на підставі чинних норм КПК. Врешті-решт вищенаведений приклад з трагічним випадком, що стався у США в 1996 р. доводить про актуальність та дієвість існування подібного механізму притягнення особи, яка користується дипломатичним імунітетом до кримінальної відповідальності.

Ми зі свого вважаємо, що використання нашою державою окресленого правового механізму притягнення осіб, що користуються дипломатичним імунітетом до кримінальної відповідальності, робитиме вітчизняну правову систему більш досконалою та визначені правовідносини у сфері реалізації дипломатичного імунітету в межах національного законодавства матимуть завершений вигляд. Таким чином, оптимізація внутрішньодержавного законодавства враховуючи сферу кримінальних процесуальних відносин має відбуватись з урахуванням окремої специфіки реалізації в правовому полі нашої держави правовідносин, що поєднують в собі як норми міжнародного права так й національного. У даному випадку мова йде про специфіку реалізації дипломатичного імунітету окремих осіб.

Запровадження правового механізму щодо реакції держави на незаконні дії осіб, що користуються дипломатичним імунітетом має бути максимально виваженим з тим, щоб не суперечити вимогам Конвенції, а також ретельно зваженим щодо можливих міждержавних наслідків, які не завжди позитивним чином впливатимуть на відносини між Україною та іншими державами. Втім, такий крок має бути зроблений нашою державою, оскільки він ознаменуватиме існу-

ючу позицію держави до захисту власних інтересів від свавільних та незаконних дій осіб, що користуються дипломатичним імунітетом.

Запровадження вказаного правового механізму стикатиметься з певними перешкодами не лише правового змісту, а й з поглядами осіб, що досліджують вказану проблематику. Однією з таких перешкод, на нашу думку, є коректна правова регламентація початку кримінального провадження щодо вчиненого кримінального правопорушення особою, яка користується дипломатичним імунітетом. Так, по-перше, відповідно до ст. 31 Конвенції, дипломатичний агент користується імунітетом від кримінальної юрисдикції держави перебування. По-друге, спираючись на це положення Конвенції науковці висловлюють категоричні позиції щодо заборони будь-якого кримінального переслідування особи, що користується дипломатичним імунітетом. Так В.М. Репецький стверджує, що імунітет від кримінальної юрисдикції на практиці означає повне вилучення цих осіб з-під дії судових і слідчих органів приймаючої держави. Проти них не може бути порушено кримінальну справу [9, с. 267]. О.І. Бережний з цього приводу також наголошує, що у випадку вчинення особою, що користується дипломатичним імунітетом кримінально караного діяння кримінальне провадження стосовно нього не розпочинається в силу даного імунітету. Далі автор зазначає, що така особа оголошується *persona non grata* і їй пропонується залишити територію держави перебування [8, с. 38].

Категоричність позицій науковців щодо заборони кримінального переслідування є в цілому зрозумілою, враховуючи категоричність міжнародно-правових приписів. Хоча з висловлюванням О.І. Бережного є незрозумілою наступна обставина. Яким чином державні органи країни перебування можуть визначити, що саме особа, яка користується дипломатичним імунітетом вчинила певний злочин, за умов, що заборонено розпочинати кримінальне провадження та, відповідно, вчиняти будь-які слідчі (розшукові) дії та здійснювати процедуру доказування? Невже можна вважати виваженим кроком з

боку державних органів щодо клопотання до уряду держави, що акредитує, про відмову в імунітеті дипломату, що вчинив злочин або оголошення цю особу як *persona non grata* за умов фактичною відсутності доказів, в кримінальному процесуальному розумінні, вчинення такою особою кримінального правопорушення?

На наше переконання, як ми вже зазначали, будь-які висунуті звинувачення з боку державних органів країни перебування до особи, яка користується дипломатичним імунітетом мають бути обґрунтованими, оскільки будь-які суперечності щодо цього можуть породжувати вельми серйозні наслідки на державному рівні. У зв'язку з чим, на наше переконання, неможливо остаточно стверджувати про факт вчинення конкретною особою, що користується дипломатичним імунітетом злочинного діяння без проведення ретельного розгляду та аналізу щодо цього факту та всіх обставин пов'язаних з ним. Тому, вважаємо, що здійснити це неможливо без проведення кримінального провадження.

Як ми зазначали раніше відповідно до ст. 31 Конвенції наділяє дипломатичного агента імунітетом від кримінальної юрисдикції держави перебування. Це положення міжнародно-правового акту потребує ретельного аналізу. Так, відповідно до тлумачного словника термін «юрисдикція» походить від латинського «*jurisdictio*» - тобто ведення судівництва, судовий розгляд або право проводити суд [10 с. 524]. Отже буквальне тлумачення цього терміну дозволяє дійти висновку, що дипломатичний агент наділений дипломатичним імунітетом від судової стадії кримінального провадження за кримінальним правопорушенням, що, відповідно, не розповсюджується на стадію досудового розслідування.

Висновки

Підсумовуючи вищевикладене слід зазначити, що нормативно забезпечивши особі, що користується дипломатичним імунітетом стан недоторканності на ключовій стадії кримінального провадження, а саме стадії судового розгляду, тобто тієї стадії під час якої таку особу можуть визнати винною у

вчиненні злочину, залишається можливим провадження стадії досудового розслідування. Саме під час реалізації такої стадії існуватимуть законні, правові важелі щодо здійснення доказування у справі та аргументоване та обґрунтоване доведення провини у вчиненні злочину особою, що користується дипломатичним імунітетом. На наше переконання, лише після отримання належної доказової інформації щодо злочинної діяльності дипломатичного агента, компетентні державні органи матимуть можливість, без ризику виникнення негативних міжнародних наслідків, за умов безпідставного звинувачення дипломатичного агента, клопотатися перед урядом держави, що акредитує, про відмову в імунітеті дипломату, що вчинив злочин та/або оголошення таку особу *persona non grata*. Отже на наше переконання, використання правового механізму збору доказів та доведення провини або, навпаки, доведення непричетності дипломатичного агента до вчиненого злочинного діяння, у вигляді стадії досудового розслідування, є необхідним кроком, який слугуватиме тим самим критерієм рівноваги, що забезпечуватиме баланс між дотриманням вимог міжнародно-правових актів та угод, що регламентують сферу реалізації дипломатичного імунітету та внутрішньодержавного інтересу й належного функціонування сфери кримінального судочинства держави.

Література

1. Дипломатичні привілеї та імунітети [Електронний ресурс]. URL: <http://kimo.univ.kiev.ua/DKS/73.htm> (дата звернення 01.12.2019)
2. Федоров Л. Дипломат и консул. М. : Междунар. отношения, 1965. С. 95.
3. Корякин И.П. Иммуниет в уголовном судопроизводстве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. К., 2002. 160 с.
4. Лукошкина С.В. Иммуниеты в российском уголовном процессе : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. И., 2005. 224 с.
5. Левін Д.Б. Дипломатичний імунітет. М. : Видавництво Академії наук СРСР, 1949. 415 с.

6. Келлі Д. Чи не пора скасувати дипломатичний імунітет? [Електронний ресурс]. URL: https://zib.com.ua/ua/123112-chi_ne_pora_skasuvati_diplomatichniy_imunitet.html (дата звернення 01.12.2019)

7. Келлі Д. Чи повинні дипломати мати недоторканність? [Електронний ресурс]. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/04/160401_diplomatic_immunity_or (дата звернення 01.12.2019)

8. Бережний О.І. Особливості притягнення до кримінальної відповідальності окремих категорій осіб та доказування у таких кримінальних провадженнях. *The Journal of Eastern European Law. Журнал східноєвропейського права*. 2015. № 21. С. 38

9. Репецький В. М. Дипломатичне і консульське право: Підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2006. 372 с.

10. Мельничук О. С. Етимологічний словник української. Т. 6. К. : Наукова думка, 1985. 573 с.

Legal and regulatory definition of diplomatic immunity in the criminal procedural legislation of Ukraine

The article has examined the current power of the legal framework for diplomatic cooperation in the criminal process of Ukraine and the international legal framework, as well as the legal framework for the internal legislation of our country. The keys to understanding the day of the diplomatic immunity were considered, respect for finding the right legal minds for realizing the diplomatic immunity in the national criminal procedural legislation of Ukraine was extended. The analysis of the identification of the key terminological cards, the position of the diplomatic certificate in the international legal acts and the copyright of the reader to the implementation of the diplomatic certificate for the criminal process has been analyzed.

Key words: diplomatic immunity, international legal standards, diplomacy of the diplomatic nature, approach the current diplomatic immunity, legal diplomacy in criminal proceedings, and especially high degree of crime.

СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ У СКЛАДІ ОРГАНІЗОВАНОЇ ГРУПИ

КИСЬКО Артем Іванович - здобувач (Донецький юридичний інститут МВС України)

УДК 343.98

В статті обосновується цілесобразність проведення тактичних операцій для отримання широкого кола доказальств на первонаочальному етапі розслідування. Предпринята спроба виділити особливості проведення первоочередних слідствених (розшукених) мероприятих і установити їх содержание, з урахуванням специфічних признаков преступних группировок. На основании этих особенностей предложены рекомендации расследования преступлений, совершенных в составе организованной группы на начальном этапе, направленные на повышение эффективности уголовно-процессуального доказывания.

Ключевые слова: организованная группа, досудебное расследование, первоначальный этап, тактика, следственные (розшукение) действия.

Постановка проблеми

Реформування політичного й економічного життя в Україні потребує невідкладного вирішення низки завдань, спрямованих як на активізацію євроінтеграційних процесів, що не можливо без забезпечення національної безпеки нашої держави. У зв'язку з цим, проблема протидії організованим злочинності, яка справляє руйнівний вплив на подальший розвиток демократичних інститутів, набуває більшої актуальності.

Незважаючи на активізацію наукових досліджень організованої злочинності, в сучасних умовах досі залишаються дискусійними питання, пов'язані із провадженням першочергових слідчих (розшукених) та негласних слідчих (розшукених) дій в перебігу досудо-

вого розслідування кримінальних правопорушень, вчинених такими групами. Опитування правоохоронців показує, що на практиці нерідко нехтують криміналістичними особливостями таких угруповань, що призводить до зниження ефективності процесу доказування. Одночасно постає потреба удосконалення існуючих криміналістичних методик досудового розслідування злочинів, вчинених у складі організованої групи, з урахуванням їх специфічних ознак.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

В юридичній літературі проблеми протидії організованим злочинності досліджувалися такими вченими, як Г. В. Андрусів, М. І. Бажанов, О. Я. Баєв, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, Н. А. Гуророва, А. А. Коловоротний, І. В. Куртинов, В. М. Куц, В. С. Овчинський, Е. В. Трузян, О. Н. Ярмиш та інші. Завдяки теоретичним здобуткам вказаних науковців були з'ясовані різні підходи до тлумачення поняття організованої групи, а також встановлено концептуальний зміст їх специфічних ознак. Водночас, значно менша кількість праць присвячена особливостям досудового розслідування злочинів, вчинених у складі організованої групи, серед яких на увагу заслуговують дослідження В. М. Бикова, Л. Ф. Гули, Л. Я. Драпкіна, І. О. Жука, В. О. Коновалової, Д. А. Нескоромного, М. В. Проценка, В. Ю. Шепітька, які спрямували свою діяльність на вдосконалення криміналістичних методик розслідування даної категорії кримінальних

провадження. В той же час, низка питань, зокрема пов'язаних з особливостями проведення початкових слідчих (розшукових) дій, залишаються дослідженими недостатньо, що обумовлює актуальність їх подальшої наукової розробки.

Формування цілей статті

Метою дослідження є виокремлення та характеристика особливостей проведення окремих слідчих (розшукових) дій початкового етапу розслідування злочинів, вчинених у складі організованої групи.

Виклад основного матеріалу

Провадження слідчих (розшукових) дій в перебігу досудового розслідування злочинів, вчинених у складі організованої злочинної групи (далі – ОЗГ), має бути спрямовано на встановлення закріплених в ч.3 ст.28 КК України ознак такої групи: стійкості, попередньої зорганізованості, розподілі функцій і ролей, об'єднаності єдиним планом, відомим усім учасникам групи. Розслідування даної категорії кримінальних проваджень додатково ускладнюється багатьма факторами, які впливають із природи злочинних угруповань, зокрема: наявність декількох епізодів злочинної діяльності в межах одного кримінального провадження; наявність численних слідів різного характеру на місці злочину; широке коло висунутих криміналістичних версій; велика кількість співучасників, активна протидія розслідуванню з їх боку та ін..

Серед заходів початкового етапу розслідування таких злочинів найбільш дієвими визнаються: огляд місця події, речових доказів, допит свідків та очевидців з метою організації переслідування; одержання зразків для порівняльного дослідження; огляд одягу, взуття потерпілих, призначення криміналістичних експертиз (балістичної, судово-медичної експертизи ступеня тяжкості тілесних ушкоджень); вивчення характеру дій злочинців; проведення оперативних заходів щодо встановлення підозрюваних, місць їх перебування. З огляду на це, варто погодитись з думкою М. І. Панова, який стверджував, що за наявності будь-якої слідчої ситуації, особливо в умовах відсутності детальних відомостей про обставини злочину, вагому роль відігра-

ють такі слідчі (розшукові) дії як: огляд місця події, допити потерпілого та свідків [1, с. 108].

Водночас, думка В. В. Топчія полягає в тому, що лише тактичні операції здатні з'ясувати більш широкий обсяг фактичних даних та у менший проміжок часу, аніж проведення відокремлених слідчих (розшукових) дій [2, с. 150]. Така позиція хоча і є дещо категоричною, але у багатьох випадках вважається виправданою. В такому плані система заходів в межах тактичної операції спрямовується на визначення первинних відомостей, необхідних для подальшого планування та висунення криміналістичних версій. До них відносяться: відомості про кримінальний досвід злочинців; відомості, що містяться у матеріалах оперативно-розшукових і кримінальних проваджень, де фігурували ці особи; відомості, що містяться у матеріалах кримінальних проваджень про аналогічні злочини. Тактична операція дозволяє покращити ефективність пізнавальної діяльності в перебігу розслідування злочинів, оскільки вона базується на системності оптимальних слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, які спрямовані на вирішення поставлених завдань розслідування.

Викриваючи організовану групу, яка вчинила певний злочин, на думку Л. Я. Драпкіна доречно провести комплекс тактичних операцій, спрямованих на вирішення важливих проміжних завдань, які в першу чергу повинні деталізувати вихідну інформацію про конкретні кримінальні провадження. Серед таких тактичних операцій автор виділяє наступні: «затримання злочинців на місці злочину»; «затримання при контрольованій передачі від потерпілих грошей, цінностей»; «розшук і затримання злочинців за прикметами»; «виявлення корумпованих зв'язків» [3, с. 341]. Аналогічної позиції дотримується М. П. Яблоков, вказуючи на важливість проведення таких тактичних операцій як: припинення і попередження злочинних акцій, що почалися або готуються; затримання злочинців на місці злочину; розшук злочинців за ознаками зовнішності; викриття злочинців; прослуховування і запис телефонних та інших переговорів; виявлення корумпованих зв'язків; контрольовані операції з предметами, що перебувають у легальному й нелегальному обігу [4, с. 128].

Пов'язує тактичні операції із сутнісними ознаками організованої групи М. В. Проценко, серед яких, на його думку, основними є такі операції як: розподіл функцій, стійкість групи, злочинна діяльність групи. Зокрема, ці тактичні операції реалізуються завдяки проведенню огляду місця події, речей і документів, обшуків, допитів потеплілих та підозрюваних, експертиз [5, с. 115]. Це, в свою чергу, вимагає деталізації тактики провадження слідчих (розшукових) дій.

В перебігу досудового розслідування особливої уваги потребує проведення огляду місця події, одним з головних завдань якого є встановлення групового характеру вчинення злочину. Водночас не менш важливим залишаються питання виявлення слідів, з'ясування механізму вчинення злочину, обстановки його здійснення. Таку ж позицію підтримує Є. І. Макаренко, який визначив огляд місця події як невідкладну слідчу дію, що спрямована на дослідження території, де сталася подія, з метою виявлення та фіксування ознак злочину [6, с. 8].

До проведення безпосередньо огляду, перед слідчим постає завдання попереднього вивчення та аналізу наявної інформації, яка надійшла з повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення, для того щоб розробити план проведення слідчої (розшукової) дії, визначити оптимальний склад слідчої групи, а також вирішити питання залучення кваліфікованого спеціаліста з певної галузі. З огляду на залучення слідчим певних фахівців, С. О. Тищенко зазначила, що також велику роль безпосередньо в момент огляду може відіграти кінолог з розшуковим собакою, допомога якого потрібна для затримання злочинної групи по «гарячих слідах» [7, с. 411].

Досліджуючи тактику проведення огляду місця події в провадженнях про злочини, вчинені організованою групою, В. М. Биков у своїх працях вказував, що головним чином слідчий повинен звертати увагу на сліди, що вказують на груповий характер злочину, зокрема: сліди рук або ніг, залишені різними особами; недопалки різних марок цигарок, різний прикус на знайдених недопалках; велика кількість використаного посуду, столових приладів; гільзи і кулі до різноманітних систем вогнепальної зброї або гільзи і кулі від

патронів до зброї однієї системи, але випущені відповідно до висновку судово-балістичної експертизи з різних стволів; сліди крові, сперми, слини, випорожнень, що за висновками експертиз не належать одній людині; перенесення чи пересування великогабаритних або важких предметів, які неможливо пересунути або перенести самотужки; чималий обсяг викраденого; численні та різнохарактерні за механізмом утворення тілесні ушкодження [8, с. 26; 9, с. 41]. Для негайної організації розшуку злочинців і виявлення слідів за межами місця події встановлюються шляхи, яким організована група прибула до місця вчинення злочину, та шляхи відходу, на що можуть вказувати доріжка слідів взуття, напрямок відбитків слідів шин автотранспорту та ін..

Зрештою, в ході огляду місця події слідчий з'ясовує питання про: характер події, що мала місце; шляхи проникнення злочинців на місце і шляхи їх відходу; чисельність злочинців; час вчинення злочину; послідовність пересування злочинців на місці події, процес вчинення певних дій, контакту із навколишнім середовищем; знаряддя або засоби, які використовувались членами групи; мету злочинної діяльності; сукупність слідів залишених на місці події; потенційних свідків, які могли бачити те, що відбувалося на місці події [10, с. 196]. Отримані відомості мають комплексний характер, а тому можуть використовуватись різнопланово, зокрема для здійснення розшуку підозрюваних, проведення допитів, пред'явлення для впізнання та інших слідчих (розшукових) дій. Треба погодитись з поглядами Т. В. Авер'янової, яка вказує, що отримана інформація є підґрунтям для подальшої організації розслідування, висування і перевірки криміналістичних версій [11, с. 576]. Серед обставин загального характеру, які можуть вказувати на вчинення злочину саме організованою групою варто виділити такі: 1) вчинений злочин за характером та спрямованістю передбачає участь кількох осіб; 2) застосування цілого ряду прийомів, способів вчинення злочину, що вказує на своєрідний розподіл функцій між співучасниками; 3) велика кількість різних за характером залишених слідів. В такому разі про груповий характер злочину свідчать кількість столових приладів, недокурків цигарок різних марок і

з різною манерою гасіння, сліди взуття різних моделей, сліди застосування декількох знарядь злому тощо [12, с. 53].

Не менш важливим є проведення допитів підозрюваних. В такий спосіб, як зазначає М. П. Яблоков, встановлюються відомості про тісні стосунки між учасниками групи, спільні ціннісні орієнтації, коло знайомих, лідера організованої групи, мету створення об'єднання, його структуру, обсяг злочинної діяльності та інші відомості, які вказують на згуртованість і змову членів групи [4, с. 136].

Під допитом розуміють слідчу (розшукову) дію, яка регулюється відповідно до ст.224 КПК України, змістом якої є одержання показань від особи, яка володіє відомостями, що мають значення для розслідування кримінального правопорушення. Для того, щоб допит був ефективним, слідчий повинен чітко усвідомлювати, яку інформацію і за допомогою яких прийомів чи засобів він має намір отримати. Під час допиту необхідним завданням є з'ясування обставин, існування яких виключає можливість нерозуміння особою членства в угрупованні, зокрема: чи проводилися зустрічі, сходки для планування злочинної діяльності, обговорення подальших сумісних дій, визначення злочинної спрямованості, визначення навичок та вмій кожного з учасників тощо.

В межах проведення первинного допиту підозрюваних характерним є те, що сторони мають протилежні інтереси і прагнуть до досягнення різних цілей в умовах інформаційної невизначеності. Водночас вони докладають зусилля для введення супротивника в оману і маскування своєї тактичної позиції, внаслідок чого формується конфліктна ситуація, зіткнувшись з чим, слідчий повинен наперед продумати відповідні тактичні прийоми, використовуючи методи «управління ситуацією» та можливі способи рефлексії. Як зазначають С. К. Пітерцев та Г. Г. Доспулов, з урахуванням особистості допитуваного, варто розробити стратегію допиту, передбачити можливі «ходи супротивника», лінію його поведінки й обрати тактичні прийоми, застосування яких виявяться найефективнішим [13, с. 27; 14, с. 7].

В криміналістичних джерелах, до тактичних прийомів допиту в провадженнях,

пов'язаних із зорганізованими групами, відносять: допит слабкої ланки; використання чинника несподіваності; непрямий допит; створення у допитуваного перебільшеного уявлення про обізнаність слідчого; допущення легенди; роздроблення сил і засобів протидіючої сторони шляхом розпалювання конфлікту [15, с. 519].

Найдоречніше проводити допит «слабкої ланки» організованої групи, яка в силу невдоволеності займаним положенням в групі, або через інші причини є найбільш поступливим до співпраці з слідчим. Важливим засобом в цьому плані стає інститут угоди про визнання винуватості, який відповідно до ст.ст. 468, 469 КПК України полягає в повному та беззастережному визнанні підозрюваним чи обвинуваченим своєї винуватості, та підтверджує згоду підозрюваного, обвинуваченого на призначення заздалегідь обумовленого зменшеного покарання, за умови викриття злочинної діяльності угруповання.

У разі наявності внутрішнього конфлікту в групі слідчий має можливість використати наявні протиріччя з метою подолання психологічної згуртованості членів злочинного угруповання. Якщо допитуваний буде мати суперечності щодо організації діяльності групи, він зможе надавати правдиві відомості про співучасників у зв'язку з особистою неприязню. Як вважає І. В. Куртинов, використання слідчим внутрішніх суперечностей між учасниками злочинної групи зумовить роз'єднання її членів і створить можливість отримати правдиві відомості про роль кожного співучасника [16, с. 79]. В такому разі, головним завданням слідчого має бути контроль конфлікту в необхідному руслі. При цьому, на допиті підозрюваних акцентується увага не на безпосередній події злочину, а на моментах виявлення, створення і загострення конфліктів між співучасниками, їх причинах та інших обставинах створення і функціонування організованої злочинної групи.

У конфліктній ситуації для ефективного отримання достовірних показань використовують метод непрямого допиту, який полягає в постановці слідчим другорядних питань, які допитуваному видаються такими, що взагалі не відносяться до безпосереднього предмету допиту. При цьому більш дрібні та незначущі

запитання повинні конкретизувати головну тему допиту та вирішувати головне питання, але фактично маскуючи мету допиту (наприклад, якщо виявлені відбитки пальців підозрюваного, то варто задавати такі питання, відповіді на які зрештою виключать можливість стверджувати, що відбитки залишені раніше або пізніше, але не в момент вчинення злочину).

Прийом допущення легенди надає підозрюваному можливість безперешкодно висловлювати свою вигадану версію подій. Отримавши неправдиві свідчення від допитуваного, необхідно спокійно зафіксувати їх в протоколі допиту, а після цього продемонструвати допитуваному хибність його позиції. Іноді у вільній розповіді допитуваний застосовує завчасно підготовлене неправдиве алібі, яке готувалося групою для протидії від викриття. У разі заяви про алібі підозрюваним, пропонується використати такий комплекс тактичних заходів: слідчий проводить допит заявника алібі із застосуванням тактичних прийомів деталізації та уточнення показань. Отримана інформація про обставини алібі далі перевіряється під час допитів інших членів групи, свідків, потерпілого, інших осіб, котрі фігурували в алібі. Слідчий, формуючи попередній висновок про сутність алібі, може провести повторний допит суб'єкта алібі та інші слідчі (розшукові) дії з використанням системи тактичних прийомів, що спрямовані на викриття неправдивих показань [17, с. 39].

Серед загальних питань, які потребують встановлення під час допиту підозрюваного є: хто, коли, за яких обставин запропонував вступити в угруповання; чому пропозиція надійшла саме допитуваному, що пов'язувало його з іншими членами угруповання; мотиви і мета вступу; якою є структура злочинного угруповання, функції й роль окремих учасників, хто виступав в ролі керівника; яку зброю і боєприпаси мали учасники, кому вони належать, коли придбані, де, ким, за яких обставин, де зберігалися; які транспортні засоби були в учасників угруповання, кому вони належали, яке джерело їх походження; де відбувалися зустрічі учасників, які правила конспірації дотримувалися; якими способами здійснювався зв'язок між членами; як розподілялося викрадене, де воно зберігалося, на

які цілі використовувалося; яким чином здійснювався захист угруповання від діяльності правоохоронних органів [18, с. 12].

Особливого значення для розслідування кримінальних правопорушень, вчинених ОЗГ, набуває проведення обшуків, які, крім вилучення доказів за окремими епізодами злочинної діяльності, дозволяють встановити факт узгодженості намірів і дій членів групи, і в такий спосіб підтвердити її організованість. В криміналістичній літературі певним чином науковці намагалися типізовані предмети пошуку, характерні для проваджень про організовані злочини. Зокрема, В. Є. Коновалова та В. Ю. Шепітько до таких предметів відносять: знаряддя злочину або предмети, спеціально призначені для здійснення протиправних дій (зброя, відмички, вибухові пристрої, підроблені печатки); різноманітні речі або цінності, здобуті злочинним шляхом (гроші, транспортні засоби, або ж предмети безпосередньо викрадені злочинцями, отримані в результаті вимагання, шантажу, інших протиправних дій); предмети, які свідчать про подію злочину, вказують на можливість переховування осіб в конкретних місцях або на приховування певних предметів, що мають відношення до злочину (чорнові записи із планом дій, карти-схеми, записки, блокноти, особисті листи, записні книжки, фотознімки); предмети маскування (перуки, шапки, окуляри, маски, уніформа, наприклад, співробітників поліції, інша атрибутика, яка маскує зовнішність); засоби зв'язку та інші технічні прилади (прилади нічного бачення, електронні прилади для вимкнення сигналізації); документи, що містять відомості про знайомства і зв'язки членів групи [19, с. 14-16]. З урахуванням поширення новітніх технологій, не можна нехтувати значимістю мобільних телефонів, планшетів, SIM-карт, накопичувачів для встановлення інформації різного характеру про користувача певним технічним засобом. Серед них, найбільшого значення для розслідування мають мобільні телефони, які містять перелік контактів і номерів телефонів найближчих родичів і знайомих, а також є місцем зберігання фотографій, відеороликів, записів, нагадувань, відміток на календарі тощо. Встановлені на телефоні чи планшеті додатки дозволяють проаналізувати історію пошуку в мережі Інтернет, прослідку-

вати відвідані веб-сайти, ознайомитися з листуванням співучасників через електронну пошту. Шляхом автоматичного фіксування на телефоні GPS можна визначати останні відвідані місця [20, с. 144].

У разі встановлення відомостей про декількох членів групи проводять групові обшуки, які в силу своєї несподіваності унеможливають вчинення дій, що спрямовані на знищення доказів або приховування майна. Груповий обшук передбачає проведення декількох обшуків в межах одного провадження у різних осіб, в різних місцях в один і той же час. Такий обшук завдяки ефекту раптовості зазвичай призводить до позитивних результатів. Предмети пошуку в ході групових обшуків залишаються незмінними, але значною мірою залежать від спеціалізації організованої групи. На цьому справедливо наголошує С. Ф. Денисюк, додаючи, що під час групових обшуків дії членів злочинного об'єднання стають незлагодженими, оскільки не залишається часу на розробку плану щодо зміни місць приховування доказів, що також дозволяє подолати опір підозрюваних [21, с. 226]. Разом з тим, із тактичних міркувань, обшуки можуть бути послідовними. При такому варіанті тактична вигода для слідства може полягати в: забезпеченні захисту осіб що співпрацюють зі слідством, оскільки створюється уява, що інформація для подальших обшуків була отримана під час проведення першого; спонуканні осіб до переміщення та зміни місць приховування доказів, що створює умови для їх затримання в цей момент (в такому випадку може бути застосована тактична операція «контрольована протидія розслідуванню»).

Висновки

Кількісні та якісні характеристики ОЗГ як особливого суб'єкта злочинної діяльності обумовлюють специфіку тактики проведення слідчих (розшукових) дій початкового етапу досудового розслідування у відповідних провадженнях, зокрема, огляду місця події, допиту підозрюваних, обшуку. Ця специфіка проявляється як в спрямованості слідчих (розшукових) дій та їх послідовності, так і в тактичних прийомах, що можуть бути застосовані при їх проведенні. Врахування наведених особливостей таких дій в слідчій практиці

буде сприяти ефективності кримінально-процесуального доказування організованого характеру злочинної групи.

Література

1. Панов М. І., Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. Настільна книга слідчого. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Ін Юре, 2007. 728 с.
2. Топчій В. В. Планування розслідування злочинів, учинених організованими злочинними групами. *Юридичний вісник*, 2015. № 1 (34). С. 169-174.
3. Драпкин Л. Я. Проблемы расследования преступлений, совершаемых организованными сообществами. Криминалистика: учебник. Москва: Высшая школа, 1994. 708 с.
4. Яблоков Н. П. Расследование организованной преступной деятельности: практ. пособ. Москва: Юристъ, 2002. 171 с.
5. Проценко М. В. Особливості розслідування злочинів, вчинених організованими групами, у криміналістичній методиці: дис. ... канд. юр. наук. Харків, 2008. 213 с.
6. Макаренко Є. І., Негодченко О. В., Тертишник В. М. Огляд місця події: навч. посіб. Дніпропетровськ, 2001. 156 с.
7. Тищенко С. О. Особливості організації і тактики проведення огляду місця події. *Науковий вісник ДДУВС*, 2014. № 4. С. 409-413.
8. Быков В. М. Особенности расследования групповых преступлений. Ташкент: НИИРИО Ташк. ВШ МВД СССР, 1980. 60 с.
9. Быков В. М. Преступная группа: криминалистические проблемы. Ташкент: Узбекистон, 1991. 143 с.
10. Кофанов А. В., Кобилянський О. Л., Кузьмичов Я. В. Криминалистика: питання і відповіді: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 280 с.
11. Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Российская Е. Р. Криминалистика. Учебник для вузов. Москва: НОРМА, 2000. 990 с.
12. Глазырин Ф. В. Изучение личности обвиняемого и тактика следственных действий: Учебное пособие. Свердловск: СЮИ, 1973. 156 с.
13. Питерцев С. К., Степанов А. А. Тактика допроса. Санкт-Петербург: Питер, 2001. 160 с.
14. Доспулов Г. Г. Психология допроса на предварительном следствии. Москва: Юрид. лит., 1976, с. 112.

АНОТАЦІЯ

У статті обґрунтовується доцільність проведення тактичних операцій для широкого кола доказів на початковому етапі розслідування. Здійснено спробу виокремити особливості проведення першочергових слідчих (розшукових) заходів і розкрити їх зміст, з урахуванням специфічних ознак організованих злочинних угруповань. На підставі цих особливостей запропоновані рекомендації з розслідування злочинів, вчинених у складі організованої групи на початковому етапі, спрямовані на підвищення ефективності кримінального процесуального доказування.

Ключові слова: організована група, досудове розслідування, початковий етап, тактика, слідчі (розшукові) дії.

Kisko Artem Ivanovich

postgraduate

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine)

**INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS
AT THE INITIAL STAGE OF INVESTIGATION
CRIMES COMMITTED AS PART OF
AN ORGANIZED GROUP**

The modern reform of economic and political life in Ukraine requires an intensification of the fight against organized crime. But there is still disagreement in the legal literature regarding determination of the most appropriate tactics for conducting pretrial investigation of crimes committed by an organized group. This problem is associated with specific forensic signs of criminal associations, which must be established in each specific criminal proceeding on group crimes. In particular, group crimes are characterized by the presence of a large number of accomplices, the existence of several episodes of criminal activity, the formation of a wide range of criminalistics versions, and other. These factors greatly complicate and inhibit the process of pretrial investigation. Considering this, the execution of investigative (search) actions has its own characteristics. The execution of such measures is intended to prove the fact of the stability of the group, as well as other signs, thanks to which it can be concluded that the criminal organized group actually exists. Neglecting the criminalistics features of criminal groups will not allow to quickly and efficiently solving a criminal case. To solve such problems, it was determined the feasibility of tactical operations to obtain a wide range of evidence at the initial stage of the investigation. An attempt has been made to highlight the features of the implementation of expedient priority investigative (search) measures and determine their essence. The importance of conducting tactical operations to increase the effectiveness of criminal procedural evidence at the initial stage is determined. Based on these features, the article contains recommendations for investigating crimes committed as part of an organized group, given their essential features.

Key words: organized group, pretrial investigation, initial stage, tactics, investigative (search) actions.

15. Гула Л. Ф. Використання тактичних прийомів у розслідуванні злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*, 2016. № 845. С. 515-521.

16. Колворотный А. А., Куртынов И. В. Особенности выявления организатора и участников преступного сообщества при расследовании совершенных ими преступлений. *Вестник Волгоградской академии МВД России*. Волгоград, 2013. С. 78-82

17. Тимербаев А. Т., Сердюк Л. В. Тактика проверки заявления об алиби на предварительном следствии: учеб. пособ. Хабаровск: Хабар. высш. шк. МВД СССР, 1987. 62 с.

18. Бердникова О. П. Тактические приемы первоначального допроса активного участника организованной группы специализирующейся на совершении разбойных нападений. *Полицейская и следственная деятельность*. Москва: НБ-Медиа, 2017. С. 10-17.

19. Коновалова В. Е. Шепитько В.Ю. Обыск: тактика и психология. Харьков: Гриф, 1997. 80 с.

20. Осіпов Я. В. Алгоритм пошуку підозрюваних за мобільними телефонами. *Актуальні проблеми сучасної науки і правоохоронної діяльності*. Харків, 2018. №25. С. 144.

21. Денисюк С.Ф. Проблеми тактики обшуку в сучасних умовах боротьби з організованою злочинністю. *Вісник Академії правових наук України*. № 1. Київ, 1999. С. 224-227.

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВНЕСЕННЯ МАЙНОВИХ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ДО СТАТУТНОГО КАПІТАЛУ ГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВ

ГЕРЦ Алла Анатоліївна - доктор юридичних наук, доцент кафедри цивільного права та процесу юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка

ТУРЧИН Лілія Ярославівна - магістр права, аспірантка кафедри цивільного права та процесу юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті надано характеристику сутності статутного капіталу. Досліджено відмінності у використанні законодавцем термінології для позначення майнової участі у статутному капіталі господарських товариств. На підставі такого дослідження сформульовано висновок про доцільність вживання терміну «внесок». Визначено джерела формування статутного капіталу господарських товариств. Проілюстровано різні наукові позиції щодо внесення майнових прав інтелектуальної власності до статутного капіталу господарських товариств. Висловлено позицію щодо недоцільності обмеження можливості вносити майнові права інтелектуальної власності до статутного капіталу господарських товариств. Проаналізовано існуючі позиції науковців щодо виокремлення критеріїв, яким повинні відповідати майнові внески до статутного капіталу господарських товариств та висловлено позицію щодо критеріїв, яким повинні відповідати майнові права інтелектуальної власності для внесення їх до статутного капіталу господарських товариств. Охарактеризовано проблематику оцінювання майнових прав інтелектуальної власності з метою їх внесення до статутного капіталу господарських товариств.

Ключові слова: майнові права інтелектуальної власності, статутний капітал, господарські товариства, грошова оцінка, внесок до статутного капіталу.

Актуальність теми дослідження

Можливість використання прав інтелектуальної власності як внеску до статутного капіталу господарських товариств є недостатньо врегульованим на законодавчому рівні. Таким чином, актуальними є дослідження механізму розпорядження майновими правами інтелектуальної власності, зокрема в частині внесення таких прав до статутного капіталу господарських товариств.

Виклад основного матеріалу статті

Метою створення господарських товариств є їх участь в цивільному обороті. Оскільки такий має, здебільшого, майновий характер, то й важливе значення має те, яким майном володіють господарські товариства. Так, основним джерелом утворення майна господарських товариств є статутний капітал.

Статутний капітал є не лише правовим поняттям, а й економічним. З економічної точки зору, статутний капітал розглядають як суму внесків власників підприємства в його активи за номінальною вартістю згідно із засновницькими документами [21, с. 103].

Статутний капітал господарських товариств формується за рахунок внесків (вкладів) учасників. При чому, законодавець не одностайний у використанні якогось конкретного терміну («вклад» чи «внесок»). Так, в положеннях Цивільного кодексу України для позначення майнової участі в статутному капіталі господарських товариств використовується лише термін «вклад». Вод-

ночас положення Закону України «Про господарські товариства» та Господарського кодексу України містять обидва терміни. Згідно з частиною 4 статті 82 Господарського кодексу України статутом може бути встановлено порядок визначення розміру часток учасників залежно від зміни вартості майна, внесеного як *вклад*, та додаткових *внесків* учасників. З вказаного положення вбачається, що при первинному внесенні майна до статутного капіталу вживається термін «вклад», а при додатковому внесенні – «внесок». Водночас, згідно з положенням статті 85 Господарського кодексу України господарське товариство є власником майна, переданого йому у власність засновниками і учасниками як *внески*. Таким чином, деякі норми того ж Господарського кодексу України закріплюють термін «внесок» для позначення будь-якого передання майна у власність господарського товариства (як первинне внесення майна, так і додаткове).

Частиною 4 статті 10 Закону України «Про акціонерні товариства» закріплено положення, згідно з яким незатвердження установчими зборами статуту акціонерного товариства вважається відмовою засновників від створення цього товариства та є підставою для повернення засновникам *внесків*, зроблених ними в рахунок оплати акцій. Повернення *внесків* здійснюється протягом 20 робочих днів з дати проведення установчих зборів, на яких не було прийнято рішення про затвердження статуту акціонерного товариства. Положення частин 3 та 4 статті 15 вказаного Закону містять норми, відповідно до яких збільшення статутного капіталу акціонерного товариства із залученням додаткових *внесків* здійснюється шляхом розміщення додаткових акцій. Збільшення статутного капіталу акціонерного товариства без залучення додаткових *внесків* здійснюється шляхом підвищення номінальної вартості акцій. Термін «вклад» в цитованому Законі взагалі не використовується.

В свою чергу, Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» містить лише термін «вклад» та не містить терміну «внесок». Зокрема, вкладом, відповідно до цього Закону, розуміють як первинне внесення майна до статутного

капіталу, так і додаткове внесення (частина 3 статті 16 – «При збільшенні статутного капіталу за рахунок *додаткових вкладів* номінальна вартість частки учасника товариства може бути збільшена на суму, що дорівнює або менша за вартість додаткового вкладу такого учасника»), що суперечить термінології, вжитій у статті 82 Господарського кодексу України.

Податковий кодекс України у пункті 165.1.44 містить припис, згідно з яким до загального місячного (річного) оподаткованого доходу платника податку не включається сума майнового та немайнового *внеску* платника податку до статутного капіталу юридичної особи - емітента корпоративних прав, в обмін на такі корпоративні права.

Зважаючи на таку неузгодженість положень законодавства, вважаємо за доцільне звернутись до філологічного підґрунтя обох термінів. Так, під вкладом в українській мові розуміють:

- грошову суму, внесену на збереження до ощадної каси або державного банку;
- що-небудь цінне внесене в громадську справу, науку, літературу і т. ін. [19].

Водночас, внеском є:

- гроші, які хтось сплачує організації, установі тощо;
- що-небудь цінне внесене в громадську справу, науку, літературу і т. ін. [19].

Згідно з позицією науковців-філологів, слово «вклад» є русизмом. Зокрема, М. Білоус та О. Сербенська радять замість словосполучення «вносити вклад» вживати словосполучення «зробити внесок». [7, с. 23].

В Юридичній енциклопедії [24] надано такі визначення досліджуваних термінів:

- *вклади* – це грошові суми або цінні папери, внесені юридичними чи фізичними особами для зберігання у кредитно-фінансові установи на певних умовах;

- *внески* – це майнова участь фізичної чи юридичної особи в заснуванні і здійсненні певного виду постійної чи тимчасової діяльності, зокрема діяльності політичних партій, профспілок, громадських і господарських організацій та їх об'єднань, релігійних організацій, окремих видів благодійної та іншої діяльності.

Зважаючи на всі вищезазначені аргументи, вважаємо за доцільне для позна-

чення майнової участі в статутному капіталі господарських товариств вживати термін «внесок». З приводу вказаного, доцільним є внесення відповідних змін до законодавства України (Цивільного кодексу України, Господарського кодексу України, Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», Закону України «Про господарські товариства»).

Відповідно до положень частини 2 статті 115 Цивільного кодексу України внеском до статутного (складеного) капіталу господарського товариства можуть бути гроші, цінні папери, інші речі або майнові чи інші відчужувані права, що мають грошову оцінку, якщо інше не встановлено законом. Аналогічне положення є також в статті 13 Закону України «Про господарські товариства». Таким чином, цивільне законодавство передбачає можливість використання нематеріальних активів, при формуванні статутного капіталу господарських товариств. Зупинимось детальніше на майнових правах інтелектуальної власності як внесках до статутного капіталу господарських товариств.

Вважаємо, що для товариства негрошові внески (якими є й майнові права інтелектуальної власності) можуть бути досить привабливими. Зокрема, в окремих випадках, товариство навіть може бути більш зацікавлене в отриманні від учасника негрошового внеску, аніж грошового. Така ситуація має місце у випадку, коли відповідний внесок стосується речей або прав, які товариство змушене набути для свого ефективного функціонування.

Науковці, однак, по-різному ставляться до внесення негрошових активів до статутного капіталу. Так, А.Ф. Федоров, Г.Ф. Шершеневич свого часу виступали за можливість здійснення негрошових внесків, І.Т. Тарасов заперечував проти цього, вважаючи, що внески можуть бути оплачувані лише грошми, на які можна придбати для товариства різного роду предмети відповідно до його цілей та потреб [23, с. 119].

Науковці В.В. Долинська, М.Г. Іонцев, І.В. Спасибо-Фатєєва, пропонують встановити співвідношення між грошовими і негрошовими внесками у статутному капіталі [12, с. 227], [13, с. 54.], [20, с. 241]; чи нада-

ти можливість участі правами промислової власності в статутному капіталі акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю і товариства з додатковою відповідальністю лише в частині, що перевищує законодавчо встановлений мінімальний розмір статутного капіталу, або, як пропонується Ю.Є. Атамановою, повести загальну модифікацію конструкції статутного капіталу: поділити його на два фонди – фонд матеріальних активів і фонд нематеріальних активів [6, с. 190].

На нашу думку, потреби обмежувати можливість засновників (учасників) товариства вносити майнові права інтелектуальної власності до статутного капіталу господарських товариств немає. Адже ринок об'єктів права інтелектуальної власності в наш час активно розвивається, все частішими стають угоди з приводу відчуження та передачі у тимчасове користування майнових прав інтелектуальної власності, що свідчить про привабливість таких об'єктів для одержувачів прав на них. Більше того, лише для акціонерних товариств законодавство передбачає мінімальний розмір статутного капіталу. Щодо інших господарських товариств, то такі не обмежені у визначенні мінімального розміру свого статутного капіталу, а тому й будь-які обмеження щодо можливості внесення негрошових активів будуть невиправданими. Щодо можливості існування певних ризиків (пов'язаних з оцінкою таких прав), то такі можливо усунути шляхом врегулювання процедури оцінки негрошових внесків.

Водночас, українське законодавство передбачає заборону формування статутного капіталу деяких видів господарських товариств за рахунок негрошових внесків. Це стосується фінансових установ, до яких належать банки, кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, страхові компанії, установи накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційні фонди і компанії та інші юридичні особи, виключним видом діяльності яких є надання фінансових послуг, а у випадках, прямо визначених законом, - інші послуги (операції), пов'язані з наданням фінансових послуг.

В літературі по-різному розглядається питання стосовно того, що саме є об'єктом внеску до статутного капіталу. Деякі науковці таким вважають сам об'єкт права інтелектуальної власності [15], також трапляються думки стосовно того, що внеском є патент як охоронний документ [11] і навіть інтелектуальний капітал, під яким розуміються знання, що можуть бути перетворені на прибуток та оцінені [8] або ж - майнові права інтелектуальної власності [25], [18].

Стосовно вищезгаданого питання, підтримуємо останню позицію, згідно з якою об'єктом внеску до статутного капіталу виступають саме майнові права інтелектуальної власності, а не об'єкти права інтелектуальної власності чи охоронні документи. Вказана позиція узгоджується з виключним підходом та підтверджується українським законодавством. Зокрема, у статті 424 Цивільного кодексу України чітко зазначено, що саме майнові права інтелектуальної власності можуть бути внеском до статутного капіталу юридичних осіб. Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи», затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 18.10.1999 р. № 242, як нематеріальні активи розглядаються саме права на відповідні об'єкти інтелектуальної власності, а не ці об'єкти як такі. Щодо охоронних документів, то, як слушно звернув увагу І.Є. Якубівський, такі слід розглядати як документи, що засвідчують права, що вносяться до статутного капіталу. [25]

Слід зауважити, що подібне питання постає не лише в українській науці, але й закордонній, зокрема, європейській, також. Так, Я. Томкевіч і Я. Блох називали свого часу внесками патенти, незапатентовані винаходи, авторські права [4, с. 24], А. Шуманські – патент чи право на отримання патенту, а також майнові авторські права [3, с. 149-150], М. Мініас – права, що виникають з патенту, право на патент, майнові авторські права [2], П. Пініор – патент, право на патент, свідоцтво на знак для товарів і послуг, право на свідоцтво, ліцензія на використання винаходу чи корисної моделі, «ноу-хау», а також майнові авторські права [5, с. 119]. Слід уточнити, що польські нау-

ковці розглядають патент як майнове право інтелектуальної власності (зокрема, промислової власності), що пояснює вищезазначені позиції науковців.

Виходячи з положень частини 2 статті 115 Цивільного кодексу України, законодавець чітко вимагає дотримання двох критеріїв, яким повинне відповідати майно як внесок до статутного капіталу: відчужуваність та можливість здійснення грошової оцінки.

Звертаючись до закордонного досвіду, корпоративне право Європейського союзу також містить спроби окреслення критеріїв спроможності негрошових внесків, зокрема, відповідне положення містить стаття 7 Директиви Європейського Парламенту і Ради 2012/30/UE від 25.10.2012 про координацію гарантій, які вимагаються державами-членами від господарських товариств в розумінні пункту 2 статті 54 Трактату про функціонування Європейського Союзу, з метою досягнення їх рівності, для охорони як інтересів учасників, так і третіх осіб в процесі створення акціонерного товариства, а також збереження та зміни його капіталу. Згідно з вищезазначеною статтею до складу статутного капіталу можуть входити лише активи, які можна оцінити.

Додатково звертаючись до юридичної наукової доктрини, О.А. Воловик обґрунтовує доцільність законодавчого забезпечення комплексу критеріїв, яким мають відповідати негрошові внески до статутного капіталу. До них науковець відносить ліквідність, адекватність оцінки внесків, потреба та можливість їх використання в господарській діяльності товариства [10, с. 7]. Водночас, вважаємо, що критерій можливості використання досліджуваних внесків у господарській діяльності товариства, якщо й слід брати до уваги, то лише в широкому розумінні. Адже у вузькому розумінні вказаний критерій не виправдано обмежує засновників (учасників, акціонерів) у свободі формування статутного капіталу. Зокрема, вид господарської діяльності товариства не обов'язково повинен співпадати зі сферою використання об'єкта інтелектуальної власності, права на який передаються до статутного капіталу. Припустимо, товари-

ство може не використовувати об'єкт інтелектуальної власності у своєму виробництві, однак це не перешкоджає йому передавати відповідні права на об'єкт права інтелектуальної власності іншим особам за ліцензійним договором і отримувати від цього прибуток.

Загалом же ж, якщо абстрагуватися від вищенаведеного, то недоцільно виокремлювати критерій можливості використання майнових прав інтелектуальної власності, що передаються до статутного капіталу господарських товариств, у господарській діяльності такого товариства. Адже засновникам (учасникам, акціонерам) слід самостійно вирішувати питання необхідності (корисності, цінності тощо) товариству такого внеску.

Зокрема, на нашу думку, майнові права інтелектуальної власності як внески до статутного капіталу повинні відповідати лише таким критеріям як можливість здійснення грошової оцінки такого внеску; оборотоздатність (можливість вчиняти з ним правові дії на користь товариства).

Оцінка вартості прав на об'єкти права інтелектуальної власності відповідно до Міжнародних стандартів оцінки здійснюється, серед іншого, з метою визначення вартості інтелектуальної власності, що вноситься до статутного капіталу, вартості виключних прав, переданих на підставі договору про передачу прав на об'єкт інтелектуальної власності або ліцензійного договору на право використання такого об'єкта. [22, с. 306]

За своєю суттю об'єкти інтелектуальної власності нематеріальні, тому їх вартість, як і вартість майнових прав інтелектуальної власності не визначається традиційним способом, що використовується при оцінці матеріальних об'єктів.

Проблематика оцінювання об'єктів інтелектуальної власності полягає у такому: нематеріальність об'єктів інтелектуальної власності, через що застосування традиційних інструментів при визначенні їх вартості є неможливим; не всі інтелектуальні блага піддаються безпосередньому ринковому оцінюванню; у зв'язку з оригінальністю і неповторністю інтелектуальних продуктів та умов їх використання окремими суб'єктами

господарювання не існує єдиної загальноприйнятої методики оцінювання об'єктів інтелектуальної власності; динаміка вартості інтелектуальної власності не завжди підпорядковується певній загальній закономірності, є індивідуальною для кожного конкретного її об'єкта, оскільки інновації не стільки йдуть за ринковою кон'юнктурою, скільки визначають її зміни [14, с. 270].

Постановою Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2007 року № 1185 затверджено Національний стандарт № 4 «Оцінка майнових прав інтелектуальної власності». Національний стандарт № 4 є обов'язковим для застосування суб'єктами оціночної діяльності під час проведення оцінки майнових прав інтелектуальної власності, а також особами, які здійснюють відповідно до законодавства рецензування звітів про оцінку. Об'єктами оцінки відповідно до цього Стандарту є майнові права інтелектуальної власності, які належать до об'єктів у нематеріальній формі.

Відповідно до статті 9 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» та з урахуванням вимог Національного стандарту № 4 «Оцінка майнових прав інтелектуальної власності», затверджено Методику оцінки майнових прав інтелектуальної власності. Процедура оцінки майнових прав інтелектуальної власності включає послідовність дій, що визначені в розділі «Загальні вимоги до проведення незалежної оцінки майна» Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 10.09.2003 № 1440.

Оцінка майнових прав інтелектуальної власності має важливе значення для забезпечення функцій статутного капіталу. Зокрема, у випадку неналежної оцінки відповідного внеску (оцінення внеску вище аніж його ринкова вартість), статутному капіталу як бухгалтерському запису на стороні пасивів, відповідатимуть на стороні активів внески нижчої вартості, що порушуватиме інтереси як самого товариства, так і його учасників та кредиторів.

Щодо критерію оборотоздатності, то такий передбачає, що в разі внесення до статутного капіталу майнових прав інтелекту-

альної власності, такі мають бути предметом обороту і тільки в такому випадку можуть вноситись до статутного капіталу і становити актив товариства.

Деякі науковці окремо виділяють такий критерій як можливість входження внеску до ліквідаційної маси або до банкрутуючого товариства [1, с. 274]. Пропонований критерій походить з гарантійної функції статутного капіталу і забезпечує інтереси кредиторів товариства. Згідно з таким, предметом негрошового внеску може бути тільки таке право, з якого кредитори можуть задовольнити свої вимоги. Таке задоволення вимог виникає при банкрутстві і ліквідації товариства, оскільки до цього моменту товариство може використовувати інші ресурси для погашення своїх зобов'язань [5, с. 77]. Потрібно підкреслити, однак, що вказаний критерій є похідним від критеріїв оборотоздатності та можливості здійснення грошової оцінки, оскільки, у випадку, якщо майнове право може бути предметом цивільного обороту, піддається оцінці, то такий внесок може також збуватися в процесі банкрутства чи ліквідації товариства.

Повертаючись до грошової оцінки майнових прав інтелектуальної власності, слід зазначити, що така є важливим етапом в процесі здійснення майнових прав інтелектуальної власності, зокрема, шляхом внесення до статутного капіталу. Розуміння підходів та методів оцінки дозволить правильно визначити вартість об'єктів права інтелектуальної власності для ефективного функціонування інтелектуальних активів в господарському обороті. [17, с.342]

Так, відповідно до положень статті 13 Закону України «Про господарські товариства» грошова оцінка внеску учасника господарського товариства здійснюється за згодою учасників товариства, а у випадках, встановлених законом, вона підлягає незалежній експертній оцінці.

Науковець В.М. Кравчук зазначає, що в цьому випадку потрібна згода всіх учасників, незалежно від розміру внеску, оскільки, законодавство вказує про згоду учасників (якщо оцінку дають учасники, то необхідна згода кожного з них), а не загальних зборів учасників товариства (якщо оцінку роблять

загальні збори учасників, то рішення приймається більшістю голосів) [16]. Позиція науковця підтверджується положеннями частини 3 статті 13 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», які встановлюють, що внесок у негрошовій формі повинен мати грошову оцінку, що затверджується одностайним рішенням загальних зборів учасників, у яких взяли участь всі учасники товариства. При створенні товариства така оцінка визначається рішенням засновників про створення товариства.

Водночас, вважаємо положення статті 13 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» в частині затвердження грошової оцінки негрошового внеску одностайним рішенням загальних зборів учасників, у яких взяли участь всі учасники товариства дещо надмірними. Зокрема, на стадії створення товариства згода всіх засновників щодо грошової оцінки негрошового внеску є цілком виправдана, адже товариства як окремого суб'єкта ще не існує і всі дії, пов'язані з його створенням є взаємним волевиявленням всіх засновників. Однак після створення товариства, таке виступає окремим суб'єктом цивільних правовідносин і дії від його імені вчиняються органами управління товариством. Щодо учасників, то такі є членами загальних зборів як вищого органу товариства і саме через загальні збори можуть приймати рішення. Згідно з положеннями частини 2 статті 34 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» рішення про зміну розміру статутного капіталу товариства, приймаються трьома чвертями голосів усіх учасників товариства, які мають право голосу з відповідних питань. Зважаючи на вказане, оскільки зміна розміру статутного капіталу може відбуватись шляхом залучення нових учасників та здійснення ними внесків до статутного капіталу (в тому числі й негрошових), видається недоцільним встановлення необхідності одностайного рішення всіх учасників товариства для затвердження грошової оцінки негрошового внеску. Адже така норма може використовуватись учасниками товариства як спосіб зловживання своїми правами

(учасник, що хоче заблокувати процес передавання негрошового внеску до статутного капіталу, не з'являтиметься чи не голосуватиме на загальних зборах, на яких затверджується грошова оцінка негрошового внеску).

Щодо акціонерних товариств, питання про затвердження оцінки майна, що вноситься засновниками в рахунок оплати акцій товариства вирішується на установчих зборах акціонерного товариства, де за нього повинні проголосувати всі засновники акціонерного товариства. Відповідно до частини 2 статті 11 вказаного Закону ціна майна, що вноситься засновниками акціонерного товариства в рахунок оплати акцій товариства, повинна відповідати ринковій вартості цього майна, визначеній відповідно до статті 8 цього Закону. Згідно з частиною 1 статті 8 Закону України «Про акціонерні товариства» ринкова вартість майна у разі його оцінки відповідно до цього Закону, інших актів законодавства або статуту акціонерного товариства визначається на засадах незалежної оцінки, проведеної відповідно до законодавства про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність. Рішення про залучення суб'єкта оціночної діяльності - суб'єкта господарювання приймається наглядовою радою товариства (у процесі створення товариства - зборами засновників або засновником особисто у разі створення акціонерного товариства однією особою). Зважаючи на вказані положення, при внесенні майна до статутного капіталу акціонерних товариств, обов'язковою є незалежна оцінка такого майна суб'єктом оціночної діяльності. Рішення про залучення суб'єкта оціночної діяльності має прийматись або засновниками товариства, або установчі збори мають проводитися у два етапи, на першому з яких приймається рішення про залучення такого суб'єкта, а на другому – про затвердження проведеної ним оцінки майна [9, с. 44].

Стаття 7 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» передбачає обов'язкове проведення оцінки майна у випадках визначення вартості внесків учасників та засновників господарського товариства, якщо до зазначеного товари-

ства вноситься майно господарських товариств з державною часткою (часткою комунального майна), а також у разі виходу (виключення) учасника або засновника із складу такого товариства. Окрім цього законодавством передбачено необхідність обов'язкової експертної оцінки іноземних інвестицій у вигляді будь-яких прав інтелектуальної власності. Зокрема, у статті 2 Закону України «Про режим іноземного інвестування» йдеться про те, що іноземні інвестиції можуть здійснюватися у вигляді будь-яких прав інтелектуальної власності, вартість яких у конвертованій валюті підтверджена згідно з законами (процедурами) країни інвестора або міжнародними торговельними звичаями, а також підтверджена експертною оцінкою в Україні, включаючи легалізовані на території України авторські права, права на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, знаки для товарів і послуг, ноу-хау тощо. А положення статті 5 цього ж Закону передбачають, що іноземні інвестиції та інвестиції українських партнерів, включаючи внески до статутного капіталу підприємств, оцінюються в іноземній конвертованій валюті та у валюті України за домовленістю сторін на основі цін міжнародних ринків або ринку України.

На нашу думку, при внесенні майнових прав інтелектуальної власності до статутного капіталу, оцінка таких внесків суб'єктом оціночної діяльності має бути обов'язковою не лише для акціонерних товариств, господарських товариств з державною чи комунальною часткою чи у випадку здійснення іноземних інвестицій, але й загалом для господарських товариств. Незалежна оцінка сприятиме забезпеченню інтересів як учасників товариства, так і його кредиторів. Здійснювати оцінку негрошових внесків (зокрема, й майнових прав інтелектуальної власності) повинен суб'єкт оціночної діяльності. Така позиція обґрунтовується спеціальним статусом, яким наділений такий суб'єкт (професійна діяльність, державне регулювання, відповідальність тощо).

Досліджуючи можливість внесення майнових прав інтелектуальної власності до статутного капіталу господарських товариств, слід пам'ятати про обмеження таких прав

щодо часу їх дії. Товариство, що отримало майнові права інтелектуальної власності як внесок до статутного капіталу, зможе ефективно користуватись такими правами протягом строку правової охорони відповідних прав. Водночас, незважаючи на закінчення відповідних строків, корпоративні права особи, яка здійснила відповідний внесок до статутного капіталу, залишаються за нею.

Підсумовуючи вищезазначене, майнові права інтелектуальної власності можуть бути досить привабливими для господарських товариств в якості внеску до статутного капіталу. При цьому, об'єктом внеску до статутного капіталу виступають саме майнові права інтелектуальної власності, а не об'єкти права інтелектуальної власності чи охоронні документи. При внесенні зазначених прав до статутного капіталу, такі повинні бути оборотоздатними та підлягати грошовій оцінці. Висловлено позицію щодо обов'язкового здійснення грошової оцінки майнових прав інтелектуальної власності суб'єктом оціночної діяльності при внесенні таких до статутного капіталу всіх видів господарських товариств.

Література

1. Kodeks spółek handlowych. Warszawa: C.H. Beck, 2012. 1180 s.
2. Minas M. Zdolność aportowa. Rejent. 1995. №9. S. 94.
3. Szumański A. Wkłady niepieniężne do spółek kapitałowych. Warszawa: Wydawnictwa Prawnicze Pwn, 1997. 350 s.
4. Tomkiewicz J. Kodeks handlowy. Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością. Komentarz. Warszawa, 1934. 322 s.
5. Wkłady niepieniężne w spółkach handlowych/ W. Popiołka, P. Piniór, G. Górczyński. Warszawa: LexisNexis, 2014. 507 s.
6. Атаманова Ю. Е. Участие в хозяйственных обществах правами промышленной собственности: правовое проблемы передачи инновационного продукта. Право, 2004. С.196.
7. Білоус М. Екологія українського слова. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. 88 с.
8. Бутнік-Сіверський О. Б. Економіка інтелектуальної власності. Київ: ІнЮре, 2004. С. 514–540.
9. Вінник О.М. Науково-практичний коментар Закону України «Про акціонерні товариства». Юрінком Інтер, 2010. 312 с.
10. Воловик О.А. Господарсько-правове забезпечення корпоративних інтересів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Донецьк, 2005. 20 с.
11. Городов О.А. Интеллектуальная собственность: правовые аспекты коммерческого использования: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юр. наук. Санкт-Петербург. 1999. 33 с.
12. Долинская В.В. Акционерное право: основные положения и тенденции. Волтерс Клувер, 2006. С. 736.
13. Ионцев М.Г. Акционерные общества: Правовые основы имущественных отношений. Управление и контроль. Защита права акционеров. Ось-89, 2003. С. 416.
14. Інтелектуальна власність. В.П. Мартинюк, О.І. Вівчар, І.М. Вовна, Ю.Є. Якубівська. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. 360 с.
15. Клявлін В. Інтелектуальна власність у статутних фондах і балансах промислових підприємств. Інтелектуальна власність. 1999. №1. С. 35–40.
16. Кравчук В. М. Право інтелектуальної власності як вклад до статутного капіталу юридичної особи [Електронний ресурс]. 2014. Режим доступу до ресурсу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/vnulpurn_2014_807_31.pdf.
17. Основні методичні підходи до оцінки ОПІВ інноваційного спрямування. Н. М. Столярчук. Економічні науки. Сер. Облік і фінанси. 2012. Вип. 9(3). С. 341-355.
18. Петренко В. С. Установчі договори щодо внесення майнових прав інтелектуальної власності в якості внесків до статутного фонду господарських товариств. Київ: Юрінком Інтер, 2019. С. 374–379.
19. Словник української мови [Електронний ресурс]. Академічний тлумачний словник. 1970. Режим доступу до ресурсу: <http://sum.in.ua/>.

20. Спасибо-Фатеева И.В. Акционерные общества: корпоративне правоотношения. Право, 1998. С. 256.

21. Терещенко О. О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання. Київ: КНЕУ, 2003. 554 с.

22. Управління інтелектуальною власністю. П.М. Цибульов, В.П. Чеботарьов, В. Г. Зінов, Ю. Суїні. Київ: «К.І.С.», 2005. 448 с.

23. Хорт Ю. В. Статутний капітал акціонерного товариства: захист інтересів учасників акціонерних правовідносин. Харків: Фінн, 2010. 276 с.

24. Юридична енциклопедія. Ю. С. Шемшученко, М. П. Зяблюк, В. П. Горбатенко та ін. Київ: Українська енциклопедія, 1998. 669 с.

25. Якубівський І. Є. Правові засади внесення майнових прав інтелектуальної власності до статутного капіталу господарського товариства. Юридична Україна. 2009. №3. С. 58–63.

Turchyn L. Ya.

Some aspects of the transfer of intellectual property rights to the share capital of companies. – Article.

The article describes the nature of the share capital of companies. Differences in the use of terminology by the legislator to indicate property participation in the share capital of companies are investigated. On the basis of such research, the conclusion about the expediency of using the term contribution (“vnesok” in Ukrainian language) is formulated. The sources of formation of the share capital of the companies are distinguished. Different scientific positions on the transfer of intellectual property rights to the share capital of companies are illustrated. It was stated that it was inappropriate to limit the possibility of transferring intellectual property rights to the share capital of companies. The existing positions of the scientists on the identification of the criteria to be met by the property contributions to the share capital of the companies are analyzed. The authors proposed criteria to be met by the intellectual property rights for transferring them to the share capital of the companies. The problems of valuation of intellectual property rights with the purpose of their transfer to the share capital of companies are characterized.

Key words: intellectual property rights, share capital, companies, monetary valuation, contribution to the share capital.

ДО ПИТАННЯ ПРО СУТНІСТЬ МІЖНАРОДНОГО ТРУДОВОГО ПРАВА

ШАШКОВА-ЖУРАВЕЛЬ І.О. - доктор філософії права, професор МКА, заступник завідувача кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Н.Н. Інституту права МАУП

УДК 341.1/8; 349.2

Дана наукова стаття спрямована на комплексний аналіз багатоманітної наукової думки щодо поняття міжнародного трудового права та розуміння його місця в системі міжнародного права. Окрема увага в даній науковій статті звертається на висвітлення суспільного призначення міжнародного трудового права на сучасному етапі розвитку світового співтовариства. Також, автори пропонують власне визначення поняття міжнародного трудового права.

Ключові слова: міжнародне трудове право, міжнародно-правове регулювання праці, поняття міжнародного трудового права, суспільне призначення міжнародного трудового права.

Постановка проблеми

На сучасному етапі вважається загальновизнаним те, що людина не може почуватися дійсно вільною без належного рівня захищеності її соціально-економічних прав, центральним елементом яких є трудові права. Відтак, не викликає сумніву важливість для світового співтовариства системи міжнародно-правових норм, спрямованих на захист відносин праці. В науці міжнародного права, на даний час, відсутня єдність поглядів стосовно сутності міжнародного трудового права та його місця в системі міжнародного права, що обумовлює актуальність подальших наукових досліджень в даному напрямі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання сутності міжнародного трудового права, його специфіки та місця в системі міжнародного права знаходило відображення в працях таких вітчизняних та зарубіжних вчених як В.М. Андріїв, А.М. Аметистов, О.Ю. Білоус, Д.К. Бекашев, Д.М. Величко, О.С. Волохов, Г.А. Капліна, І.Я. Кісельов, С.С. Лукаш, М.В. Лушникова, Н.Л. Лютов, П. Є. Морозов, Ю.В. Чижмарь, О.В. Черноус, І.І. Яцкевич та ін. Однак, в науці міжнародного права триває дискусія стосовно багатьох аспектів міжнародного регулювання праці, що засвідчує необхідність подальших наукових досліджень галузі міжнародного трудового права.

Формулювання цілей статті.

Метою даної наукової статті є комплексний аналіз плюралістичної наукової думки щодо поняття міжнародного трудового права та його місця в системі міжнародного права. Вказаною метою було обумовлено наступні завдання наукової статті:

- аналіз наукових поглядів щодо розуміння сутності міжнародного трудового права та його статусу в системі сучасного міжнародного права;
- висвітлення наукової думки про суспільне призначення міжнародного трудового права в сучасних умовах розвитку світового співтовариства;
- формулювання власного бачення сутності міжнародного трудового права та

співвідношення категорій «міжнародне трудове право» та « міжнародно-правове регулювання праці».

Виклад основного матеріалу

Досліджуючи сутність міжнародного трудового права, насамперед, слід звернути увагу на відсутність єдності поглядів вчених стосовно місця міжнародного трудового права в системі міжнародного права. Так, більшість вчених - міжнародників схилиються до визнання міжнародного трудового права самостійною галузю сучасного міжнародного права, однак, значна кількість науковців утримуються від визнання за міжнародних трудовим правом статусу самодостатньої галузі міжнародного права та застосовують в своїх працях категорію «міжнародно-правове регулювання праці». Також, в міжнародно-правовій науці має місце бачення системи міжнародно-правового захисту соціально-економічних, в тому числі, трудових прав як одного із інститутів галузі міжнародного права прав людини.

Слід зазначити, що вченими, які одні із перших на теренах колишнього СРСР досліджували проблематику міжнародного трудового права були Е.М. Аметистов та С.О. Іванов. Так, С.О. Іванов в 60-роках 20 століття дійшов висновку про обґрунтованість відокремлення міжнародного трудового права в самодостатню галузь міжнародного права та пропонував розглядати міжнародне трудове право як окрему специфічну галузь міжнародного права, спрямовану на забезпечення державного співробітництва з метою поліпшення умов праці громадян [1; С. 102-103]. Е.М. Аметистов вбачає в міжнародному трудовому праві підгалузь міжнародного права, що спрямована на регулювання відносин між державами з метою захисту трудових прав [2; С. 10]. Вчений визначає мету здійснюваного за допомогою міжнародних трудових норм міжнародного регулювання праці як забезпечення захисту трудових прав працівників та їх професійних організацій шляхом встановлення певних юридичних і фактичних гарантій трудових прав, за рахунок чого досягається покращення умов

праці та побуту трудящих в різних державах [3; С. 5-6].

Слід відмітити, що ряд науковців надають перевагу формулюванню «міжнародно-правове регулювання праці». Так, змістовне та достатньо конкретизоване визначення даного поняття було запропоновано І.Я. Кісельовим. На думку вченого, міжнародно-правове регулювання праці являє собою здійснювану за допомогою міждержавних угод регламентацію питань, пов'язаних із застосуванням найманої праці, охорони праці, покращення умов праці, а також захистом колективних та індивідуальних інтересів працівників. Головним результатом міжнародно-правового регулювання праці вчений вважає вироблення міжнародних трудових стандартів, що являють собою нормативний елемент міжнародного трудового права, змістом якого є ретельно відібрані найбільш універсально-значущі принципи та норми, що властиві національним системам трудового права, являють собою вираз досвіду багатьох поколінь та відображають результати виробленої світовою спільнотою соціальної політики, а також державної діяльності, спрямованої на запровадження соціальних цінностей до ринкової економіки [4; С.448-449].

Згідно визначення О.С. Волохова, міжнародно-правове регулювання праці являє собою застосування положень міжнародно-правових актів у сфері праці до відносин праці та пов'язаних з ними відносин, що мають місце в межах держави або виникають у зв'язку із діяльністю транснаціональної корпорації [5; С. 346-351]. Ми не можемо повністю погодитись із запропонованим визначенням міжнародно-правового регулювання праці з огляду на належність транснаціональних корпорацій до суб'єктів міжнародного приватного права.

Відомий український правознавець Ю.В. Чижмарь визначає міжнародне трудове право як систему правових актів, за допомогою яких здійснюється закріплення міжнародних стандартів праці, принципів у сфері праці, міжнародних зобов'язань держав щодо регулювання відносин праці, а також актів міжнародних організацій, спрямованих на здійснення регулюючого

впливу на різні держави. Вчений зазначає, що елементами міжнародного трудового права виступають міждержавні угоди, міжнародні стандарти, акти міжнародних інституцій, що здійснюють регулюючий вплив, а також практика міжнародних судових установ. Ми повністю поділяємо думку Ю.В. Чижмаря, який головною метою міжнародного трудового права вбачає сприяння покращенню умов праці трудящих у світі, збільшити можливості якого видається можливим за рахунок економічного та соціального прогресу, досягнення якого потребує миру та стабільності у міжнародному співтоваристві. Також, вчений стверджує, що в сучасний період відбувається остаточне формування міжнародного трудового права як самодостатньої галузі міжнародного права та звертає увагу на те, що норми міжнародного трудового права реалізуються завдяки вольовим зусиллям держав. До головних суб'єктів міжнародного трудового права Ю.В. Чижмарь справедливо відносить держави, при цьому, зазначаючи можливість включення до кола суб'єктів міжнародного трудового права міжнародних неурядових організацій наступних видів:

- міжнародних профспілкових організацій;
- міжнародних організацій роботодавців;
- правозахисних організацій міжнародного рівня (у зв'язку із реалізацією трудових прав)[6].

На думку С.С. Лукаш, міжнародно-правове регулювання праці являє собою сукупність норм міжнародного права, спрямованих на встановлення стандартів у сфері праці та зайнятості, остаточною метою яких є забезпечення впливу на внутрішньодержавне трудове право з метою його вдосконалення. Міжнародне трудове право, на думку вченого, є галуззю міжнародного права, що включає особливу систему правових норм, спрямованих на регулювання відносин між суб'єктами міжнародного права з метою захисту трудових прав працівників та їх представницьких організацій, покращення побуту та умов праці трудящих, що здійснюється за допомогою встановлення правових та

фактичних гарантій трудових прав на підставі рівності [7].

Також, досить вдало, на наш погляд, розмежовує поняття «міжнародне трудове право» та «міжнародно-правове регулювання праці» провідний український вчений в галузі трудового права В.М. Андрійв, який зазначає, що «міжнародне трудове право» слід розглядати як правовий вираз діяльності міжнародних організацій щодо регулювання сфери відносин праці. Головна увага, при цьому, зосереджена на міжнародних стандартах праці, їх змісті, цілях, тенденціях розвитку, а також механізмі реалізації. Також, вчений вказує на можливість розуміння міжнародного трудового права у «вузькому» значенні як тієї його частини, що знаходить місце в праві конкретної держави за рахунок конституційних норм, норм національного трудового законодавства, а також існуючих правових процедур та міжнародно-правових правил. Натомість, поняття «міжнародно-правове регулювання праці» є категорією, що охоплює не тільки міжнародні трудові норми, а, також, норми інших міжнародно-правових інститутів та галузей, які здійснюють вплив на регулювання сфери праці та механізм правового регулювання, яке здійснюється за допомогою вказаних норм [8; С.12]

Ми погоджуємось з баченням І.І. Яцкевича про недоцільність ототожнення сукупності міжнародно-правових норм, що спрямовані на встановлення міжнародних трудових стандартів з правовим регулюванням, яке не просто включає міжнародно-правові норми, а являє собою організовану систему міжнародно-правових актів, приймаючи та застосовуючи які суб'єкти міжнародного права мають можливість здійснювати вплив на відносини праці (часто такий вплив здійснюється опосередковано в результаті національної імплементації міжнародно-правових норм про працю). Вчений пропонує розглядати міжнародно-правове регулювання трудових відносин в широкому та у вузькому розумінні. Так, у широкому розумінні зазначене поняття являє собою діяльність суб'єктів міжнародного права, а також результат їх діяльності у вигляді системи міжнародно-правових актів, що визна-

чають зміст міжнародно-правового регулювання відносин праці. У вузькому розумінні міжнародно-правове регулювання трудових відносин є системою міжнародно-правових актів, нормативні положення яких мають на меті правове впорядкування трудових відносин [9].

Слід вказати на те, що ряд вчених – міжнародників виокремлюють в міжнародному трудовому праві як публічну так і приватну складові. Так, на думку співавторів Н.Л. Лютова і П.Є. Морозова міжнародне трудове право поділяється на міжнародне публічне трудове право та міжнародне приватне трудове право. Вчені обґрунтовують таке бачення сутності міжнародного трудового права поділом, власне, міжнародного права на міжнародне публічне та міжнародне приватне право. Так, міжнародне публічне трудове право співавтори розглядають як сукупність загальновизнаних міжнародно-правових на національно-правових принципів та норм, міжнародних договорів, актів «міжнародного м'якого права», що має на меті запровадження і застосування міжнародних трудових стандартів. В свою чергу, міжнародне приватне трудове право, на думку вчених являє собою систему правових норм, що регулюють відносини праці інші тісно пов'язані з ними відносини, що ускладнені іноземним елементом, відносини щодо дотримання актів транснаціональних корпорацій у сфері праці, а також міжнародні соціально-партнерські відносини [10; С.8-9].

На нашу думку, сутність міжнародного трудового права досить вдало відображена у визначенні Д.К. Бекашева, який пропонує розглядати міжнародне трудове право як галузь міжнародного публічного права, яка являє собою сукупність міжнародно-правових норм, спрямованих на регулювання відносин між суб'єктами міжнародного права стосовно трудових прав, зайнятості індивідів, їх умов праці, а також соціального забезпечення та соціального партнерства [11; С. 13].

Досліджуючи суспільне призначення міжнародного трудового права, варто погодитись з М.В. Лушниковою, яка вказує на те, що соціальне призначення міжнародно-

го трудового права, яке початково мало на меті забезпечення міжнародними зусиллями охорону праці та захист трудових прав працівників та їх організацій, зберігається і на сучасному етапі. На думку вченої, сучасне міжнародне трудове право покликано забезпечувати регулювання міжнародних відносин з метою захисту трудових прав індивідів за допомогою міжнародно-правових засобів. Предмет міжнародного трудового права, на думку М.В. Лушникової охоплює наступні основні групи міжнародних відносин:

- міжнародні відносини з приводу прийняття міжнародно-правових актів, які містять міжнародні стандарти праці і міжнародні колізійні норми;
- міжнародні відносини, змістом яких є забезпечення міжнародного контролю щодо дотримання та виконання приписів міжнародно-правових актів про працю [12].

Як справедливо зазначає М.М. Грекова, на сучасному етапі міжнародно-правове регулювання праці не обмежується закріпленням трудових прав людини на міжнародному рівні, а потребує, також, розробки механізму національної імплементації міжнародних трудових прав. На думку вченої, міжнародно-правове регулювання праці характеризується поєднанням статичного та динамічного аспектів. Так, статичний аспект, передбачає закріплення міжнародних трудових стандартів на рівні міжнародно-правових актів, насамперед, міжнародних договорів, а динамічний аспект включає процес здійснення приписів вказаних міжнародних договорів на рівні національних законодавств держав [13].

На нашу думку, позитивним в зазначеному баченні предмета міжнародного трудового права слід відмітити включення до його структури відносин контролю за реалізацією міжнародних норм про працю. Поза сумнівом те, що існуючий в рамках міжнародного трудового права контрольний механізм є необхідною складовою системи забезпечення ефективної реалізації міжнародних норм про працю.

Потрібно зазначити, що, на наш погляд, досить повне та змістовне визначення

принципів, властивих міжнародного трудового праву наводить Г. А. Капліна. Так, вчена пропонує розглядати принципи міжнародного трудового права як імперативні засади у сфері праці, що визнані світовою спільнотою, відображені на рівні декларацій та статутних норм міжнародних організацій універсального характеру – ООН та Міжнародної організації праці, обов'язкові для їх держав-учасниць, є такими, що визначають національні системи трудового права та законодавства та є забезпеченими засобами реагування міжнародного співтовариства у випадку їх не додержання. Г. А. Капліна слушно окреслює масив універсальних міжнародно-правових актів, що виступають джерелами принципів міжнародного регулювання праці. Вказані міжнародно-правові документи включають Статут Міжнародної організації праці, Філадельфійську Декларацію «Про цілі та завдання Міжнародної організації праці» від 1944 року, Декларацію Міжнародної організації праці «Про основоположні принципи та права у сфері праці» від 1998 року, Декларацію Міжнародної організації праці «Про соціальну справедливість з метою справедливої глобалізації» від 2008 року. До принципів міжнародного трудового права вчена відносить:

- принцип соціальної справедливості, що передбачає можливість всіх індивідів брати участь в справедливому розподілі результатів суспільного прогресу, включаючи умови праці та інші аспекти захисту праці;
- принцип свободи асоціації у сфері праці стосовно як працівників так і роботодавців;
- принцип гуманізму у сфері праці, що, зокрема, передбачає необхідність поліпшення умов праці на загальносвітовому рівні та затверджує важливість подолання бідності у світі;
- принцип рівної оплати за рівну працю;
- принцип співпраці соціальних партнерів;
- принцип визнання свободи праці;
- принцип не визнання праці товаром

[14].

Висновки

На підставі аналізу плюралістичної наукової думки про сутність міжнародного трудового права та його місце в системі міжнародного права є можливість констатувати наступне:

- міжнародне трудове право являє собою окрему галузь міжнародного (міжнародного публічного) права, що є системою забезпечених контрольним механізмом Міжнародної організації праці універсальних міжнародно-правових принципів у сфері праці, загальносвітових та спрямованих на їх відображення та деталізацію регіональних міжнародних трудових норм, регулюючий вплив якої спрямований на сприяння ефективному затвердженню та захисту індивідуальних та колективних трудових прав індивідів державами світового співтовариства;

- поняття «міжнародно-правове регулювання праці» доцільно застосовувати для позначення регулюючого впливу, що здійснюється на сферу трудових відносин у світі, а також діяльності, що спрямована на створення норм та принципів міжнародного трудового права, насамперед, діяльності здійснюваної в рамках Міжнародної організації праці. В широкому розумінні «міжнародне трудове право» і «міжнародно-правове регулювання праці» можуть вживатись як ідентичні поняття з огляду на спільне суспільне призначення категорій, що ними позначаються;

- головною метою сучасного міжнародного трудового права є досягнення поєднання економічного та соціального прогресу, а також подолання бідності у світі, що може бути забезпечено шляхом здійснення регулюючого впливу на діяльність держав-учасниць світового співтовариства, насамперед, в таких напрямках як забезпечення ефективної зайнятості, протидія дискримінації в галузі праці, заборона примусової праці, затвердження та захист права на асоціацію у сфері праці, охорона праці, а також забезпечення гідної винагороди за працю.

Література

1. Иванов С. А. Проблемы международного регулирования труда. - М.: Изд. «Наука», 1964.- 343 с.
2. Аметистов Э.М. Международное трудовое право и рабочий класс. М.: Международные отношения, 1970. 186 с.
3. Аметистов Э. М. Международное право и труд: Факторы имплементации международных норм о труде / Э. М. Аметистов. - М.: Междунар. отношения, 1982. - 352 с.
4. Кисилев И.Я. Сравнительное и международное трудовое право. Учебник для вузов. — М.: Дело, 1999. — 728 с.
5. Волохов О. С. Міжнародно-правове регулювання праці: поняття та принципи / О. С. Волохов // Держава і право : Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 56. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. – 680 с.
6. Національне та міжнародне трудове право: теоретико-правові проблеми [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05 / Чижмарь Юрій Васильович ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. - Київ, 2016. - 36 с.
7. Лукаш С. С. Міжнародно-правове регулювання в сфері праці / С. С. Лукаш // Юридична наука і практика. - 2011. - № 2. - С. 28-34.
8. Андрійв В. М. Міжнародне трудове право: навчальний посіб. / В. М. Андрійв. - Київ : ВД «Дакор», 2017. - 574 с.
9. Яцкевич І. І. Поняття та особливості міжнародно-правового регулювання юридичних гарантій у сфері праці / І. І. Яцкевич. // Часопис Національного університету «Острозька академія». Сер. : Право. - 2014. - № 2. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Choasp_2014_2_36.]
10. Лютов Н. Л., Морозов П. Е.. Международное трудовое право: учебное пособие / Москва: Проспект.2011. -216 с.
11. Бекяшев Д. К. Международное трудовое, право. Публично-правовые аспекты. - М.: Проспект, 2013.- 1008 с.
12. Лушникова М.В. Международное трудовое право: понятие, предмет / М.В. Лушникова// Весник пермского университета, Выпуск 3 (21), 2013. С.131-138
13. Грекова М.М. Поняття та зміст міжнародно-правового регулювання відносин у сфері праці / М.М. Грекова // Юридична Україна № 11, 2012. С. 110-114
14. Капліна Г.А. Роль принципів та норм міжнародного трудового права в сучасних інтеграційних процесах / Г.А. Капліна // Європейські інтеграційні процеси у ХХІ столітті : ключові тенденції, основні виклики та нові можливості : збірник матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 26-27 березня 2018 р.). - К.: Українська Асоціація Викладачів і Дослідників Європейської Інтеграції. – С. 234-244..

This article aims at a comprehensive analysis of the diverse scientific thought of defining the concept of international labor law and understanding its place in the system of international law. The authors draw attention to the lack of unity of views of scientists regarding the essence and the ratio between the concepts of “international labor law” and “international legal regulation of labor”, as well as the place of international labor law in the system of international law. Thus, the majority of international scholars tend to recognize international labor law as an independent branch of modern international law, however, a significant number of scholars refrain from recognizing international labor law as a self-sufficient field of international law and apply in their works the category of «international legal regulation of labor». Also, in the international legal science there is a vision of «the system of international legal protection of socio-economic, including labor rights» as one of the institutes of the field of international human rights law. The authors agree with the scientific opinion on the attachment of international labor law to international public law.

Particular attention in this scientific article is drawn to the coverage of the social purpose of international labor law at the present stage of development of the world community. The authors share the scientific opinion regarding the vision of the social purpose of international labor law in providing international efforts through international legal means of labor

protection and the protection of labor rights of workers and their organizations.

Also, the authors provide their own vision of the essence and the social purpose of international labor law based on the analyzes of the pluralistic scientific thought. Thus, the authors state the following:

- international labor law constitutes a separate branch of international (international public) law, which is a system of universal international legal principles, guaranteed by the International Labor Organization, in the field of labor, universal and aimed at their reflection and the elaboration of regional international labor norms whose regulatory influence is directed to promote the effective approval and protection of individual and collective labor rights of individuals by states of the world community;

- The concept of “international legal regulation of labor” should be used to refer to regulatory influence on the field of labor relations in the world, as well as activities aimed at the establishment of norms and principles

of international labor law, in particular, activities carried out within the framework of the International Labor Organization. In the broad sense, «international labor law» and «international legal regulation of labor» can be used as identical concepts in view of the common social assignment of the categories which are affected by them;

- The main objective of modern international labor law is to achieve a combination of economic and social progress, as well as overcoming global poverty, which can be achieved by regulating the work of the member states of the world community first of all in such areas as ensuring effective employment, combating discrimination in the field of labor, the prohibition of forced labor, the approval and protection of the right to association in the field of labor, labor protection, as well as the provision of decent remuneration for work.

Key words: international labor law, international legal regulation of labor, concept of international labor law, public appointment of international labor law.

СУБ'ЄКТИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНТЕРНЕТ. ДІЯЛЬНІСТЬ МІЖНАРОДНИХ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В ГАЛУЗІ РЕГУЛЮВАННЯ ІНТЕРНЕТ-ВІДНОСИН

ШАХБАЗЯН Карина Суренівна - к.ю.н., учений секретар Центру інтелектуальної власності та трансферу технологій НАН України

УДК 341.9.

<https://orcid.org/0000-0002-2205-374X>

Стаття посвячена формуванню системи міжнародно-правового регулювання отношений в сети Интернет, исследованы международные отношения, которые сложились к этому времени в области Интернет-регулювания. Исследованы тенденции свидетельствуют о росте роли международных организаций - они играют существенную роль не только в выборе конкретных направлений и содержания сотрудничества, но и в ее практической реализации.

Необходимость многостороннего сотрудничества является неотъемлемым условием решения вопроса универсального характера - создания системы международно-правового регулювания отношений в сети Интернет.

Ключевые слова: Интернет-право, международные правительственные организации, Интернет-регулювание, международно-правовое регулювание.

Постановка проблеми та її актуальність

Система міжнародних відносин, що склалась до цього часу у галузі Інтернет-регулювання, свідчить про зростання ролі міжнародних організацій – вони відіграють істотну роль не тільки у виборі конкретних напрямків і змісті співпраці, але і в її практичній реалізації; також міжнародні, зокрема, урядові організації, як стабільні форми багатосторонньої співпраці, мають між собою багатоманітні зв'язки, які існують завдяки постійним контактам, і передбачають певний ступінь участі і поін-

формованість щодо конкретних міжнародних заходів.

Через те, що розвиток Інтернет має загальний характер і стосується умов економічно-соціального розвитку світової спільноти і, спричинивши появу проблем, спільних для всіх країн – відтак, неможливо буде знайти їх задовільне вирішення поза межами спільної діяльності держав. Необхідність стабільної багатосторонньої співпраці є невід'ємною умовою вирішення питання універсального характеру. Однак, при цьому, для різних груп країн (розвинені країни, країни з перехідною економікою, країни, що розвиваються) характерним є неспівпадіння підходів і засобів вирішення таких проблем, а також неспівпадіння у пріоритетах зовнішньої і національної політики.

Аналіз досліджень та публікацій

Дослідження проблем правового регулювання відносин у телекомунікаційних мережах, зокрема відносин в Інтернет, привертає значну увагу учених різних країн. Для аналізу правового регулювання в цій галузі особливе значення мають роботи з теорії міжнародного права – Тункіна Г.І., Боброва Р. Л., Буткевича В. Г., Лукашук І. І., Колосова Ю. М., Ушакова М. О., Черниченка С. В., Шибасєвої О. А., Поточного М., у яких розглядаються загальні проблеми науки міжнародного права, пов'язані з виникненням нових об'єктів міжнародно-правового регулювання.

У зарубіжній науковій літературі питання міжнародно-правової регламентації відносин в Інтернет досліджуються досить активно. Так, під час написання роботи були враховані результати досліджень щодо міжнародно-правового регулювання відносин, пов'язаних з діяльністю в Інтернет, правників із Західної Європи та США: Я. Акденіза, Т. Белла, Х. Мовлани, М. Фрумкіна, Д. Менге, Д. Поста, Г. Перріта, Л. Лесіга, Л. Дамавіль.

Виклад основного матеріалу

Окремими питаннями Інтернет займається велика кількість урядових і неурядових організацій. Зараз розширюються їх функції, поглиблюється їх взаємодія між собою та державами. На даний момент відбувається розвиток системи міжнародних організацій у галузі Інтернет-регулювання, яка являтиметься важливою складовою частиною механізму управління системою відносин, пов'язаних з функціонуванням Інтернет. А для вирішення проблем, пов'язаних з порушеннями певних стандартів, необхідне регулювання на рівні міжнародних урядових організацій, які здатні застосовувати ефективні механізми провадження санкцій. «Це полегшить спільні зусилля у справі дієвого і сильного міжнародно-правового регулювання відносин, до яких залучена велика кількість різноманітних категорій учасників» [1].

Як зазначалось раніше, до компетенції урядових міжнародних організацій належить цілий спектр політичних і соціально-економічних питань, пов'язаних з Інтернет, які стали об'єктами міжнародно-правового регулювання (МПР), зокрема, питання захисту інтелектуальної власності (компетенція ВОІВ), стандартизації (займається Міжнародний союз електрозв'язку – МСЕ), міжнародно-правові аспекти регулювання електронної комерції та електронного обміну даними, торгівлі (зокрема, UNCITRAL), соціальних питань (компетенція ЮНЕСКО). Нижче розглянуто питання діяльності організацій системи ООН щодо цих питань, а також ініціативи на рівні ООН – Групи з розгляду Інтернет-управління (World Group on Internet Governance – WGIG), яка

також приділятиме основну увагу розгляду політичних і правових питань діяльності в Інтернет.

Виходячи із класифікації груп об'єктів міжнародного правового регулювання Інтернет¹, пропонується більш детальний огляд напрямів подальшої діяльності міжнародних організацій в цій галузі.

Однак, перш ніж переходити до розгляду діяльності окремих спеціалізованих міжнародних утворень в цій галузі, слід зазначити, що центральне місце в цій системі належить Організації Об'єднаних Націй.

Зараз неможливо применшити значення системи міжнародних організацій в галузі Інтернет, в центрі якої стоїть система ООН, та її спеціалізовані установи. Науково-технічна співпраця в рамках ООН здійснюється в умовах співіснування, співпраці держав-членів, які займають позиції, що різняться між собою, в силу чого розробка взаємо задовільних рішень вимагає довгих переговорів і співпраці при обговоренні цих проблем. У зв'язку з цим необхідно підкреслити значення цілей і принципів Статуту ООН як головного міжнародно-правового засобу координації діяльності всієї системи міжнародних організацій (в розділі другому даної роботи вже зазначались загальні принципи міжнародного права (МП), закріплені в Статуті ООН, які регулюють відносини, пов'язані з ІКТ).

Зокрема, це стосується міжнародно-правового регулювання групи відносин, що стосуються технічного функціонування Інтернет. На відміну від міжнародного електрозв'язку, який розвивається впорядковано, акти, що регулюють технічні умови розвитку Інтернет, державами прийняті не були: «В цей час розвиток глобальної комп'ютерної мережі забезпечується колективними зусиллями її користувачів, об'єднаних в Суспільство Інтернет» [2, с.3].

¹ Можливо виділити два типи об'єктів регулювання, пов'язаних з функціонуванням Інтернет: 1) Технічний інжиніринг, який дозволяє співдіяти різним компонентам Інтернет, а також технічна координація ключових протоколів, адрес і імен, від яких залежить технічне функціонування Інтернет. 2) Питання публічної політики (зазначені нижче), які мають розглядатись на рівні урядів, із широким залученням громадського суспільства і бізнес-структур.

Кожен з її користувачів вправі внести свої пропозиції щодо технічного вдосконалення мережі, сформувавши проект нового стандарту мережі, який потім приймається Органом з конструювання Інтернет. Однак, для рішення технічних проблем Інтернет зусиль окремих користувачів, які координуються спільнотою Інтернет, недостатньо.

Саме тому представляється актуальною необхідність міжнародно-правового регулювання розвитку мережі на універсальному рівні шляхом укладання міжнародних договорів (або утворення нових міжнародних організацій – як пропонує В. Талімончик), чи, вірогідніше, на нашу думку, надання додаткових функцій вже існуючим міждержавним організаціям.

Міжнародний союз електрозв'язку (МСЕ) є однією з головних міжнародних організацій у сфері телекомунікацій. Основні документи Союзу – це Статут і Конвенція міжнародного союзу електрозв'язку, ухвалені у 1992 р. і ратифіковані Україною 11 липня, 1994 року. МСЕ належить істотна роль в міжнародно-правовому регулюванні електрозв'язку. Він здійснює функції по встановленню єдиних технічних нормативів для дротового зв'язку і розподілення частотного спектру. Згідно п.1 ст.1 Статуту МСЕ від 22 грудня 1992р., до цілей Союзу відносяться сприяння розвитку технічних засобів і їх найбільш ефективна експлуатація. По відношенню до Інтернет вказане положення виявилось декларативним. Ані в Статуті МСЕ, ані в Конвенції МСЕ від 22 грудня 1992 року положень щодо заходів по координації розвитку і використання комп'ютерних мереж не міститься. За відсутності необхідних правових положень в рамках МСЕ на було прийнято адекватних заходів, що забезпечили б функціонування Інтернет на базі існуючих мереж зв'язку.

Безперечно, що із збільшенням кількості користувачів Інтернет, складності в отриманні інформації будуть зростати. Для забезпечення впорядкованого розвитку мережі у взаємодії з існуючими засобами зв'язку, держави будуть змушені здійснювати регулювання комп'ютерного зв'язку, істотним чином розширюючи

функції МСЕ. Відповідно, розділ 7 Конвенції МСЕ і Глава 4 Статуту МСЕ, що регламентують сектор розвитку електрозв'язку, вимагатимуть істотних доповнень. В рамках МСЕ повинна бути розроблена якісно нова концепція розвитку електрозв'язку, що враховуватиме закономірність взаємодії електрозв'язку і комп'ютерних мереж.

Розвиток Інтернет обумовлює необхідність конкретизації функцій не тільки МСЕ, але й інших міждержавних організацій.

Як зазначалось раніше, до цього часу діяльність міжнародних організацій тільки опосередковано сприяла розвитку мережі. Певні заходи, пов'язані із забезпеченням розвитку Інтернет, міждержавними організаціями не здійснювались. Більше того, створення в рамках Міжнародної організації по стандартизації у 80-х рр. стандартів OSI («Взаємодія відкритих систем») [3] призвело до того, що окремі частини глобальної комп'ютерної мережі стали функціонувати за різними технічними стандартами. Європейські мережі використовують стандарти OSI, а американські і ряд інших мереж, що входять до системи Інтернет, використовують протоколи TCP/IP.

Сприяння розвитку мережі з боку міжнародних організацій в більшості обмежується заходами загального характеру, які спрямовані на розвиток міжнародного інформаційного обміну в цілому, а не конкретно мережі Інтернет. Так, наприклад, по відношенню до системи Інтернет застосовується концепція нового інформаційного порядку, сформована в резолюціях №4\21 21 сесії Генеральної Конференції ЮНЕСКО і №33\115 від 18 грудня 1978р. Генеральної Асамблеї ООН. Одночасно із затвердженням концепції нового міжнародного інформаційного порядку Генеральна Конференція ЮНЕСКО заснувала Міжнародну програму розвитку комунікації, для здійснення якої була утворена Міжурядова Рада в складі 35 представників держав. Разом з тим варто враховувати, що Міжурядова Рада приймає політичні і економічні заходи, що забезпечують збалансований інформаційний обмін між державами. Вирішення проблем технічного

розвитку глобальних електронних комунікацій у його компетенцію не входить.

Незалежно від можливих шляхів вирішення проблеми, регулювання розвитку Інтернет саме на рівні міжурядових організацій представляється досить обґрунтованим: адже, не дивлячись на те, що Інтернет являється технічною системою, всі учасники інформаційного обміну в мережі роз'єднані в організаційно-правовому аспекті. Інтернет розвивається як децентралізована система.

У порівнянні з вирішенням технічних питань функціонування Інтернет, участь міжнародних урядових організацій стосовно регулювання соціально-політичних і економічних питань Інтернет, є набагато більш активною.

Стрімке поширення Інтернет в дев'яностих роках не відбулось би без відповідної внутрішньої політики і торговельних угод, які лібералізували впровадження інформаційних послуг з використанням телекомунікаційних засобів. Ці угоди передували появі Всесвітньої торгової організації (ВТО). Згодом їм було надано законного статусу у ВТО під назвою Угода про базові телекомунікації (WTO's Basic Telecommunication Services agreements). Крім того, ВТО разом із ВОІВ поширює Угоду з торговельних аспектів прав інтелектуальної власності – TRIPS (Trade-related aspects of intellectual property rights), яка визначає порушення авторських прав як бар'єр для здійснення вільної торгівлі і вимагає від членів ВТО притримуватись мінімальних стандартів захисту і впровадження прав. Хоч і не безпосередньо пов'язане з інтелектуальною власністю в Інтернет, застосування стандартів TRIPS також може застосовуватись і до правопорушень в сфері Інтернет ².

² Положення TRIPS сприяє утворенню нового, більш високого у порівнянні з існуючим, механізму охорони прав на інтелектуальну власність, зокрема Угода зобов'язує: застосовувати норми із останнього варіанту Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів, тим самим розширює обсяг впливу охорони, наданої по Бернській конвенції. Положення TRIPS також зобов'язує уряди всіх країн впровадити дієві заходи боротьби з піратством (незаконним виробництвом і поширенням).

В області електронної комерції провідна роль у роботі з правовою уніфікації належить Комісії ООН з міжнародного торгового права (The UN Commission on International Trade Law (UNCITRAL), Міжнародній торговельній палаті та Європейській економічній комісії, до основних документів яких відносяться:

- Типовий закон UNCITRAL «Про електронну комерцію» 1996 року; підготовка Типового закону здійснювалась за участю представників усіх держав – членів UNCITRAL, а також таких організацій, як ЮНІДО, Гаазької конференції з міжнародного приватного права, Федерації латиноамериканських банків (FELABAN), Банківської федерації Європейського Співтовариства, Міжнародної торговельної палати і ряду інших, що забезпечило широке представництво зацікавлених сторін та всебічне вивчення питань.

- Стандарт UN/EDIFACT і Типова угода про обмін даними при міжнародному комерційному використанні електронного обміну даними (Рекомендація № 26, прийнята Робочою групою по спрощенню міжнародних торгових процедур Європейської економічної комісії ООН, 1995р., Женева);

- Єдині правила поведінки при здійсненні обміну комерційною інформацією з використанням засобів зв'язку, Міжнародна торговельна палата, 1987 р.

Також, в рамках роботи UNCITRAL було розроблено проект Конвенції з використання електронних повідомлень в міжнародних контрактах [3], яка була прийнята у 2005 р. ООН. Ця Конвенція спрямована на врегулювання правил обміну повідомленнями стосовно міжнародних контрактів. В ній визначено шляхи встановлення розташування сторін контракту в е-середовищі, час та місце відправлення і отримання електронних повідомлень, використання автоматичних систем створення контрактів, встановлено функціональні еквіваленти між електронними повідомленнями та паперовими документами, а також між електронними методами аутентифікації та звичайним підписом.

Оподаткування електронної комерції також стало предметом розгляду міжнародної спільноти. Організація з економічного розвитку підготувала проект Документу щодо оподаткування фінансових операцій в Інтернет [5]. Розробка цього проекту відбувалась у тісній співпраці з Європейським Союзом і Всесвітньою Митною Організацією (World Customs Organization). 10 жовтня 1998 року OECD опублікувала перелік 28 «Варіантів впровадження» («Implementation Options») – пропозицій методів із оподаткування учасників електронної комерції.

Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ) також відіграє істотну роль у сфері міжнародно-правового регулювання використання та охорони об'єктів інтелектуальної власності в Інтернет. Її головна мета – забезпечення міжнародно-правового регулювання, захисту інтелектуальної власності, проведення аналізу світового досвіду вирішення проблем, пов'язаних з міжнародним характером діяльності в мережі.

В рамках діяльності цієї організації із захисту авторських прав слід відмітити підготовку так званих «Договорів в сфері Інтернет», які вдосконалюють механізм захисту авторських та суміжних прав, що існував до створення Інтернет, пристосовуючи його тим самим до середовища цифрових технологій.

Договір з авторського права – «найкращий інструментарій для вирішення технологічних проблем в кіберпросторі» – відмітив Генеральний директор ВОІВ Каміль Ідріс, – «ці договори представляють собою нову ступінь в модернізації міжнародного законодавства по авторському праву і суміжним правам в цифровій ері... і мають ключове значення для подальшого розвитку Інтернет, електронної торгівлі і, відповідно, для розвитку індустрії розваг та інформації. Вони допоможуть забезпечити стан, при якому творчі діячі зможуть отримати необхідний захист від піратства в Інтернет» [6].

Однією з нагальних проблем охорони прав інтелектуальної власності в Інтернет є проблема доменних імен. ВОІВ розгля-

дає це питання, починаючи з 1996 року. Розвиток Інтернет породив нову конфліктну ситуацію, пов'язану з використанням вже зареєстрованих товарних знаків в якості адресних найменувань інформаційних вузлів і сторінок у мережі (доменів) – кіберсквотінг («cybersquatting»).

У 1998-1999 роках відбувся перший етап розгляду проблем, пов'язаних з доменними іменами (First WIPO Internet DN Process), який закінчився прийняттям Кінцевого звіту 30 квітня, 1999 року і підготовкою Єдиної політики розгляду суперечок з приводу доменних імен (Uniform Domain Name Dispute Resolution Policy), яка була прийнята ICANN у грудні 1999. У 2000-2002 роках відбувся другий етап розгляду проблем, пов'язаних з доменами (Second WIPO Internet DN Process), який визначив інші проблемні питання в цій галузі, ніж ті, що пов'язані лише з торговельними марками.

ВОІВ в 1999 р. приймається план дій щодо регулювання інформації у цифровій формі (WIPO Digital Agenda), в якому закріплено цілі і напрямки діяльності ВОІВ у галузі розробки рішень проблем, що виникають у зв'язку з впливом нових технологій на права інтелектуальної власності – зокрема, захист авторського права, розвиток е-комерції, права організацій мовлення, принципи відповідальності сервіс-провайдерів.

При ВОІВ створено Арбітражний центр із вирішення конфліктів, пов'язаних з незаконним використанням доменних імен у зонах .com, .net, чи .org, а також у доменних зонах деяких країн, які погодились з відповідними арбітражними функціями ВОІВ. Застереження про вирішення подібної суперечки Арбітражним центром включено у Типовий договір щодо реєстрації доменного імені в цих зонах. До цього часу Центром розглянуто більше 6000 справ. Варто врахувати, що Центр приймає рішення тільки про неправомірність використання того чи іншого ідентифікатора в доменному імені і не розглядає жодних майнових вимог, що випливають з цих конфліктів. Центр визначає правоздатність сторони на використання доменного імені, і якщо виявляється, що зареє-

строване доменне ім'я вводить в оману або неправомірно використовується, воно має бути передано законному власнику. Під «неправомірним використанням» розуміється, що доменне ім'я зареєстроване з метою продажу, здачі в оренду чи іншого відчуження третім особам, що мають права на даний ідентифікатор. Створення подібного Центру є першим кроком до уніфікації принципів вирішення спорів, пов'язаних з доменними іменами.

ООН визначив саморегулювання (а також, співрегулювання), як один із важелів розвитку електронної комерції в світі: в 2001 році Центром ООН із спрощення торговельних процедур і електронного бізнесу (Centre for Trade Facilitation and Electronic Business (UN/CEFACT) було підготовлено наступний документ: «Рекомендація №32 – щодо інструментів саморегулювання в галузі електронної торгівлі (кодексах поведінки)». Тема: «Спрощення торговельних процедур» [7, с.45-46]. Детальніше – у наступному підрозділі даного розділу.

Слід відмітити, що правові засади розвитку Інтернет повинні формулюватись на універсальному рівні не звичаєво-правовим шляхом, який для технічної системи є занадто довгим, а засобами розширення компетенції міжнародних організацій, зокрема, МСЕ. При цьому, доцільно внести зміни до статутів вказаних міжнародних організацій з метою закріплення конкретних повноважень із сприяння технічному розвитку мережі.

Подальші перспективи Інтернет-регулювання на рівні міжнародних державних організацій.

На універсальному рівні питання сутності Інтернет, як сфери правового регулювання, почали привертати пильну увагу. Як зазначалось раніше, в 2003 і 2006 роках відбувся ряд заходів за участю організацій системи ООН, присвячених саме розгляду перспектив розвитку Інтернет-регулювання: МСЕ було проведено Всесвітній саміт інформаційного суспільства (the World Summit on the Information Society (WSIS))³,

³ Проведення цього заходу закріплено в наступному документі ООН: The UN General Assembly Resolution 56/183 (21.12.01).

метою якого було сприяння поширенню Інтернет, а результатом якого стало прийняття Декларації принципів і Плану дій (Declaration of Principals and Plan of Action), а також рішення, згідно якого Генеральний Секретар ООН сформував Робочу групу з Інтернет Регулювання (Working group on Internet governance – WGIG).

Під час підготовки до першого раунду цього Саміту (грудень, 2003р.) вже чітко визначились позиції основних суб'єктів правового регулювання стосовно того, який шлях Інтернет-регулювання обрати. Уряди країн, що розвиваються, намагаються поставити Інтернет під контроль ООН або установ системи ООН – так визначили позицію опонентів представники США і ЄС, і виступили проти таких заходів, зазначивши, що продовжуватимуть боротьбу за те, щоб керування Інтернетом лишалося збалансованим між всіма учасниками та залишилося у приватного сектора.

Багато країн, що розвиваються, вважають, що міжнародним урядовим організаціям повинна належати важлива роль у керуванні Інтернет і визначенні його політики. Згідно зазначеної Декларації, країни, що розвиваються, і країни з перехідною економікою вважають за необхідне передати ці функції структурі ООН – МСЕ. А на думку США, Європейського союзу, Японії і деяких інших країн, державне втручання може загальмувати розвиток цього динамічного засобу обміну інформацією. Одні представники міжнародної спільноти вважають, що Інтернет занадто важливий, щоб залишати його керування в руках однієї держави. Інші представники Інтернет-спільноти вважають, що зростання кіберзлочинності і проблеми захисту інтелектуальної власності вимагають втручання міжнародних урядових організацій. Зокрема, Китай, Росія, Індія, Бразилія, Саудівська Аравія, Південна Африка і багато інших держав вважають за доцільне, щоб ООН належала більш важлива роль.

На Саміті WSIS 2005 р. окрему увагу привертали такі питання, як боротьба з поширенням комп'ютерних вірусів і спаму, підтримка свободи слова в Інтернет, запобігання використанню Інтернет в пра-

впорушних цілях (наприклад, крадіжка ідентифікаційної інформації). Однак, головною метою Саміту є розробка єдиної позиції щодо інформаційного суспільства, використання нових технологій для перемоги над бідністю і пошуку шляхів перетворення Інтернет у засіб обміну інформацією, що є доступним для всіх.

Координація Саміту здійснюється Організаційним Комітетом на вищому рівні (High-Level Summit Organizing Committee) під особистим патронажем Генерального секретаря ООН, а ведуча роль в проведенні Саміту належить МСЄ. В роботі Саміту приймають участь всі відповідні організації ООН, інші міжнародні міжурядові організації, міжнародні неурядові організації, представники приватного сектору, громадського суспільства і медіа – для залучення до процесу всіх зацікавлених сторін.

Метою першого раунду було розробити і прискорити встановлення і розбудову Інформаційного Суспільства для всіх, а результатом цього стало прийняття Декларації принципів і Плану Дій. Зараз робочі групи працюють над визначенням механізмів Інтернет-управління і фінансування. Безпосередньо, до завдань Робочої групи з Інтернет регулювання (Working Group on Internet Governance – WGIG) відносяться розробка визначення термінів Інтернет-регулювання, ідентифікація питань публічної політики, що стосуються Інтернет-регулювання, розробка спільного розуміння повноважень і зобов'язань урядів, міжнародних організацій і інших зацікавлених учасників міжнародних відносин у галузі Інтернет, так само, як і приватного сектору і громадського суспільства в розвинених країнах, і країнах, що розвиваються. Визначення кола питань, що потребують подальшого розгляду і вивчення, обумовлюється тим, що при підготовці до проведення Саміту було виявлено, що не існує єдиного розуміння ключових питань, зокрема, сутності і механізмів самого Інтернет-регулювання.

Наприклад, позиція США полягає в тому, що Інтернет-регулювання має здійснюватись при багатосторонньому підході і обов'язково регулюватись приватним сек-

тором (тобто, залишити управління мережею в повноваженні ICANN). Така позиція не отримує підтримки в країнах, що розвиваються, адже, вони зазначають, що є недостатньо залученими до сучасної системи регулювання, в той час як Інтернет довгий час лишався монополією США, і його потужність зростає по всьому світу, ICANN не може лишатись контролюючою установою.

Пропозиція країн, що розвиваються, щодо Інтернет-регулювання є наступною: адміністративні і технічні питання, такі як розподілення (розміщення) ресурсів і управління іменами повинні знаходитись в компетенції міжнародної організації, такої як, МСЄ, що належить до системи агенцій ООН.

Позицію США щодо того, що управління Інтернетом має лишатись в ICANN, також підтримують ЄС, Японія і Австралія. Представники цих країн впевнені, що адміністрування Інтернет на рівні МСЄ спричинить встановлення бюрократичного контролю над ресурсами мережі.

На нашу думку, такі побоювання не є досить виправданими. По-перше, управління Інтернет ресурсами, яке здійснюється зараз ICANN, також має свої недоліки – непрозорість і відсутність представництва в процесі функціонування і прийняття рішень вже не відповідають характеру Інтернет, який перетворився на глобальний медіа-ресурс. При поширенні Інтернет, все більший розмах отримали такі проблеми, як дитяча порнографія і спам, порушення прав інтелектуальної власності. Певні питання стосовно контенту Інтернет-ресурсів повинні стати об'єктами регулювання саме міждержавних організацій. При цьому, питання зміни суб'єкту адміністрування Інтернет не буде вирішуватись до проведення наступного раунду WSIS, а визначення термінів, що стосуються Інтернет-регулювання, і того, який орган цим займається, має бути здійснено найближчим часом. Ці питання намагались вирішити під час першого раунду переговорів, але значна розбіжність думок з цього питання запобігла прийти до одностайного визначення, а відтак, і до Плану Дій конкретних норм з цього приводу включено не було – авто-

ри обмежились лише загальним формулюванням декларативних принципів регулювання Інтернет «згідно загальноновизнаних норм міжнародного співтовариства і відкритості інформаційного суспільства».

Результатом Саміту став документ, який підтвердив основні положення Декларації принципів, прийнятої в Женеві в 2003р. Робоча група з управління Інтернет (Working Group on Internet Governance – WGIG) прийняла документ, в якому зазначені основні напрямки розвитку Інтернет-управління на міжнародному рівні. Зокрема, в документі міститься ряд важливих положень щодо визначення самого управління мережею, суб'єктів такого управління та шляхів його вдосконалення. Управління Інтернет визнається важливим елементом Інформаційного суспільства, яке впливає на значну кількість питань державної політики. Також було визначено зобов'язання урядів, міжурядових і неурядових міжнародних організацій, а також приватного сектору і громадської спільноти країн. Інтернет-управління було визначено як «розробка і застосування урядами, приватним сектором і громадським суспільством спільних принципів, норм, правил, процедур прийняття рішень та програм, які формують еволюцію та використання Інтернет» [8]. Стосовно спільного управління Інтернет, то визначалось, що кожен учасник має відповідати за регулювання окремих аспектів Інтернет. Так, наприклад, закріплювалось, що державна політика є виключно прерогативою урядів, приватний сектор впливає на розвиток Інтернет в технічній та економічній сферах, міжурядові організації повинні продовжувати процес координації вирішення питань державної політики щодо Інтернет, а міжнародні неурядові організації мають продовжувати розробку технічних стандартів Інтернет.

Позитивним в цьому документі є намагання покращити координацію діяльності міжнародних урядових і неурядових міжнародних організацій стосовно Інтернет-регулювання. Також в документі зазначено необхідність розробки відповідної регіональної політики для гарантування забезпечення національних інтересів і

прав країн певного регіону при управлінні їх власними Інтернет – ресурсами. Інший позитивний момент – це окремо визначена необхідність усебічної підтримки кібербезпеки та боротьби із кіберзлочинністю, боротьба зі спамом.

Зазначено, що робота з цього приводу має продовжуватись і було запропоновано провести Форум з Інтернет – регулювання під егідою генерального секретаря ООН, який би визначив наступні питання: визначення ключових питань державної політики у цій галузі, прискорення взаємодії між суб'єктами такого регулювання, проведення відповідної наукової експертизи, надання рекомендацій.

Для виконання вищенаведених завдань було запропоновано План дій щодо Інтернет – регулювання. Характерною ознакою його стало визначення окремих напрямків подальшої роботи учасників Саміту з визначенням відповідальних міжурядових організацій. Зокрема, до них було включено визначення ролі урядових структур та інших учасників сприяння розвитку ІКТ на міжнародному рівні (відповідальні організації – ECOSOC/UN Regional Commissions/ITU), інформаційна і комунікаційна інфраструктура – (ITU), доступ до інформації і знань (ITU/UNESCO), безпечне користування ІКТ (ITU), електронне урядування та (UNDP/ITU), електронна комерція (WTO/UNCTAD/ITU/UPU), е-освіта (UNESCO/ITU/UNIDO), е-медицина (WHO/ITU), міжнародна і регіональна співпраця на рівні регіональних комісій ООН та інших організацій (UNDP/ITU/UNESCO/ECOSOC).

Висновки. Сутність проблем, пов'язаних з Інтернет-регулюванням, полягає в тому, що їх вирішення не може бути знайдене поза рамками глобальної співпраці, адже «виникнення потреби вирішення глобальних проблем не просто спричиняє розширення функцій і компетенції міжнародних організацій, а й означає якісно новий етап в розвитку останніх» [9].

При здійсненні правового регулювання Інтернет, слід враховувати головну ознаку цієї інформаційної мережі, а саме, її «міжнародний» характер, який повинен

знайти відповідне відображення як в національному праві, так і в міжнародному праві. Основним завданням міжнародно-правового регулювання в даній сфері є забезпечення взаємодії держав і координація їхніх зусиль в організації всесвітнього інформаційного обміну⁴. Формою такого співробітництва, перш за все, має стати робота в міжнародних урядових і неурядових організаціях, а результатом – розробка та прийняття міжнародних угод, модельних актів по всьому спектру правовідносин, що виникають при використанні нових ІКТ, і зокрема, Інтернет.

Механізм прийняття рішень міжнародними організаціями має істотні позитивні сторони, що отримують велике значення в цей період становлення системи міжнародного регулювання Інтернет. Міжнародним організаціям належить роль центрів з обговорення, вивчення, підготовки, узгодження і прийняття рішень з відповідних питань. Ці рішення оформлюються шляхом рекомендацій чи угод між державами. Зростає роль організацій як центрів по врегулюванню співпраці в даній області. Організації – не тільки засоби досягнення рішення, але й активні учасники регулювання. Вони приймають рішення, які отримують юридично – обов'язкову силу, а також самі є сторонами в міжнародних договорах і т.д. Завдяки міжнародним організаціям вирішення міжнародних про-

блем, пов'язаних з Інтернет, являється предметом широкого політичного розгляду та створює сприятливі умови для всебічного залучення світової спільноти.

Література

1. Martin Lisa L. Coercive Cooperation: Explaining Multilateral Economic Sanctions / L. Martin. – Princeton: Princeton University Press, 1992 – 299 p.

2. Талимончик В.П. Международно-правовое регулирование отношений информационного обмена в Интернет : автореф. на соискание наук. степени канд. юр. наук : 12.00.11 «международное право» / В.П. Талимончик. – СПб., 1999. – 160 с.

3. Храмов П.Б. Лабиринт Интернет / П.Б. Храмов. – М. : «Информационные технологии», 1996. – 360 с.

4. UN Convention on the Use of Electronic Communications in International Contracts – [Електронний ресурс] – Режим доступу до документу: <http://www.uncitral.org/pdf/english/texts/electcom/2005Convention.pdf>

5. «Statement of Policy, Management of Internet Names and Addresses», National Telecommunications and Information Agency, 1998, [Електронний ресурс] – Режим доступу до документу: http://www.ntia.doc.gov/ntiahome/domainname/6_5_98dns.htm.

6. Днепропровский А.Г. Правовые проблемы нового международного информационного порядка / А. Днепропровский. – М: Наука., 1989. – 142с.

7. Recommendation of the EU Commission of 18 May 2005 on collective cross-border management of copyright and related rights for legitimate online music services – 2005/738/EC // Official Journal of the European Union, L 276 – Vol. 48. – 2005. – P. 45-46.

8. Tunis Agenda for the Information Society. Internet Governance WSIS – [Електронний ресурс] – Режим доступу до документу: www.wsis.org.

9. Актуальные проблемы деятельности международных организаций: теория и практика / научн. ред. Г.И. Морозов. – М.: Междунар. отношения, 1982. – с. 340.

⁴ До речі, така позиція знайшла своє відображення і в українському законодавстві – в Указі Президента «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні» від 31 липня 2000 року № 928/2000 зазначено, що «Міністерству закордонних справ України, Міністерству економіки України із залученням інших центральних органів виконавчої влади: опрацювати питання щодо вступу України до відповідних міжнародних організацій, що займаються питаннями розвитку телекомунікаційних систем, захисту прав на інформацію, протидії поширенню інформації, яка завдає шкоду людині і громадянину, суспільству і державі». (Указ Президента України «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні» від 31.07.2000 № 928/2000 // Офіційний вісник України – 2000. – № 31. – С.11)

АНОТАЦІЯ

Система міжнародних відносин, що склалась до цього часу у галузі Інтернет-регулювання, свідчить про зростання ролі міжнародних організацій – вони відіграють істотну роль не тільки у виборі конкретних напрямків і змісті співпраці, але і в її практичній реалізації.

Через те, що розвиток Інтернет має загальний характер і стосується умов економічно-соціального розвитку світової спільноти і, спричинивши появу проблем, спільних для всіх країн – відтак, неможливо буде знайти їх задовільне вирішення поза межами спільної діяльності держав. Необхідність стабільної багатосторонньої співпраці є невід'ємною умовою вирішення питання універсального характеру - створення системи міжнародно-правового регулювання відносин в мережі Інтернет.

Subjects of international legal regulation of the Internet. Activities of the international state organizations in the field of Internet- relations regulation.

The current system of international relations in the field of Internet regulation testifies the growing role of international organizations – they play an important

role in the choice of specific directions and content of cooperation, as well as in its practical implementation; also international organizations, in particular governmental organizations, as stable forms of multilateral cooperation, have a multifaceted link between each other through ongoing contacts and with a certain degree of involvement and awareness of specific international activities. Due to the fact that the development of the Internet is of a general nature and concerns the conditions of economic and social development of the world community and, causing problems common to all countries, it will not be possible to find a satisfactory solution beyond the joint activity of states. The need for stable multilateral cooperation is an indispensable condition for resolving this issue of universal nature. However, different groups of countries (developed countries, countries with transition economies, developing countries) are characterized by a mismatch of approaches and means of solving such problems, as well as a mismatch in the priorities of foreign and national policy of cyberlaw.

Keywords: Legal regulation of Internet, International Governmental Organizations, international and legal regulation.

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ, ЗАВДАНЬ ДЕРЖАВНОЇ АУДИТОРСЬКОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ: НЕОБХІДНІСТЬ ЧИ ПОЛІТИЧНА ДОЦІЛЬНІСТЬ

АНДРУЩЕНКО Галина Сергіївна - кандидат юридичних наук, асистент кафедри фінансового права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

В статье анализируется законодательство Украины, регулирующее правовой статус Государственной аудиторской службы Украины и нормативно-правовые акты, которые определяют правовой статус и задачи ее прототипов, исполняющих соответствующие функции в сфере контроля публичных финансов с 1993 года – Государственной контрольно-ревизионной службы Украины, Главного контрольно-ревизионного управления Украины, Государственной финансовой инспекции Украины. Указывается на не всегда взвешенную политику государства относительно изменения названия указанного субъекта контроля, а соответственно принятия нормативно-правовых актов, определяющих его правовой статус, поскольку это, в большинстве случаев, существенно не влияло на изменение его задач. Сосредотачивается внимание на нормативных актах, в которых идет речь об образовании Офиса финансового контроля и формулируются предложения о необходимости усовершенствования его статуса.

Ключевые слова: публичный финансовый контроль, публичные финансы, правовой статус, задачи, Государственная аудиторская служба Украины, Государственная контрольно-ревизионная служба Украины, Главное контрольно-ревизионное управление Украины, Государственная финансовая инспекция Украины, Офис финансового контроля.

Постановка проблеми

З моменту проголошення України незалежною державою були створені відповідні суб'єкти, що здійснюють публічний фінансовий контроль. Існування таких органів є необхідністю будь-якої держави, яка намагається належним чином, ефективно, своєчасно контролювати рух публічних фінансів та інших публічних фінансових ресурсів. Завданнями суб'єктів, що здійснюють публічний фінансовий контроль є як попередження вчинення правопорушень у фінансовій сфері, так і їх виявлення, застосування, у разі необхідності, відповідних заходів впливу до порушників фінансової дисципліни. Одним із таких суб'єктів є на сьогодні Державна аудиторська служба України, яка пройшла довгий шлях розвитку, зміни назви, завдань та правового статусу. Нині питання удосконалення її правового статусу набувають актуальності у зв'язку із реформами, що проводяться в нашій державі, пропонуваною зміною її назви на Офіс фінансового контролю. Враховуючи це, існує необхідність у дослідженні нормативно-правових актів, що регулюють правовий статус Державної аудиторської служби України так і законодавства, що стосувалося її прототипів, які виконували відповідні функції з 1993 року.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питанням фінансового контролю, у тому числі і діяльності суб'єктів, які його здійснюють, приділяли увагу представники як юри-

дичної (Е.Дмитренко [22], О.Орлюк [24], Л.Савченко [25; 27], В.Панькевич, С.Сідак [25] та ін.) так і економічної наук (М.Базась [17], І.Богданюк [18], П.Германчук [29], Г.Дмитренко [21], І.Іванова [23], О.Шевчук [28] та ін.). Юристи-фінансисти зосереджувалися на аналізі нормативно-правових актів, визначаючи завдання, функції, повноваження Державної контрольно-ревізійної служби України, Головного контрольно-ревізійного управління України, Державної фінансової інспекції України, Державної аудиторської служби України, а представники економічної науки досліджували особливості здійснення цими суб'єктами контрольних заходів, проблеми методології контролю тощо.

Метою статті є аналіз нормативно-правових актів, що стосуються правового статусу Державної аудиторської служби України та суб'єктів, які здійснювали фінансовий контроль з 1993 року і є її прототипами, окреслення пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу

З моменту проголошення незалежності України виникла необхідність у створенні суб'єкта, який би здійснював державний фінансовий контроль. 26 січня 1993 року було прийнято Закон України «Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні» [9], що визначав статус державної контрольно-ревізійної служби в Україні, її функції та правові основи діяльності. Отже, було створено Державну контрольно-ревізійну службу України, що діяла при Міністерстві фінансів України і підпорядковувалася Міністру фінансів України та складалася з Головного контрольно-ревізійного управління України, контрольно-ревізійних управлінь в Республіці Крим, областях, містах Києві і Севастополі, контрольно-ревізійних підрозділів (відділів, груп) в районах, містах і районах у містах. У свою чергу, керівник Головного контрольно-ревізійного управління був заступником Міністра фінансів України, що призначався Кабінетом Міністрів України за поданням Міністра фінансів України. Оскільки правовий статус цього контрольного органу, з моменту створення, визна-

чався саме законом, це свідчило про його важливу роль у здійсненні державного фінансового контролю.

Законом України «Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні» [9] було визначено і головні завдання Державної контрольно-ревізійної служби України: здійснення державного контролю за витрачанням коштів і матеріальних цінностей, їх збереженням, станом і достовірністю бухгалтерського обліку і звітності в міністерствах, відомствах, державних комітетах, державних фондах, бюджетних установах, а також на підприємствах, і в організаціях, які отримують кошти з бюджетів усіх рівнів та державних валютних фондів, розроблення пропозицій щодо усунення виявлених недоліків і порушень та запобігання їм у подальшому. Окрім цього у Законі зазначалося, що державний контроль здійснюється у формі ревізій і перевірок. Із викладеного зрозуміло, що: при формулюванні завдань Державної контрольно-ревізійної служби законодавець не вживав терміну «фінансовий»; у своїй діяльності, при здійсненні контролю дана служба використовувала два методи – ревізію і перевірку, зміст яких визначала стаття 2 вказаного Закону; основне завдання – це здійснення державного контролю у фінансовій сфері. Так як основним методом контролю, який використовувала Державна контрольно-ревізійна служба була ревізія, то можливо говорити про те, що назва даного суб'єкта в цілому відповідає змісту її діяльності. У статті 7 Закону України «Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні» зазначалося, що Положення про державну контрольно-ревізійну службу України затверджується Кабінетом Міністрів України. Таке Положення не було затверджено.

Указом Президента України від 15 грудня 1999 року №1573/99 [11] статус Головного контрольно-ревізійного управління було прирівняне до Державного комітету України, але не було змінено ні його завдання, ні функції.

У 2000 році, з метою посилення контролю за дотриманням фінансової дисципліни, цільовим та ефективним використанням бюджетних коштів, державного і комуналь-

ного майна, активізації щодо усунення виявлених порушень і недоліків, Указом Президента України «Про заходи щодо підвищення ефективності контрольно-ревізійної роботи» від 27 серпня 2000 р. № 1031 [10] було встановлено, що Головне контрольно-ревізійне управління України є центральним органом виконавчої влади, який забезпечує у встановленому порядку реалізацію державної політики у сфері державного фінансового контролю за використанням відповідно до законодавства підприємствами, установами, організаціями незалежно від форми власності, відомчої підпорядкованості, коштів бюджетів усіх рівнів та позабюджетних фондів, збереженням державного і комунального майна, веденням бухгалтерського обліку і фінансової звітності. Отже, з прийняттям даного Указу дещо змінилися завдання основного суб'єкта, що здійснював контроль у фінансовій сфері: при визначенні його завдань застосовується слово «фінансовий» та вказується на те, що він саме «забезпечує у встановленому порядку реалізацію державної політики у сфері державного фінансового контролю». Враховуючи такі зміни статусу Головного контрольно-ревізійного управління України 28 листопада 2000 року Указом Президента України № 1265/2000 затверджується Положення про Головне контрольно-ревізійне управління України [2], відповідно до якого діяльність даного суб'єкта спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів України, та розширюється коло завдань, зокрема, до його головних завдань віднесено підготовку пропозицій щодо формування державної політики у сфері державного фінансового контролю, забезпечення у встановленому порядку реалізації державної політики у сфері державного фінансового контролю відповідно до законодавства міністерствами, іншими центральними і місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, іншими бюджетними установами, а також підприємствами і організаціями незалежно від форми власності, організаційно-правових форм, відомчої належності та підпорядкованості, які отримують кошти з бюджетів та державних цільових фондів, ко-

штів і матеріальних цінностей, їх збереженням, веденням і достовірністю бухгалтерського обліку та фінансової звітності.

2005 – 2006 роки були важливими в уточненні завдань та розвитку методів контролю Державної контрольно-ревізійної служби України. Так, 15 грудня 2005 року, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо запобігання фінансовим правопорушенням, забезпечення ефективного використання бюджетних коштів, державного і комунального майна» [7], текст статті 2 Закону України «Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні» викладено у новій редакції: «Головним завданням державної контрольно-ревізійної служби є здійснення державного фінансового контролю за використанням і збереженням державних фінансових ресурсів, необоротних та інших активів, правильністю визначення потреби в бюджетних коштах та взяття зобов'язань, ефективним використанням коштів і майна, станом і достовірністю бухгалтерського обліку і фінансової звітності в міністерствах та інших органах виконавчої влади, в державних фондах, у бюджетних установах і у суб'єктів господарювання державного сектору економіки, а також на підприємствах і в організаціях, які отримують (отримували в періоді, який перевіряється) кошти з бюджетів усіх рівнів та державних фондів або використовують (використовували у періоді, який перевіряється) державне чи комунальне майно, виконанням місцевих бюджетів, розроблення пропозицій щодо усунення виявлених недоліків і порушень та запобігання їм у подальшому. Державний фінансовий контроль реалізується державною контрольно-ревізійною службою через проведення державного фінансового аудита, перевірки державних закупівель та інспектування...». Особливу увагу варто звернути на надання права Державній контрольно-ревізійній службі України проводити державний аудит. Утім, зміна терміну «ревізія» на «інспектування» не означала, що цей суб'єкт не проводить ревізії. У вказаній статті зазначалося, що «інспектування здійснюється у формі ревізії та полягає у документальній і фактичній перевірці певного комплексу або окремих питань фі-

нансово-господарської діяльності підконтрольної установи, яка повинна забезпечувати виявлення наявних фактів порушення законодавства, встановлення винних у їх допущенні посадових і матеріально відповідальних осіб», тобто Державна контрольно-ревізійна служба України у своїй діяльності продовжувала використовувати ревізію як метод контролю. На наш погляд, такі зміни мали б передбачати і зміну назви важливого суб'єкта контролю, зокрема на Державну службу фінансового контролю, але цього не відбулося, бо мабуть не було необхідності чи можливо доцільності. У 2006 році Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань закупівлі товарів, робіт і послуг за державні кошти» від 1 грудня 2006 № 424 вносяться зміни і до Закону України «Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні», зокрема уточнюються її завдання у сфері державних закупівель.

Зміна влади в державі призвела і до зміни правового статусу Головного контрольно-ревізійного управління України. Так, 27 червня 2007 року вже не Указом Президента України, а постановою Кабінету Міністрів України № 884 затверджується Положення про Головне контрольно-ревізійне управління України [3], яким не змінено його підпорядкування, тобто діяльність даного суб'єкта спрямовувалася і координувалася у подальшому Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів України. У той же час даним нормативним актом уточнено та розширено його завдання. Так, замість словосполучення «вносить у встановленому порядку пропозиції щодо формування державної політики у сфері державного фінансового контролю та забезпечує її реалізацію» вказується, що Головне контрольно-ревізійне управління України «бере участь у формуванні єдиної державної політики у сфері державного фінансового контролю, забезпечує її реалізацію та здійснює міжгалузеву координацію». Тобто на Головне контрольно-ревізійне управління України покладено завдання щодо здійснення координаційної діяльності.

Наприкінці 2010 року відбуваються кардинальні зміни у діяльності Головного

контрольно-ревізійне управління України. Указом Президента України від 9 грудня 2010 року № 1085 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» Головне контрольно-ревізійне управління України було реорганізоване у Державну фінансову інспекцію України [13]. Мета такої реорганізації вказувалася у самому Указі: оптимізація системи центральних органів виконавчої влади, усунення дублювання їх повноважень, забезпечення скорочення чисельності управлінського апарату та витрат на його утримання, підвищення ефективності державного управління. Але, на жаль, дана реорганізація продовжувалася досить довго, бо лише 23 квітня 2011 року Указом Президента України № 499 було затверджено Положення про Державну фінансову інспекцію України [5]. Аналіз даного Положення дає підстави зробити висновок про те, що відбулися певні зміни у завданнях та функціях даного суб'єкта контролю. Було встановлено, що Державна фінансова інспекція України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів України (про це йшлося і у попередньому Указі), входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сфері державного фінансового контролю. У той же час дещо змінено основні завдання Державної фінансової інспекції України, зокрема ними були: реалізація державної політики у сфері державного фінансового контролю, а також внесення пропозицій щодо її формування. Отже даний суб'єкт контролю було позбавлено права здійснювати міжгалузеву координацію. Можливо така назва вказаного суб'єкта контролю була на той момент і доцільною, оскільки словосполучення «контрольно-ревізійне» у його найменуванні варто було б змінити ще у 2005 році, бо державний фінансовий аудит, а не ревізія, став важливим методом її контролю.

Законом України «Про внесення змін до деяких актів України щодо діяльності Міністерства фінансів України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, інших центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та коор-

динується через відповідних міністрів» від 16 жовтня 2012 року № 5463 [6] змінюються назва Закону України «Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні» на Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні», преамбула, інші його статті. Відбулися певні зміни у статусі цього суб'єкта контролю: змінено назву Державна контрольно-ревізійна служба України на Орган державного фінансового контролю; зазначалося, що орган державного фінансового контролю є центральним органом виконавчої влади, що уповноважений саме Кабінетом Міністрів України на реалізацію державної політики у сфері державного фінансового контролю; викладено у новій редакції і статтю 2, що визначає головні завдання органу державного фінансового контролю, які суттєвих змін не зазнали. На наш погляд, двояка назва суб'єкта, що здійснював державний фінансовий контроль – орган державного фінансового контролю – Державна фінансова інспекція України – не сприяла розумінню сутності його діяльності. На підставі постанови Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 року № 868 створюється Державна аудиторська служба України, яка діє на підставі Положення про Державну аудиторську службу України, що затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2016 року № 43 [4], що суттєво не змінило основні завдання цього важливого суб'єкта публічного фінансового контролю. У своїй діяльності Державна аудиторська служба України керується як Законом України «Про основні засади організації та здійснення державного фінансового контролю в Україні» так і іншими нормативно-правовими актами. Така назва державного контрольного органу частково відображає зміст його діяльності, бо він проводить не лише аудит, а й перевірки державних закупівель, здійснює інспектування у формі ревізій. Отже вживати у назві слово «аудиторська», на наш погляд, нелогічно.

21 грудня 2017 року Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі та деяких інших законів України щодо здійснення моніторингу закупівель» №2265 [8], у статті 2 Закону

України «Про основні засади організації та здійснення державного фінансового контролю в Україні» словосполучення «державні закупівлі» замінено словом «закупівлі», та до повноважень Державної аудиторської служби України віднесено здійснення моніторингу закупівлі, що свідчить про розширення методів публічного фінансового контролю, які ця служба може використовувати під час реалізації визначених законодавством завдань.

На сьогодні, правовий статус Державної аудиторської служби України, визначає і Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні», який був прийнятий у 1993 році, із наступними змінами та доповненнями.

Як зазначають представники фінансово-правової науки, розвиток публічного фінансового контролю, мета фіскальної політики держави вказують на необхідність зміни підходів до діяльності Державної аудиторської служби України, що у свою чергу вимагає оновлення її завдань, функцій, повноважень, тощо, удосконалення правового статусу [27]. Враховуючи це у травні 2018 року розпорядженням Кабінету Міністрів України було схвалено Концепцію реалізації державної політики у сфері реформування системи державного фінансового контролю до 2020 року [1], якою передбачається виконання таких завдань: 1) розбудова уніфікованої нормативно-методологічної бази та стандартизація державного фінансового аудиту, зокрема удосконалення та посилення інституційної основи наявних видів державного фінансового аудиту, що проводить Державна аудиторська служба, та впровадження в діяльність нових видів і форм аудиту; 2) посилення ефективності функції інспектування шляхом фокусування зусиль Державної аудиторської служби на найбільших фінансових ризиках; 3) удосконалення інформаційного забезпечення Державної аудиторської служби, а також унормування механізму взаємодії та обміну інформацією між органами державної влади, органами місцевого самоврядування та створення інтегрованої автоматизованої інформаційної бази; 4) формування системи запобіжників під час здійснення децентралізації та здій-

снення належного контролю на місцевому та регіональному рівні; 5) зміцнення кадрового потенціалу Державної аудиторської служби; 6) формування механізму побудови партнерських відносин органами Державної аудиторської служби з органами державної влади, органами місцевого самоврядування та суб'єктами господарювання як об'єктами державного фінансового аудиту. Виконання таких завдань мало б призвести до належного, ефективного здійснення публічного фінансового контролю вказаним суб'єктом.

На виконання вказаних завдань, Кабінетом Міністрів України на розгляд Верховної Ради України подано законопроект «Про основні засади діяльності органів державного фінансового контролю» [14]. Науковці звертали увагу на цей законопроект, варто підтримати такі їх висновки: 1) доцільно змінити його назву на «Про Державну аудиторську службу України»; 2) викликає заперечення визначення державного фінансового контролю, що міститься у статті 6 законопроекту. Так, не варто писати, що «державний фінансовий контроль є фінансовим контролем...», бо це і так зрозуміло. Слід зазначити, що «державний фінансовий контроль – це діяльність відповідних суб'єктів.....»; 3) у статті 1 законопроекту «Визначення термінів» доцільно надати визначення терміну «предмет контролю», що сприятиме правильному розумінню тексту самого законопроекту; 4) у окремій статті законопроекту необхідно передбачити особливості координації діяльності Державної аудиторської служби України з Рахунковою палатою, службами внутрішнього фінансового контролю державних органів, підприємств, установ, організацій, оскільки взаємодія, про яку йдеться у статті 13 законопроекту, не передбачає випадків координації; 5) пункт «д» статті 17 законопроекту, який передбачає здійснення органами державного фінансового контролю державного фінансового контролю щодо законності й ефективності (економічності, продуктивності та результативності) використання коштів (фондів) та/або грантів Європейського Союзу підконтрольними установами, є нелогічним у повноваженнях цього суб'єкта; такий

контроль має проводити Рахункова палата [27].

Зі зміною влади змінюються підходи і до функціонування державних органів та установ. Відповідно, це стосується і Державної аудиторської служби України. Так, Указом Президента України «Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави» від 8 жовтня 2019 року [12] передбачено, що метою забезпечення подальшого здійснення структурних економічних реформ, запровадження додаткових механізмів для прискорення соціально-економічного розвитку України, підвищення добробуту населення, гармонійного розвитку регіонів, продовження впровадження європейських стандартів життя, зміцнення держави, Кабінету Міністрів України вжити заходів в економічній, фінансовій та енергетичній сферах, зокрема, до 30 червня 2020 року – щодо забезпечення створення в установленому порядку нового органу державного фінансового контролю, який здійснюватиме аналіз інформації щодо використання державних ресурсів і контрольні заходи за високоризиковими операціями, шляхом реформування Державної аудиторської служби України. На виконання цього Указу 11 грудня 2019 року Кабінет Міністрів України приймає постанову № 1025 «Про утворення Офісу фінансового контролю» [16], в якій йдеться про те, що: 1) Офіс фінансового контролю утворюється як інспекція, що є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів та який реалізує державну політику у сфері державного фінансового контролю; 2) Міністерству фінансів України необхідно подати Кабінетові Міністрів України у двомісячний строк проект Положення про Офіс фінансового контролю та пропозиції щодо внесення змін до актів законодавства, що впливають з цієї постанови. Із вказаного зрозуміло, що підпорядкування новоствореного суб'єкта публічного фінансового контролю не змінюється. У той же час сподіваємося на те, що буде суттєво змінено Положення яким визначатиметься його правовий статус та будуть внесені відповідні зміни до Закону України «Про осно-

вні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні».

Висновки

Державна аудиторська служба України пройшла довгий шлях становлення, але, на жаль, зміни її завдань та правового статусу не завжди були доцільними і необхідними. Маємо надію, що нове Положення про Офіс фінансового контролю, яке повинно розробити Міністерство фінансів України суттєво змінить завдання даного контролюючого суб'єкта, що позитивно вплине на організацію та здійснення ним публічного фінансового контролю. Вважаємо, що Офіс фінансового контролю не повинен бути центральним органом виконавчої влади, а має бути окремим структурним підрозділом Міністерства фінансів України. Окрім цього доцільно внести зміни у нормативно-правові акти, які передбачатимуть особливості взаємодії та координації діяльності Офісу фінансового контролю з іншими суб'єктами, що здійснюють публічний фінансовий контроль та правоохоронними органами. Потребують чіткого окреслення форми контролю і методи контролю, які використовуватиме даний суб'єкт у своїй діяльності.

Література

1. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування системи державного фінансового контролю до 2020 року: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10.05.2018 р. № 310-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/310-2018-%D1%80>.
2. Положення про Головне контрольно-ревізійне управління України: затверджено Указом Президента України від 28.11.2000 р. № 1265/2000. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1265/2000>.
3. Положення про Головне контрольно-ревізійне управління України: затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 27.06.2007 р. № 884. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/884/2007>.
4. Положення про Державну аудиторську службу України: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 03.02. 2016 р. № 43 // Урядовий кур'єр від 09.02.2016 р. № 25.
5. Положення про Державну фінансову інспекцію України: затверджено Указом Президента України від 23.04.2011 р. №499/2011. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4992011-13076>.
6. Про внесення змін до деяких актів України щодо діяльності Міністерства фінансів України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, інших центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується через відповідних міністрів: Закон України від 16.10.2012 р. № 5463. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5463/2012>.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо запобігання фінансовим правопорушенням, забезпечення ефективного використання бюджетних коштів, державного і комунального майна: Закон України від 15.12.2005 р. № 3202. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3202/2005>.
8. Про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі та деяких інших законів України щодо здійснення моніторингу закупівель»: Закон України від 21.12.2017 р. №2265. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265/2017>.
9. Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні: Закон України від 26.01.1993 р. №2939-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-93>.
10. Про заходи щодо підвищення ефективності контрольно-ревізійної роботи: Указ Президента України від 27.08.2000 р. № 1031/2000. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1031/2000>.
11. Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України від 15.12.1999 р. №1573/99. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/u1573_99?an=146&ed=2010_12_09.
12. Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави: Указ Президента України від 08.10.2019 р. № 837. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/8372019-30389>.
13. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: Указ Прези-

дента України від 09.12.2010 р. № 1085. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010>.

14. Про основні засади діяльності органів державного фінансового контролю: проект Закону України, поданий 14.09.2018 року до Верховної Ради України Кабінетом Міністрів України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64601 (дата звернення: 10.10.2018).

15. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні: Закон України від 26.01.1993 р. №2939-ХІІ. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12>.

16. Про утворення Офісу фінансового контролю: постанова Кабінету Міністрів України від 11.12.2019 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/pro-utvorennya-ofisu-finansovogo-kontrolyu-1025111219>.

17. Базась М. Ф. Методика та організація фінансового контролю: підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ: МАУП, 2004. 440 с.

18. Богданюк І.В. Правове регулювання здійснення державного контролю фінансовою інспекцією України: монографія. Харків: видавництво Панов А.М., 2015. 231 с.

19. Вітвицька Н. С., Чумакова І. Ю., Коцурпатрий М. М., Фенченко М. Т. Державний фінансовий контроль: навчально-методичний посібник для самост. вивч. дисц. Київ: КНЕУ, 2003. 408 с.

20. Державний фінансовий контроль: ревізія і аудит / П. К. Германчук та ін. Київ: НВП «АВТ», 2004. 424 с.

21. Дмитренко Г. В. Концептуально-методологічні основи організації і здійснення фінансового контролю: монографія. Київ: АДЕФ-Україна, 2009. 160 с.

22. Дмитренко Е. С. Фінансове право України. Загальна частина: навчальний посібник. Київ: Алерта; КНТ, 2006. 376 с.

23. Іванова І.М. Державний фінансовий контроль. Парадигми розвитку: монографія. Київ: Академвидав, 2010. 168 с.

24. Орлюк О. П. Фінансове право. Академічний курс: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 808 с.

25. Панькевич В., Сідак С. Правове регулювання діяльності Державної аудиторської служби України. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. № 6. С. 75 – 84.

26. Савченко Л. А. Правові основи фінансового контролю: навч. посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 504 с.

27. Савченко Л.А. Данченко Т.В. До питання удосконалення правового статусу Державної аудиторської служби України: матеріали міжнародної науково-практичної конференції: «Фіскальна політика: теоретичні та практичні аспекти юридичної науки». Ірпінь, 2018. С.222– 224.

28. Шевчук О.А. Державний фінансовий контроль: питання теорії та практики: монографія. Київ: УБС НБУ, 2013. 431с.

The author of the article has analyzed the legislation of Ukraine concerning the legal status of the State Audit Service of Ukraine and regulatory acts regulating the legal status and defining the tasks of its prototypes, which have fulfilled the relevant functions in the sphere of public finance control since 1993 – the State Controlling and Auditing Service of Ukraine, the Main Controlling and Auditing Department of Ukraine, the State Financial Inspection of Ukraine. It has been noted that the state policy on changing the name of the specified subject of control is not always well-reasoned, and accordingly the adoption of normative acts, which specified its legal status, because in most cases, it did not affect the change of its tasks. It has been stated: 1) 1993 – the main task of the State Controlling and Auditing Service – is to exercise the state control in the financial sphere. Since the main method of control used by the State Controlling and Auditing Service was audit, where the name of this entity generally corresponded to the nature of its activity; 2) 2000 – the scope of tasks of the State Controlling and Auditing Service was expanded and included the preparation of propositions for the formation of the state policy in the sphere of state financial control and ensuring its implementation; 3) 2005 – the State Controlling and Auditing Service was granted the right to conduct the state audit, which indicated the need to change its name, since audit function was no longer the main method of control; 4) 2007 – the Main Controlling and Auditing Department of Ukraine was assigned the task of coordinating the activities; 5) 2010-2011 – the Main Controlling and Auditing Department of Ukraine was reorganized into the State Financial Inspection of Ukraine, which was deprived of the right to carry out cross-sectoral

АНОТАЦІЯ

У статті аналізується законодавство України, що регулює правовий статус Державної аудиторської служби України та нормативно-правові акти, що визначали правовий статус і завдання її прототипів, які виконували відповідні функції у сфері контролю публічних фінансів з 1993 року – Державної контрольно-ревізійної служби України, Головного контрольно-ревізійного управління України, Державної фінансової інспекції України. Вказується на не завжди виважену політику держави щодо зміни назви вказаного суб'єкта контролю, а відповідно прийняття нормативних актів, що окреслювали його правовий статус, бо це, у більшості випадків, суттєво не впливало на зміну його завдань. Зосереджується увага на нормативних актах у яких йдеться про утворення Офісу фінансового контролю та формулюються пропозиції щодо необхідності удосконалення його статусу.

Ключові слова: публічний фінансовий контроль, публічні фінанси, правовий статус, завдання, Державна аудиторська служба України, Державна контрольно-ревізійна служба України, Головне контрольно-ревізійне управління України, Державна фінансова інспекція України, Офіс фінансового контролю.

coordination; 6) 2012 – the State Controlling and Auditing Service of Ukraine was renamed into the State Financial Control Agency; 7) 2015 – the State Audit Service of Ukraine was created. This name of the state control agency partly reflects the content of its activity, because it carries out not only audits, but also inspections of public procurement, carries out inspections in the form of audits, so, in our

opinion, it is illogical to use the word “auditing”; 8) since 2017 the powers of the State Audit Service of Ukraine include: the implementation of procurement monitoring, which testifies to the extension of the methods of public financial control that this Service can use while implementing the tasks defined by the legislation; 9) since 2018 – a number of normative acts have been adopted concerning the need to improve the tasks, powers, change of approaches to the activity of the State Audit Service of Ukraine; 10) 2019 – the establishment of the Office of Financial Control as the inspection is envisaged. The author has summarized that the State Audit Service has undergone a long way, but unfortunately, changes of its tasks and legal status have not always been appropriate and necessary. The new Regulation on the Office of Financial Control should substantially change the tasks of the controlling entity, which will have a positive impact on the organization and realization of its public financial control. It has been concluded that the Office of Financial Control should not be the central executive agency, but should be a separate structural unit of the Ministry of Finance of Ukraine. It is advisable to amend the regulatory acts, which will provide the peculiarities of interaction and coordination of the activities of the Office of Financial Control with other entities that exercise public financial control and with law enforcement agencies. The forms and methods of control that the entity will use in its activities, need of clear definition.

Keywords: public financial control, public finance, legal status, tasks, the State Auditing Service of Ukraine, State Controlling and Auditing Service of Ukraine, the Main Controlling and Auditing Department of Ukraine, the State Financial Inspection of Ukraine, Office of Financial Control

ВІДНОВЛЮВАЛЬНА ФУНКЦІЯ ФІНАНСОВО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

КОВАЛЕНКО *Анатолій Анатолійович* - кандидат юридичних наук, доцент кафедри публічно-правових дисциплін Київського міжнародного університету
УДК: 347.73

Стаття посвячена вопросам функций юридической ответственности. Исследуется процесс реализации восстановительной функции финансово-правовой ответственности. Освещаются направления рассматриваемой функции. Доказано, что применение мер финансовой ответственности имеет целью восстановление социальной справедливости, нарушенного состояния финансовой безопасности, реализацию публичного финансового интереса и тому подобное. Определено, что способами осуществления восстановительной функции финансово-правовой ответственности являются: нормативно-правовое закрепление обязанностей субъектов финансовых правоотношений в случае совершения ими правонарушений; определение составов финансовых правонарушений.

Ключевые слова: функция, право, финансовое право, ответственность, восстановительная функция, правовое регулирование.

Постановка проблеми у загальному вигляді

Відновлювальна функція однаково притаманна різним видам юридичної відповідальності. Результат впливу відновлювальної функції юридичної відповідальності полягає у тому, що відбувається відновлення правопорядку, законності, правовідносин, суспільних відносин, соціальної справедливості, психологічного спокою суспільства [1, с.274]. Отже, застосування заходів фінансової відповідальності має на меті відновлення соціальної справедливості, порушеного стану фінансової

безпеки, реалізацію публічного фінансового інтересу тощо.

Аналіз останніх наукових досліджень

На сьогодні є чимало досліджень вчених-теоретиків, а також фахівців у різних галузях права, які переймаються функціями, зокрема, фінансового права. Варто навести таких вчених, як А.І. Абрамов, Є.О. Алісов, Л.К. Воронова, Е.С. Дмитренко, Л.М. Касьяненко, Д.А. Кобильник, А.Т. Ковальчук, М.П. Кучерявенко, Т.А. Латковська, О.А. Лукашов, О.А. Музика-Стефанчук, В.П. Нагребельний, А.А. Нечай, О.П. Орлюк, Н.Ю. Пришва, П.С. Пацурківський, Л.А. Савченко, Ю.Л. Смирнікова, А.А. Швиркін та інших. Разом із цим, на сьогодні залишається невирішеною низка теоретичних, практичних, методологічних питань.

Мета статті полягає у дослідженні питань, пов'язаних із відновлювальною функцією фінансово-правової відповідальності.

Виклад основного змісту статті

У широкому розумінні об'єктом відновлювального впливу є відносини, що існують в процесі публічної фінансової діяльності, якій власне і заподіюється шкода внаслідок вчинення фінансового правопорушення. Відновлювальна функція призначена нормалізувати відносини щодо цільового використання бюджетних коштів, своєчасного і повного перерахування цих коштів, підтвердження бюджетних зобов'язань розпису закону про

Державний бюджет України тощо. Відновлювальний характер мають фінансово-правові санкції, реалізація яких унеможливує здійснення фінансового правопорушення, відновлює правопорядок. Однак відновлювальний вплив здійснює не лише санкція фінансово-правової норми, а вся фінансово-правова відповідальність, оскільки вона спонукає правопорушника до правомірної поведінки. Санкції ж застосовуються з метою спонукання правопорушника припинити здійснення правопорушення, хоча їх застосування інколи може й не спричинити автоматичного його припинення. До цієї групи відносяться санкції, пов'язані зі втратою майна для порушника (стягнення штрафу, пені, санкції, пов'язані з обмеженням прав порушника бюджетного законодавства, призупинення, обмеження фінансування, призупинення операцій на рахунках тощо) [2, с.284].

В юридичних науках для позначення відновлювального впливу норм юридичної відповідальності деякі автори використовують такі терміни, як правовідновлювальна (реситуційна) функція, компенсаційна (відновлювальна) функція, компенсаційна функція, репараційна-правовідновлювальна функція. Найбільш широке з цих понять – відновлення, оскільки воно є родовим, а інші вказують на різновиди відновлення. Шкода, якої завдає правопорушення, має правовий і соціальний аспекти. За допомогою юридичної відповідальності необхідно відновлювати не лише юридичні наслідки, а й загальносоціальні... Правопорушник завжди протиставляє себе суспільству в цілому. Тому розглядати відновну функцію слід не з вузьких позицій (відшкодування збитків), а, виходячи з можливості юридичної відповідальності, відновлювати суспільні відносини, соціальні зв'язки, правовідносини, правопорядок, морально-психологічний клімат як суспільства в цілому, так і окремого індивіда, ціннісно-орієнтаційні якості правопорушника, а також зовнішній збиток від правопорушення... [3, с.22].

Способами здійснення відновлювальної функції фінансово-правової відповідальності є такі: нормативно-правове закріплення обов'язків суб'єктів фінансових правовідносин у разі вчинення ними правопорушення; визначення складів фінансових правопорушень.

Приміром, у БК України є глава 18 «Відповідальність та заходи впливу за вчинення порушення бюджетного законодавства», де у ст. 116 вказується на те, що порушенням бюджетного законодавства визнається порушення учасником бюджетного процесу встановлених цим Кодексом чи іншим бюджетним законодавством норм щодо складання, розгляду, затвердження, внесення змін, виконання бюджету та звітування про його виконання, а саме: 1) включення недостовірних даних до бюджетних запитів; 2) порушення встановлених термінів подання бюджетних запитів або їх неподання; 3) визначення недостовірних обсягів бюджетних коштів при плануванні бюджетних показників; 4) планування надходжень або витрат державного бюджету (місцевого бюджету), не віднесених до таких цим Кодексом чи законом про Державний бюджет України; 5) порушення встановленого порядку або термінів подання проекту закону про Державний бюджет України (проекту рішення про місцевий бюджет) на розгляд Верховної Ради України (Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевої ради); 6) порушення встановленого порядку або термінів розгляду проекту та прийняття закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет); 7) прийняття рішення про місцевий бюджет з порушенням вимог цього Кодексу чи закону про Державний бюджет України (в тому числі щодо складання бюджету в частині міжбюджетних трансфертів); 8) порушення вимог цього Кодексу щодо затвердження державного бюджету (місцевого бюджету) з дефіцитом або профіцитом; 9) включення до складу спеціального фонду бюджету надходжень з джерел, не віднесених до таких цим Кодексом чи законом про Державний бюджет України; 10) зарахування надходжень бюджету на будь-які рахунки, крім єдиного казначейського рахунка (з урахуванням особливостей, визначених ч. 9 ст. 13 БК України), а також акумулювання їх на рахунках органів, що контролюють справляння надходжень бюджету; 11) зарахування доходів бюджету до іншого, ніж визначено БК України чи законом про Державний бюджет України, бюджету, в тому числі внаслідок здійснення поділу податків і зборів та інших доходів між бюджетами з по-

рушенням визначених розмірів; 12) здійснення державних (місцевих) запозичень, надання державних (місцевих) гарантій з порушенням вимог БК України; 13) прийняття рішень, що призвели до перевищення граничних обсягів державного (місцевого) боргу чи граничних обсягів надання державних (місцевих) гарантій; 14) розміщення тимчасово вільних коштів бюджету з порушенням вимог БК України; 15) створення позабюджетних фондів, порушення вимог БК України щодо відкриття позабюджетних рахунків для розміщення бюджетних коштів; 16) порушення порядку або термінів подання, розгляду і затвердження кошторисів та інших документів, що застосовуються в процесі виконання бюджету, затвердження у кошторисах показників, не підтверджених розрахунками та економічними обґрунтуваннями; 16¹) порушення вимог БК України щодо затвердження головними розпорядниками бюджетних коштів порядків використання бюджетних коштів; 17) порушення порядку або термінів подання і затвердження паспортів бюджетних програм; 18) порушення встановлених термінів доведення документів про обсяги бюджетних асигнувань до розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня або одержувачів бюджетних коштів; 19) порушення порядку та термінів відкриття (закриття) рахунків в органах Казначейства України; 20) взяття зобов'язань без відповідних бюджетних асигнувань або з перевищенням повноважень, встановлених БК України чи законом про Державний бюджет України; 21) порушення порядку реєстрації та обліку бюджетних зобов'язань, включаючи необґрунтовану відмову в реєстрації або несвоечасну реєстрацію бюджетних зобов'язань; 22) порушення вимог БК України при здійсненні попередньої оплати за товари, роботи та послуги за рахунок бюджетних коштів, а також порушення порядку і термінів здійснення такої оплати; 23) здійснення платежів за рахунок бюджетних коштів без реєстрації бюджетних зобов'язань, за відсутності підтверджених документів чи при включенні до платіжних документів недостовірної інформації, а також безпідставна відмова у проведенні платежу органами Казначейства України; 24) нецільове використання бюджетних коштів; 25) порушення вимог БК України при здійсненні

витрат державного бюджету (місцевого бюджету) у разі несвоечасного набрання чинності законом про Державний бюджет України (несвоечасного прийняття рішення про місцевий бюджет); 26) надання кредитів з бюджету чи повернення кредитів до бюджету з порушенням вимог БК України та/або встановлених умов кредитування бюджету; 27) здійснення бюджетними установами запозичень у будь-якій формі або надання бюджетними установами юридичним чи фізичним особам кредитів з бюджету всупереч БК України; 28) здійснення видатків, кредитування місцевого бюджету, які відповідно до БК України мають проводитися з іншого бюджету; 29) здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням всупереч БК України чи закону про Державний бюджет України; 30) порушення вимог БК України щодо виділення коштів з резервного фонду бюджету; 31) порушення встановлених вимог щодо застосування бюджетної класифікації; 32) включення недостовірних даних до звітів про виконання державного бюджету (місцевого бюджету), річного звіту про виконання закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет), а також порушення порядку та термінів подання таких звітів; 33) порушення встановлених вимог щодо ведення бухгалтерського обліку та складання звітності про виконання бюджетів; 34) порушення встановлених порядку або термінів подання фінансової і бюджетної звітності бюджетних установ, а також подання такої звітності у неповному обсязі; 35) невідповідність даних, наведених у фінансовій і бюджетній звітності бюджетних установ, даним бухгалтерського обліку; 36) включення недостовірних даних до звітів про виконання паспортів бюджетних програм, а також порушення порядку та термінів подання таких звітів; 37) видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету всупереч закону; 38) здійснення видатків на утримання бюджетної установи одночасно з різними бюджетами всупереч БК України чи закону про Державний бюджет України; 39) порушення вимог ст. 28 БК України щодо оприлюднення та доступності інформації про бюджет; 40) інші випад-

ки порушення бюджетного законодавства учасником бюджетного процесу».

Як бачимо перелік правопорушень достатньо широкий і до того ж не є вичерпним.

За ст. 109 ПК України «податковими правопорушеннями є протиправні діяння (дія чи бездіяльність) платників податків, податкових агентів, та/або їх посадових осіб, а також посадових осіб контролюючих органів, що призвели до невиконання або неналежного виконання вимог, установлених цим Кодексом та іншим законодавством, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи».

Відповідно до ст. 458 МК України «порушення митних правил є адміністративним правопорушенням, яке являє собою протиправні, винні (умисні або з необережності) дії чи бездіяльність, що посягають на встановлений цим Кодексом та іншими актами законодавства України порядок переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України, пред'явлення їх органам доходів і зборів для проведення митного контролю та митного оформлення, а також здійснення операцій з товарами, що перебувають під митним контролем або контроль за якими покладено на органи доходів і зборів цим Кодексом чи іншими законами України, і за які цим Кодексом передбачена адміністративна відповідальність».

Результат впливу розглядуваної функції можна розділити на два види: спеціальний (юридичний) і соціальний. До першого належать відновлення: правопорядку, законності, правовідносин, суб'єктивних прав, юридичних обов'язків, правомірної поведінки. До другого належать: відновлення суспільних відносин, безпосередньо не врегульованих правом, відновлення психологічного спокою суспільства, відновлення соціальної справедливості, задоволення духовних потреб суспільства, відновлення ціннісних орієнтирів правопорушника [3, с.6]. Цікаво, що майже подібна думка зустрічається в роботах Ю.Л. Смірнікової, проте вона пише про регулятивну функцію фінансового права, а не відповідальності: зміст регулятивної функції фінансового права має юридичний і соціальний аспекти, що взаємопов'язані між собою і полягають у здатності галузі права надавати спеціально-юридичний вплив на сферу фінансових

відносин, забезпечуючи поєднання статичної і динаміки фінансово-правового регулювання (юридичний аспект), долати протиріччя між публічним і приватним інтересом, властиві відносинам в сфері публічної фінансової діяльності, а також запобігати можливим фінансово-правовим конфліктам (соціальний аспект) [4, с.7].

Вчені слушно звертають увагу на розмежування компенсаційної (відновлювальної) та каральної функції права. Так, для виникнення статичної цих функцій необхідною є наявність норми права та її порушення (правопорушення). Динаміка чи розвиток цих функцій можливий за наявності процесуального рішення компетентного органу [5].

Каральна функція фінансово-правової відповідальності – це напрям правового впливу на суб'єктів фінансового правопорушення, що полягає в засудженні (осуді), обмеженнях, позбавленнях, заборонах особистого чи майнового характеру.

Також каральна функція впливає на майнові (грошові) відносини, звужує майнову сферу фінансового правопорушення... Наприклад, відкликання НБУ банківської ліцензії та ініціювання процедури ліквідації банку є заходом (мірою) організаційно-правового характеру. А письмове застереження щодо припинення порушення та вжиття необхідних заходів для виправлення ситуації, зменшення невинуватих витрат банку, обмеження невинуватих високих процентних виплат залученими коштами, зменшення чи вилучення неефективних інвестицій є мірою психологічного впливу. Способи здійснення карального впливу фінансово-правової відповідальності є досить різноманітними. До правопорушників можуть застосовуватися санкції, передбачені БК України [2, с.283].

Висновки

Отже, компенсація передбачає відновлення порушеного права, порядку чи дисципліни; покарання передбачає застосування негативних наслідків до порушника. І те, і інше відбувається за рахунок порушника, проте з різними правовими для нього наслідками. Очевидно, що всі ці питання потребують подальшого глибокого дослідження.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена питанням функцій юридичної відповідальності. Досліджується процес реалізації відновлювальної функції фінансово-правової відповідальності. Висвітлюються напрями спрямування розглядуваної функції. Доведено, що застосування заходів фінансової відповідальності має на меті відновлення соціальної справедливості, порушеного стану фінансової безпеки, реалізацію публічного фінансового інтересу тощо. Визначено, що способами здійснення відновлювальної функції фінансово-правової відповідальності є такі: нормативно-правове закріплення обов'язків суб'єктів фінансових правовідносин у разі вчинення ними правопорушення; визначення складів фінансових правопорушень.

Ключові слова: функція, право, фінансове право, відповідальність, відновлювальна функція, правове регулювання.

Література

1. Шевченко А. Є., Стрельник О. Л. Відновлювальна функція юридичної відповідальності. Публічне право. 2012. № 4 (8). С.269-275.
2. Нагребельний В.П., Чернадчук В.Д., Сухонос В.В. Фінансове право України. Загальна частина: навчальний посібник / за заг. ред. В.П.Нагребельного. Суми: ВТБ «Університетська книга», 2004. 320 с.
3. Трофимова М.П. Функции юридической ответственности: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Саратов, 2000. 209 с.
4. Смирникова Ю.Л. Регулятивная функция финансового права: системный подход и реализация: автореф. дисс. ... докт юрид. наук: 12.00.14. М., 2012. 386 с.
5. Взаимосвязи карательной и восстановительной функций юридической ответственности. URL: <http://librisum.com/respon/otven65.htm>.

Kovalenko A.A.

Restorative function of financial and legal responsibility

The article is devoted to questions of functions of legal liability. The process of realization of the restorative function of financial-legal responsibility is researched. The direction of the considered function is covered. It is proved that the application of measures of financial responsibility

is aimed at restoring social justice, violating the state of financial security, realizing public financial interest, etc. It is determined that the ways of implementation of the restorative function of financial and legal responsibility are as follows: the legal regulation of the obligations of the subjects of financial legal relations in the event of the commission of the offense; definition of the composition of financial offenses.

The provisions of the BC of Ukraine – Chapter 18 «Responsibility and measures of influence for violation of budget legislation» are analyzed. The art. 116 indicates that violation of the budget legislation violates the participant in the budget process established by this Code or other budget legislation, the rules for drafting, reviewing, approving, amending, implementing the budget and reporting on its implementation.

The definition of the concept of «tax offense», which is fixed in art. 109 of the TC of Ukraine is analyzed.

The peculiarities of violations of customs rules are considered as administrative offenses, stipulated by art. 458 of the CC of Ukraine, is analyzed.

The result of the influence of the considered function is divided into two types: special (legal) and social. The first is the restoration: law and order, legality, legal relationships, subjective rights, legal obligations, lawful conduct. The second one includes: restoration of social relations, not directly regulated by law, restoration of the psychological rest of society, restoration of social justice, satisfaction of spiritual needs of society, restoration of values of the perpetrator.

Particular attention is paid to the delimitation of the compensatory (restorative) and punitive function of law. Thus, for the emergence of the statics of these functions, there is a need for the rule of law and its violation (offense). The dynamics or development of these functions is possible in the presence of a procedural decision of the competent authority.

It is determined that punitive function of financial and legal responsibility is a direction of legal influence on subjects of a financial offense consisting in conviction (condemnation), restrictions, deprivations, prohibitions of personal or property character.

Key words: function, law, financial law, responsibility, restorative function, legal regulation.